

HORVÁTH ATTILA¹

A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY ÉS A SZENT KORONA-TAN TÖRTÉNETE

1. A történeti alkotmány fogalma

Az alkotmány egy állam jogrendszerén belül a legmagasabb szintű jogi norma, amely még a törvényalkotót is köti. Meghatározza az állam és a társadalom viszonyát, biztosítja a személyes szabadságjogokat, a jogegyenlőséget, szabályozza az államszervezet felépítését és működését.²

Az alkotmányjog jellegzetességei:

1. A legnemzetibb jogág. Csak az önálló, szuverén országoknak van valódi alkotmányuk. Az alkotmány tehát elválaszthatatlanul összefonódik az állam sorsával. Az alkotmányjogban tükröződnek leginkább a nemzeti sajátosságok, hiszen nem csak a tételes jogszabályok, hanem maga a jogi hagyomány is ide tartozik. Az adott ország történelme, kultúrája, társadalmi-politikai sajátosságai, földrajzi éghajlati meghatározottságai stb. Pl.: egyszerű vagy összetett állam, államforma, kormányforma, egy- vagy kétkamarás országgyűlés, választójog, területi közigazgatás szervezete, önkormányzatok, állampolgári aktivitás, bírósági szervezet, nemzeti szimbólumok. Éppen ezért az alkotmány a nemzeti öntudatot, önazonosságot is erősíti.

1 Nemzeti Közszerológáti Egyetemen tanszékvezető egyetemi tanár, alkotmánybíró.

2 KUKORELLI István: (szerk.): *Alkotmánytan*. Budapest, Osiris Kiadó, 1994. 11. BÍBÓ István: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1990. IV. k. 304.

2. A leginkább politikával foglalkozó, legátropolitizáltabb jogág. Az alkotmány-jog reagál a leggyorsabban a politikai változásokra. Ez nem minden esetben történik a törvényalkotás révén, hanem sok esetben szokásjogi szabályok által. Olyan eset is előfordulhat, hogy egy meglévő jogszabályt idővel másként kezdenek alkalmazni. A legfontosabb szempont azonban, hogy arra kell törekedni, hogy a politika, mindig alkotmányos keretek között működjön.

3. A leginkább ideológiai elvekre, eszmerendszerekre alapuló jogág. A hatalom legitimációja részben egyes ideológiai elvek mentén is történik. Magyarországon pl. kezdetben az isteni törvények, a Szent Korona-tan, majd a felvilágosodás eszméi: természetjog, társadalmi szerződés, hatalmi ágak megosztásának elmélete. A XIX. századtól különösen a liberalizmus, nacionalizmus, majd a jogállam eszméje hatott.

A legjobb alkotmány is csak akkor érvényesül a gyakorlatban, ha a civil társadalom megfelelő jogtudata és nemzeti öntudata érvényesíti. Fontos, hogy az állampolgárok érdeklődjenek a közügyek iránt és minden esetben élesen megkülönböztessék a jogszerűtlent a jogszerűtől, a méltányost a méltánytalantól.

Ezeknek a feltételeknek leginkább a történeti alkotmány tud megfelelni. Az „*íratlan*” alkotmány elnevezés félrevezető, hiszen a történeti alkotmánynak is a legtöbb rendelkezését írásba foglalják. Egyébként is az adott jogintézmény lényegét jobban kifejezi a történeti jelző, mint az, hogy nincs írásba foglalva minden szabálya.³

Az Alaptörvény a Nemzeti Hitvallásban deklarálta, hogy a történeti alkotmány a nemzet kollektív emlékezetének része: *„Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”* Ehhez csatlakozik az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése: *„Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.”* A történeti alkotmányról megint csak

3 SALAMON László: *Az alkotmány két fajtája: a történeti és a kartális alkotmány.* 1. <http://www.jak.ppke.hu/tanszek/alkotm/letolt/azalk2.pdf> (Utolsó lehvás 2026. január 25)

a Nemzeti Hitvallás című rész szól: „*Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.*”

A „vívmány” kifejezés kétségtelenül eddig nem terjedt el a magyar jogi szakirodalomban. Hiszen az európai jogirodalomból származik (*acquis communautaire*).⁴ Véleményem szerint a jogalkotó szándéka arra irányult, hogy olyan alkotmányos elveket alkalmazzunk, amelyek kiállták az idők próbáját. Vagyis nem lehet tetszőlegesen kiragadni egy-egy olyan jogszabályt az elmúlt ezer évből, amelyik valamilyen okból szimpatikus nekünk, de már hatályon kívül helyezték.⁵ A történeti alkotmány része sohasem voltak pl. az elfeledett jogszabályok sem. A Corpus Juris Hungarici köteteit kezdetben magánosok gyűjtötték össze és különböző okok miatt kimaradtak egyes törvények belőle. Kovachich Márton György⁶ (1744–1821) az egyetemi könyvtár őre, és fia, Kovachich József Miklós (1798–1878) nemzeti múzeumi levéltáros felkutatta fel őket (például: 1231. évi Aranybulla, 1267., 1290., 1298., 1385., 1397., 1440., 1444. évi törvények.). Kiderült, hogy a Corpus Juris Hungarici több mint harminc törvényt egyáltalán nem közölt, másokat pedig másolatok alapján, hibás szöveggel tettek közzé.⁷

A kommunista ideológia, amely a múltat végképp el akarta törölni, azzal vádolta a történeti alkotmányt, hogy azzal a „*feudalizmusra*,” a múlt elavult in-

4 VARGA Zs. András: Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kógens rendelkezéseiben. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/4. 88. ZLINSZKY János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 3. BALOGH Elemér: Alkotmánybíráskodás a történeti alkotmány távlatában. In: „*Most megint Európában vagyunk...*” Szabó József emlékkönyv. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2014. 23–44.

5 VARGA Zs. András: A Szent Korona a magyar Alaptörvényben. In: HALÁSZ Zsolt (szerk): *Magistra et Fautrix: Halustyik Anna emlékére*. Budapest, Pázmány Press, 2019. 441.

6 V. WINDISCH Éva: Kovachich Márton György élete és munkássága. Budapest, (kézirat), 1947. V. WINDISCH Éva: Kovachich Márton György, a forráskutató. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1998.

7 *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum*. Buda, typis Regiae Universitatis, 1790-1801. I-IV. k. *Lectiones variantes decretorum comitialium I. Regni Hungariae, in Corpore Juris Hungarici editorum, quas ex collatione textus eorum cum originalibus authenticis eruit...* Pestini, Typ. Trattner, 1816. *Sylloge decretorum comitialium incltyti Regni Hungariae ...* Pesthini, Typ. Trattner, 1818.

tézményire hivatkoznánk. Valójában a történelmi gyökereket akarták elvágni, mert azt gondolták, hogy így könnyebb lesz átalakítani az emberek gondolkozásmódját. Ezzel azonban irracionális módon figyelmen kívül hagyták volna az emberiség tapasztalatainak eredményeit. Azonban, ahogy Balogh Elemér (1958) fogalmaz: a történeti alkotmány nem jogrégészeti emlék, hanem jogintézményekben testet öltött tradíció.⁸

A történeti alkotmány egyébként is folyamatosan fejlődik, újabb és újabb jogintézményekkel bővül, mivel az egyén egyre többet vár a közösségtől és az egész közösség az államhatalomtól. Egyed István (1886 – 1966) definíciója szerint:

„A magyar alkotmány nem egyes emberek, nem egy nemzedék alkotása. A magyar alkotmány sohasem volt és ma sincs egységes szerkezetbe, külön törvénybe foglalva, tételei úgy alakultak ki évszázados fejlődés folyamán. A magyar alkotmány felépítésén egymást követő nemzedékek hosszú sora dolgozott, tételeiben mindig az egyetemes nemzeti meggyőződés érvényesült.”

A több évszázados szerves fejlődés révén egyre jobban idomul a társadalom érdekeihez és az állampolgárok is egyre inkább azonosulnak vele. Egyre természetesebbé válik az önkéntes jogkövető magatartás. Rugalmassága révén tud a kor követelményeihez igazodni. Ebben kétségtelenül szerepet játszik az a tendencia is, hogy az egyes jogszabályokat idővel másként értelmezték. Egyet kell tehát értenünk Ferdinandy Gejza (1864 – 1924) véleményével:

„A történelmileg fejlődött intézményeknek államfenntartó ereje kétségbevonhatatlanul sokkal nagyobb, mint azoké, amelyeket precíz jogszabályokba fontolgató jogász elme foglalt egybe.”⁹

8 BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: BALOGH Elemér: (szerk.): *Számadás az Alaptörvényről. Tanulmányok a Szegei Tudományegyetem Állam- és jogtudományi Kar oktatóinak tollából*. Szeged, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016. 542.

9 FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga (alkotmányjog)*. Budapest, Politzer Zsigmond, 1902. 4.

Kétségtelen, hogy a történeti alkotmány több száz éves jogszabályai révén nehezebben áttekinthető, értelmezhető, megismerése és alkalmazása több odafigyelést igényel, mint egy napjainkban kiadott törvény esetében szükséges. Ennek ellenére a történeti alkotmány olyan nemzeti kincs, olyan előnyökkel járó jogintézmény, hogy bőven kárpótol minket azért a fáradságos munkáért, amivel az elemzése, értelmezése jár.¹⁰

A történelmi múltra való visszatekintés pedig a polgárok nemzettudatát erősíti. A jogbiztonságot nagyban elősegíti, hogy a történeti alkotmánnyal az állampolgárok nagymértékben azonosulni tudnak, erős az önkéntes jogkövetés, a múltban gyökerező jogintézmények nagy tiszteletnek örvendenek.¹¹ Erről a kérdésről Szilágyi Dezső (1840 – 1901) a képviselőházban az alábbiakat mondta:

„Nem abban a betűben, ami az alkotmányban van megírva, van az igazi és legfontosabb biztosítéka egy nemzet önállóságának és függetlenségének, hanem abban az erőben, amely a törvényben megírt függetlenséget és az abban biztosított jogokat és szabadságjogokat érvényesíteni tudja.”¹²

Angliában ma is az alkotmány egyik fontos dokumentumaként tartják számon a Magna Charta Libertatum címmel 1215-ben kiadott bullát.¹³

10 MOLNÁR Kálmán: *Magyar Közjog*. Pécs, Danubia Kiadás, 1929. 245.

11 ZÉTÉNYI Zsolt: *A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya*. Budapest, Magyarországért Kulturális Egyesület kiadó, 2009. 42. PACZOLAY Péter: A történeti alkotmány és a konzervatív jogi gondolkodás. In: TÖKÉCZKI László: (szerk.): *Magyar konzervativizmus. Hagyomány és Jelenkor*. Budapest Batthyány Alapítvány, 1994. 29. BÓNIS György: A történeti alkotmány. *Hitel*, 1944/6. 333.

12 Képviselőházi Napló 1887-92. XXII. k. 271.

13 KOVÁCS István: (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988. 96.

Mindezeket összegezve: a történeti alkotmány tehát különböző korokból származó sarkalatos törvények, szokásjogi szabályok¹⁴ és a jogtudomány (jogirodalom) által lefektetett elvek összessége.¹⁵

Sarkalatos törvények

Magyarországon az országgyűlés viszonylag folyamatos működése révén a törvény primátusát mindvégig megőrizte.¹⁶ Ezt az elvet deklarálta az 1791. évi X. és XII. tc. is. Ennek következtében nem kellett eltérő jogforrási elvet alkalmazni az ún. alaptörvényekre (lex fundamentalis). Fundamentális törvényekre az abszolút kormányzat alatt álló országokban hivatkoztak. Pl. Franciaországban az 1570-es évektől¹⁷ és a Habsburgok örökös tartományaiban, ahol az uralkodó szuverén módon alkotta a legmagasabb szintű jogszabályokat. Nálunk csak tartalmuk és nem a jogforrási hierarchiában elfoglalt helyük miatt emelték ki a sarkalatosnak (leges cardinales) nevezett törvényeket. Szekfü Gyula (1883 – 1955) szerint a sarkalatos törvények kifejezést már a XVII. század óta használták.¹⁸ Toldy Ferenc (1805 – 1875), Schwarz Gyula (1839 – 1900) stb. írták le, hogy ezeken a törvényeken az alkotmányunk „*mintegy sarkain fordul*.”¹⁹ Pauler Tivadar (1816 – 1886) szerint:

14 PACZOLAI Péter: *Az alkotmányelmélet fejlődése és az európai kihívások*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 55-56.

15 HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 23. MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 207.

16 HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 2006. 92.

17 SASHALMI Endre: *Abszolutizmus és isteni jogalap*. In: KISS Gergely – RADÓ Bálint – SASHALMI Endre: *Abszolutizmus és isteni jogalap*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány/ Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2006. 21.

18 HÓMAN Bálint – SZEKÜ Gyula: *Magyar történet*. Budapest, Egyetemi Nyomda. 1929. V. k. 170.

19 SCHVARCH Gyula: *Az európai monarchiák rendszeres alaptörvényeiről*. In: Magyar Tudományos Akadémiai Értekezések, 1887. TOLDY Ferenc: *A magyar birodalom alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Akadémiai nyomdász tulajdona, 1866.

„Tekintve a tételes törvénytudomány szerkezetét, és törvényhozásunk fejlődését sarkalatosnak azon törvények tartandók, először: amelyeket a törvényhozás kifejezetten annak nevez vagy tettei által kétségtelenül annak jellemzett mivel azonban mivel azonban törvényhozásunk az alaptörvények rendszeres elősorolásába soha sem bocsátkozott, azokat tüzetesen sehol meg nem határozván, körüket kimerítőleg sehol meg nem állapította, másodszor: azon törvények is, melyek az alkotmány alapelveit magukba foglaló tartalmuknál fogva sarkalatosnak bizonyultak.”²⁰

Szűkebb értelmezését adja a sarkalatos törvényeknek Trócsányi László (1956), amikor meg állapítja, hogy

„A XIX. században az alkotmányfogalom a sarkalatos törvényekhez kapcsolódott, a törvények között tartalmuk szerint tettek különbséget. Azokat a törvényeket nevezték sarkalatos törvényeknek, amelyek az államszervezet felépítését és működését szabályozták.”²¹

A sarkalatos törvényeket többek között Hajnóczy József (1750 – 1795),²² Fényes Elek (1807 – 1876)²³ és Széchenyi István (1791 – 1860)²⁴ gyűjtötte össze. Idesorolták: a Vérszerződést, az 1222. évi Aranybulla cikkelyeit, a törvénybe iktatott királyi hitleveleket és esküket, a trónöröklést szabályozó törvényeket, vagyis az 1687. évi II. és III., az 1723. évi I., II., III. tc.-eket, kiegészítve

20 PAULER Gyula: Alaptörvények. In: TÖRÖK János – POLLÁK NÉP. János – LAUBHAIMER Ferencz: (szerk.): *Egyetemes Magyar Encyclopaedia*. Pest, Szent István Társulat, 1860. II. k. 347.

21 TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs – CSINK Lóránt: (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*. Budapest, HVG/ORAC, 2016. 48. v. ö.: SZALMA József: A „sarkalatos” törvényekről a magyar jogfejlődésben. *Jogtudományi Közlöny*, 2012/11-12. 499-505. SZALMA József: A sarkalatos törvényekről a magyar jogrendszerben. *Jogtudományi Közlöny*, 2002/9. 378-386.

22 HAJNÓCZY József: *Közjogi-politikai munkái*. Sajtó alá rendezte: CSIZMADIA Andor. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958.

23 FÉNYES Elek: *Magyarország statisztikája*. Pest, Trattner – Károlyi, 1842-43. II. k. 1.

24 GRÓF SZÉCHENYI István *hagyományaiból: Magyarország sarkalatos törvényei, államjogi fejlődése 1848-ig*. Pest, Eggenberger, 1964.

az 1791. évi III. tc.-vel, amely a koronázást a trónüresedéstől számítva, 6 hónap alatt megtörténendőnek rendeli. Az ország törvényes önállóságát és függetlenségét, valamint területének épségét biztosítják a már említett királyi hitleveleken és eskün felül az 1715. évi III., 1791. évi XI. Erdély unióját az 1848. évi VII., 1868. évi XLIII. tc.-ek. Horvát-Szlavónországok helyzetét a magyar államban az 1868. évi XXX. tc. Magyarországnak Ausztriához való viszonyát az 1867. évi XII. tc. A törvényhozásról általában és a király jogairól a törvényhozásnál szólnak az 1635. évi XVIII., 1791. XII., XIII., 1848. évi IV. tc.-ek. Az országgyűlésre vonatkoznak az 1608. évi k. u. I., 1687. évi X., 1848. évi V., 1868. évi XXX., 1885. évi VII. tc.-ek. A kormányról az 1608. évi k. e. X., 1741. évi XI., 1792. évi XII., XIV., XVI., XVII., 1848. évi III., 1867. évi XII., 1868. évi XXX. tc.-ek rendelkeznek. A hadügyekről és pénzügyekről az 1504. évi I., 1608. évi k. e. V., 1635. évi LXXXVIII., 1681. évi XII., 1715. évi VIII., 1723. évi XVI., 1741. évi XIV., 1791. évi XIX., 1827. évi III., IV., 1848. évi III., 1867. évi XII., 1868. évi XXX., XL., XLII., 1886. évi XX., 1889. évi VI., 1890. évi V., 1890. évi V. tc.-ek. A bírák függetlenségéről az 1492. évi X., 1566. évi XXV., 1791. évi XII., 1869. évi IV. tc.-ek. A vallásszabadságról az 1608. évi k. e. I., 1647. évi V., 1791. évi XXVI., XXVII., 1848. évi XX., 1868. évi LIII., 1895. évi XLII. tc., 1895. évi XLIII. tc.-ek. A közterhek egyenlő és aránylagos viseléséről az 1848. évi VIII. tc. A sajtószabadságról az 1848. évi XVIII. tc. A tanszabadságról az 1848. évi XIX. tc. A nemzeti színről és az ország címeréről az 1848. évi XX. tc. A nemzetiségi egyenjogúságról az 1868. évi XLIV. tc.

Erdély sarkalatos törvényeihez az 1691-es Diploma Leopoldium, a három nemzet unióját deklaráló Approbáták I. Rész I. Cím, a Compiláták II. Rész I. Cím, az öröklési rendet meghatározó 1744. évi erdélyi II. és III. tc., valamint az ország sarokjogait tartalmazó 1791. évi erdélyi III., IV., VI., VIII., X., XI. tc.-ek tartoztak.

A sarkalatos törvények egésze, mint „alkotás” akkor vált nyilvánvalóvá a magyar rendek előtt, amikor II. József nem csak egyes törvényeket, hanem azok összességét támadta meg. Ekkor észlelték, hogy a törvényes állapot a nem-

zetnek milyen fontos tényezője és alkotórésze.²⁵ A „*constitutio*” szót először Bihar vármegye használta modern értelemben (alkotás) 1786-ban, II. József radiális reformjainak évében.²⁶ A fogalom tisztázását segíthette az is, hogy a francia rendi gyűlés is constituálónak, alkotmányozónak nevezte magát. Az alkotmány szót Széchenyi István alkotta a részvény, részvénytársaság, alapítvány stb. jogi műszavainkkal együtt.²⁷

Szokásjog

A történeti alkotmánynak nagyon fontos részeit a szokásjog szabályozza. A koronázaskor kibocsátott hitlevélben és a koronázási eskü letételekor a király arra tett fogadalmat, hogy az országot megtartja „... régi jó és helybenhagyott szokásaiban.” Sőt a szokásjog szabályozta a koronázás jogintézményét és a Szent Korona-tan jónéhány elemét is. Közismert, hogy Werbőczy István (1458 – 1541) Hármaskönyve is egy szokásjogi gyűjtemény.²⁸

A szokásjogban a szokást respektáljuk, amely ismétlődő, önkéntes magatartás. Elméletileg minden szokásból valamilyen szabály vonható le, hiszen bizonyos szabályszerűség logikusan következik belőle. A szokásnak szabályként való elismerése azonban csak akkor következik be, ha annak tudatos alkalmazását elvárják, és a vele szembe helyezkedőket pedig a bíróságok megbüntetik. Így már az államalapítás előtt is a magyarság nemzeti társadalmában kialakultak az emberi életnek szinte minden területére vonatkozó olyan magatartási szabályok, amelyek megtartását a közösség elvárta, és ha azokat valaki megszegte, vele szemben súlyos szankciókat alkalmaztak.

Az államalapítás és a törvényhozás technikájának kialakulása után sem vesztette el a jelentőségét a szokásjog. Továbbra is univerzális jogforrás maradt. A könyvnyomtatás feltalálásáig a királyi dekrétumoknak is maradandó érvényt

25 MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. Budapest, Akadémia, 1907. I. k. 110.

26 MARCZALI Henrik: Alkotmánytervezetek 1790-ben. *Budapesti Szemle*, 1906. 397.

27 BEÖTHY Zsolt: (szerk.): *A magyar irodalom története*. Budapest, Atheneum, 1893-1895. II. k. 43-44.

28 CSEKEY István: Werbőczy és a magyar alkotmányjog. In: *Werbőczy István*. Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1942. 68.

csak az országos szokás adott. A középkorban a magyar jog tételeinek összességét országos szokásnak nevezték.

Werbőczy jórészt kánonjogi ismeretei alapján²⁹ a szokásjog érvényességéhez három kelléket tartott feltétlenül szükségesnek. Eszerint a szokásjognak:

Okszerűnek, racionálisnak kell lennie. Ugyanis a közjó elérését kell szolgálnia. A köztudat szerint helyesnek kell lennie, és meg kell felelnie a jogérzetnek. Nagyjából egyöntetűnek kell lennie. A magyar jogi felfogás nem ismerte el a törvénytelen intézkedések és alkotmányellenes rendeletek szokásjog-keletkeztető hatását: *„Hogy ismételt sérelmekből törvénytelen és igazságot gázoló tettekből, törvényszerű szokás támadjon, ez valóban veszedelmes állítás volna, mely a törvények tekintetét egészen megszüntetné, a közigazságot végtelenül megzavarná, az országot felforgatná.”*³⁰

Kellő időn át kell tartania (legalább 10 év). Kivételesen egyetlen gyakorlással is keletkezhethet. Werbőczy a kánonjog alapján ugyanolyan határidőt akart megszabni, mint az elévülésre. (Ez hibás megközelítés volt, mert az elévülés nem a jogszabályok megállapítására, hanem az alanyi jogok fenntartására és megszűnésére vonatkozik.)

Ismétlődőnek kell lennie. Állandóan a megvalósulás állapotában kell lennie (Hármaskönyv II. rész. 6. cikk. 11.§.).

A korabeli jogtudomány szerint a szokásjog azonban sem a természetes emberi, sem az isteni joggal nem ellenkezhethet. (Lásd: A Corpus Juris Hungarici 1584-es kiadásának Mosóczy Zakariás (1542 körül – 1587) által írt jegyzetét és az 1723. évi XV. tc. 1. §-át.)

Werbőczy szerint a szokásjog a hazai jogban a törvényhez képest lehet: törvényrontó, törvénytörő, törvénytörő, törvénytörő (Hármaskönyv Prologus Titulus 11., 3, 4, 5. §-ok, Titulus 13. 2. §., Titulus 10. 1.§., Titulus 13. 20.§.). A „*lex posterior derogat priori*” elv tehát itt is érvényes.

29 BÓNIS György: *Törvény és szokás a Hármaskönyvben*. In: Werbőczy István. Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1942. 138. FÉLEGYHÁZY József: *Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog*. Budapest, Kapisztrán Nyomda, 1942. 98.

30 FRANK Ignác: *Közigazság törvénye Magyarhonban*. Buda, Egyetemi Nyomda, 1836. 76-77.

Törvényrontó szokásjog. A szokásjog a megváltozott viszonyoknál fogva az alkalmatlan, vagy károssá vált törvényekkel szemben érvényesülhet. Igen nyomatékos ok szükséges hozzá: A „*ratio legis*” megszűnte és emberemlékezetet meghaladó idő (Hármaskönyv Előbeszéd 10. szakasz 6.§) (például az 1438. évi LXV. tc.-et a Magyar Királyi Kúria 1896-ban hozott 63. sz. Polgári Teljes Ülése). A szokásjog törvényrontó hatálya két irányban szokott érvényesülni:

Pozitív irányban, amikor olyan szokásjog alakul ki, amely a régebbi törvény rendelkezéseivel ellenkezik.

Negatív irányban, amikor a szokásjog a törvény mellőzésében nyilvánul meg.

A Hármaskönyv előírása szerint a bírónak igazságot kell szolgáltatnia. A bíró nem arra tesz esküt, hogy a törvény betűjéhez ragaszkodik, hanem arra, hogy lelkiismerete szerint igazságot szolgáltatson. Az 1723. évi XV. és 1791. évi XII. tc. is hasonló állapotot képviselt. A tudatosan jogellenes cselekvés, a fizikai erőszakra támaszkodó jogsértés, bármilyen hosszú ideig is tartott – ahogy azt Deák Ferenc (1803 – 1876) is kifejtette – jogot soha nem teremtett. A szokásjog derogáló hatását mutatja például az ingatlanok szerzéséből az idegeneket kizáró 1715. évi XXIII. tc., melyet a gyakorlat átalakított. Ide sorolható még az is, hogy a törvények közül jó néhány nem került be a Corpus Juris Hungarici-ba és így az nem is érvényesült. Az 1869. évi IV. tc. 19.§-a kifejezetten elismerte a szokásjog jogforrási erejét.

Jogtudomány

A jogtudomány a történeti alkotmánynak nagyon fontos, de kellően nem méltatott jogforrása. A jogtudomány egyrészt a hatályos jog leíró jellegű, fogalmi és logikai szerkezetét feltárja és értelmezi, illetve feldolgozza. Összehasonlítja a különböző jogrendszereket, vizsgálja a jog és a társadalmi valóság közötti funkcionális, okozati kapcsolatokat. Meghatározza egyes jogintézmények fogalmát, elemzi az egymáshoz való viszonyukat.

Másrészt folyamatos jogfejlesztő tevékenységet végez. Kitölti a joghézagokat, értelmezi az absztrakt szöveget és kitűzi a fejlődés irányát: de lege ferenda.

A történeti alkotmány és a Szent Korona-tan vonatkozásában is Werbőczy István jogtudói munkássága felbecsülhetetlen értékes alkotást hozott a Hármaskönyv megírásával. A Hármaskönyvet ugyan Werbőczy latinul írta, de szellemiségében teljesen magyar. A római jogot csak módszertana miatt hasznosította. Fraknói Vilmos (1843 – 1924) találó megfogalmazása szerint: Werbőczy „tudós lett, mint egy bolognai professzor; magyar maradt, mint akármelyik szabolcsmegyei köznemes.”³¹ A fő törekvése a nemzeti szuverenitásnak jogi érvekkel való alátámasztása volt. Werbőczy műve messze túlnőtt azon a jogpolitikai szándékon, amelyet a királyi elhatározás feladatul kitűzött. Werbőczy a szokásjog összegyűjtésén túl az antik, a keresztény és a humanista tanok egész tárházát sorakoztatta fel művében. Az emberek eredendő egyenlőségét hirdette. A szolgaságról pedig azt állította, hogy az ellentétes az isteni joggal. A híres „*Partis primae titulus nonus*” című részben a főurak, a köznemesek, illetve az egyháziak és világiak jogegyenlőségét deklarálta, amivel megerősítette a magyar társadalmat és megalapozta a politikai jogok tovább fejlődését. Olyan terminológiákat honosított meg, mint a közjó, a közérdek, a közügy, a törvény és az igazság. A kompiláció mellett a nyilvánvaló a tanító szándék.³²

A tudós koronaőr Révay Péter (1568-1622),³³ akinek az a kivételes lehetőség adódott, hogy közelről is megtekinthette a Szent Koronát, az 1613-ban kiadott Koronahistóriája³⁴ a történeti alkotmányt és a Szent Korona-tant politikai legitimáció érdekében elemezte. Bemutatta, hogy a magyar alkotmány nem 1608- óta létezik, hanem komoly történelmi múltra tekint vissza.³⁵ Révay művének rendkívüli népszerűsége révén a Szent Korona-tan és a történeti al-

31 FRANKÓI Vilmos: *Werbőczy István életrajza*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1899. 12.

32 FODOR Pál: Werbőczy, az államépítő és a politikus. In: MÁTHÉ Gábor: (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2014. 193.

33 PÁLFFY Géza – TÓTH Gergely: (szerk.): *A Szent Korona első kutatója. Tanulmányok Révay Péter koronaőréről és munkásságáról*. Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.

34 REWA, Petrus de: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna annos ultra DC clarissimae brevis commentarius*. Auguste Vindellicorum, 1613.

35 TESZELSZKY, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2009. 224.

kormány intézményének a magyar közvéleménnyel való megismertetésében nagy szerepet játszott.³⁶

A XVIII. század utolsó harmadáig az országgyűlésben jobbra a sérelmi politikára jellemző eseti jogalkotás volt a meghatározó. Amikor II. József (1741–1790) halála előtt 1790. január 28-i leiratában elrendelte Magyarországnak 1780. évi állapotába való visszahelyezését. (II. József rendelkezései közül ez volt az egyetlen, amelyet a magyar közigazgatás készségesen végrehajtott.) a magyar nemesi elit már nem elégedett meg az in integrum restitutio-val, hanem elhatározta az egész magyar jogrendszer reformját és modernizációját. A „kalapos király” halála után egymás után adták ki az egyes alkotmány-, illetve reformtervezeteket. Ennyi politikai irat, mint amennyit 1790-91-ben írtak, még 1848-ban és 1861-ben sem jelent meg összesen. Csak Ballagi Géza (1851 – 1907) könyvében 500-at gyűjtött össze.³⁷ Gróf Széchenyi Ferenc (1754 – 1820),³⁸ gróf Batthyány Alajos (1750 – 1818),³⁹ báró Skerlecz Miklós (1729-1799),⁴⁰ Ócsai Balogh Péter (1748 – 1818), Hajnóczy József,⁴¹ Koppi Károly (1744 – 1801),⁴² Berzeviczy Gergely (1763 – 1822)⁴³ és a többiek írásai a természetjogi iskolának megfelelően az alanyi jogosultságokat helyezték előtérbe, melyek védelmét az állam köteles biztosítani, amelyekből minél többet kell az ország polgárainak biztosítani. A természetjogi iskola fogadtatta el azt az elvet, hogy a jognak ki kell terjednie a kormány, a kormányzottak, valamint a közigazgatás és az egyes emberek közötti viszonyok szabályozására. Éppen

36 BERTÉNYI Iván: Révay Péter Magyarország Szent Koronájáról írt munkájának történelmi forrásértéke. In: SEIFER Tibor: (szerk): *A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára.* Budapest, ELTE BTK, 2001. 19.

37 BALLAGI Géza: *A politikai irodalom 1825-ig.* Budapest, Franklin – Társulat, 1888. 285.

38 FRAKNÓI Vilmos: *Gróf Széchenyi Ferencz.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1902. 141.

39 CSABA Jenő: *Batthány Alajos Ad amicam aurem* című munkája. Budapest, Barcza Nyomda, 1917.

40 BERÉNYI Pál: *Skerlecz Miklós báró művei.* Budapest, Grill, 1914.

41 BÓNIS György: *Hajnóczy József.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1954.

42 KOPPI Károly: *Jus electionis quondam ab Hungaris exercitum historia stirpis Arpadianae...* Viennae, Typis Societatis Typographicae, 1790. HORVÁTH Ambrus: *Koppi Károly működése.* Szeged, Juhász Nyomda, 1940.

43 H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.

ezért a természetjogi iskola tanításai szorosan összekapcsolódtak a társadalmi szerződés gondolatával, amely 1790-től a magyar nemesség körében rendkívüli népszerűségnek örvendett. Különösen az elméletnek az a része, amely szerint a nép és az uralkodó, mint egyenlő jogú felek állnak egymással szemben. (Ezzel a Szent Korona-tant is modernizálták.) Arra hivatkoztak, hogy a társadalmi szerződés, mint minden kétoldalú szerződés bármikor felbontható, de nem csak az uralkodó, hanem a nép részéről is. Mivel II. József egyoldalúan megszegte a társadalmi szerződést, így a nép felszabadult kötelezettségei alól és egy új szerződést, (természetesen a nemességre nézve sokkal kedvezőbb feltételeket tartalmazót), kell kötnie II. Lipóttal.⁴⁴

A Montesquieu (1689-1755) által képviselt hatalommegosztás elmélete rövid idő alatt nagy tekintélyre tett szert Magyarországon. A fékek és ellensúlyok kialakításával az abszolutizmusra törekvő királyi hatalmat lehetett korlátozni.

Az 1790-91-i országgyűlésen ülésező középnemességre talán a legnagyobb hatást Ócsai Balogh Péter⁴⁵ kézíratos formában terjesztett alkotmánytervezete gyakorolta. Nógrád vármegye követe is a társadalmi szerződés gondolatából indult ki, amelynek értelmében mivel II. József megszegte a Pragmatica Sanctioban kötött kétoldalú szerződést, ezzel megszakadt az örökösödés fonala (filum successionis interruptum), így új szerződést, – koronázási hitlevelet kell kötni a nemesség és a király között. Megfogalmazott követelménye szerint az új szerződésnek rögzíteni kell:

1. A törvényhozás joga a nemesi országgyűlést illeti. Az uralkodó a rendek által előterjesztett törvényjavaslat szentesítését csak egyszer tagadhatja meg.
2. A köznemesség részesedjék a végrehajtó hatalomból. A Helytartótanács szűnjön meg, helyébe az országgyűlés által választott köznemesi szenátus lépjen. A Magyar Kamara csak az országgyűlésnek tartozzon számadással.

44 MARCZALI Henrik (1907) i. m. I. k. 89. BÓNIS György (1954) i. m. 177.

45 HORVÁTH István: Ócsai Balogh Péter élete és munkássága (1748-1818). In: HORVÁTH István: *Eszmék, eszmények, magatartások: 150 év politikusi Nógrádban, 1790-1940: történelmi tanulmányok*. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeum Igazgatósága, 1995. 30.

Az országgyűlés választja a nádort, a koronaőröket, a megyék a törvények végrehajtói. Az országgyűlés évente tartott ülésein megszavazza az adókat, rendelkezik a nemesi felkelés meghirdetéséről. Az országgyűlést csak a rendek haszthatják el, de három évnél nem hosszabb időre.

3. Magyarország a többi tartománytól közigazgatásilag elválasztandó. *„Ezért a hitlevélben világosan és szabatosan ki kell fejezni, hogy Magyarország, mint a külsőben teljesen elválasztandó.”*

Idegen katona az országban nem tartózkodhat.

4. A király az országgyűlés hozzájárulása nélkül nem üzenhet hadat és nem köthet békét. A katonaság a királynak és az országnak is tegyen esküt.

5. A protestáns vallások bevett felekezetek legyenek. A városok és az adózó nép ügyére vonatkozó jogszabályokat egy bizottság dolgozza ki.

6. Erdély egyesüljön Magyarországgal.⁴⁶

A jezsuita társaságból még felszentelése előtt kilépő és a joggyakorlatot félbehagyó gróf Batthyány Alajos 1790-91-ben négy kötetben kiadott, *„Ad amicem aurem”* címmel, latin nyelven írt nagy hatású művével a francia felvilágosodás morál- és jogfilozófiai hatású alkotmányreformokat ajánlott honfitársainak. Állameszméje a jogegyenlőség alapján szervezett monarchia, melyben az egyén szabadságát nem korlátozza a rendi jog, és amelyben a hatalmi ágakat elválasztják és így korlátozzák az uralkodó hatalmát. A király az országgyűlés által választott állandó tanáccsal egyetértve bocsáthatná ki a rendeleteit.

A reformok bevezetése azért is fontos, mert ezzel lehet megelőzni a forradalmat. Korlátozná ezért még a vagyoni különbségeket is. A kiváltságokra pedig úgy tekintett mint a barbárság maradványaira. Hirdette a felekezeti egyen-

46 MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg iratai. 1790-1795.* Budapest, MTT, 1926. 10. MÁLYUSZ Elemér: A köznemesség küzdelme a társadalmi vezető szerepért 1790. *Protestáns Szemle*, 1926/4. 222. KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 334.

lőiséget. A jobbágyságot a földesúri joghatalom alól felszabadítaná és szerződéses viszonyra alakítaná át. Ennek megfelelően szabad költözési, – birtokszerzési és hivatalviselési joggal ruházta volna fel. Megyénként két-két megválasztott követ képviselné őket az országgyűlésen.⁴⁷

1790-91. évi országgyűlés idején Hajnóczy József⁴⁸ már elismert szak tekintélye volt a magyar alkotmányjognak. Nemcsak konkrét tárgyakban nyújtott segítséget, hanem közjogi értekezések sorával próbálta befolyásolni az országgyűlés alakulását. Már 1790. februárjában készen volt az „*Egy hazafi gondolatai néhány, az országgyűlésre tartozó dologról*” című kézírata, tavasszal készült el a „*Propositiones...*”, nyáron pedig „*A magyar országgyűlésen javaslandó törvények lényege*” című értekezés. 1791-ben, de még az országgyűlés alatt jelent meg nyomtatásban a „*Közjogi értekezés a királyi hatalom korlátairól Magyarországon*” című munka, az országgyűlés feloszlása után pedig a „*Magyarország országgyűléséről és annak szervezetéről* szóló közjogi értekezés.” 1792-ben pedig „*A katolikus egyházi rendről Magyarországon alkotott törvények kivonata*” és „*A különféle közterhekről szóló értekezés.*”

Hajnóczy József szerint bármelyik törvény megváltoztatása természetes jog. A Corpus Jurisban felsorolt régi törvényeket hatályon kívül kell helyezni és egy új társadalmi szerződés alapján, egy új alkotmányt kell készíteni. A király személye továbbra is szent és sérthetetlen maradna, de az alkotmányos monarchiának megfelelően az országgyűlés korlátozná a hatalmát. A királynak megmaradna a törvényhozásban a vétőjoga, azaz a törvények szentesítését megtagadhatja. Az országgyűlés kizárólagos törvényhozói jogkörei közé tartoznak: 1. A királyválasztás, 2. koronázás, 3. nádorválasztás, 4. koronaőr-választás, 5. törvényalkotás, 6. adómegajánlás, 7. segélymegajánlás, 8. 9. általános felkelés, 10. a szabad királyi városoknak ülés- és szavazati jog adása az országgyűlésen, 11. honfiúsítás (ha az országgyűlés idején kerül rá sor), 12. királylányok kiháza-

47 CSABA Jenő (1917) i. m. 6. BALLAGI Géza (1888) i. m. 322. PRUZSINSZKY Sándor: *Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon: Batthyány Alajostól Martinovicsig*. Budapest, Napvilág, 2001. 23. CONCHA Győző: *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik: irodalomtörténeti vázlat*. Budapest, Franklin, 1885. 119.

48 Életéről és munkásságáról: BÓNIS György (1954) i. m.

sítása, 13. határkiigazítás, 14. taksák szabályozása, 15. nevelésügy, 16. közigazgatási, katonai és közgazdasági rendszer.

A király nem hozhat olyan ügyekben rendeleteket, melyek kizárólagosan az országgyűlés törvényalkotási hatáskörébe tartoznak. Az Aranybullában meghatározott ellenállási jog pedig nem csak a rendeket, hanem a egész nemzetet megilletné.

Az országgyűlésnek nem a rendeket, hanem a nemzetet kell képviselnie. Ezért a negyedik, városi rendbe be kell sorolni az összes nem nemesi földbirtokost, s őket, birtokaik arányában kell képviselőhöz juttatni. Egyúttal a birtokszerzési képességet minden magyar állampolgárra kiterjesztette volna. A hivatalviselést pedig nem nemességhez, hanem a birtokhoz kötötte volna. Alacsonyabb hivatalokat azért azok is betölthetnek, akiknek nincs birtokuk.

A Hármaskönyv I. Rész 9. cikkelyében nemesi előjogot, amely szerint nemest csak idézés és törvényes ítélet alapján lehet elfogni, kiterjesztette volna a városi polgárookra és azokra, akik az úri joghatóságtól mentes ingatlan telekkel rendelkeztek. Tehát nem mindenkire.

A nemesi adómentességet azonban megszüntette volna, hiszen a nemesi felkelés elveszítette jelentőségét.⁴⁹

A különböző alkotmánytervezetek és egyéb reformokat pártoló javaslatok hatására született meg az 1790-91 évi országgyűlés jó néhány törvénye: a nádorválasztásról (V. tc.), a Szent Korona Budára hozataláról (VI. tc.), Magyarország függetlenségéről X. tc.), a törvényhozó és a végrehajtó hatalom gyakorlásáról (XII. tc.), a vallásszabadságról (XXVI-XXVII. tc.), a jobbágyság szabad költözéséről (XXXV. tc.), a zsidókról, XXXVIII. tc.), a kínvallatás betiltásáról (XLII. tc.), nem-nemeseknek is megadták a fellebbezési jogot (XLIII. tc.), és végül bizottságokat küldtek ki az alkotmány módosításának és különböző törvénykönyvek kidolgozására (LXI. tc.).⁵⁰

49 CSIZMADIA Andor: (szerk.): *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. POÓR János: (szerk.): *Hajnóczy József*. Budapest, Új Mandátum, 1998.

50 BIBÓ István: (szerk.): *Az 1790-91: 67. tc. és az 1825-27:8., 9. és 15. tc. alapján létrejött regnitoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája*. Budapest, Országgyűlési Könyvtár kiadása, 1977.

A reformok folyamatát az ún. Martinovics féle összeesküvés kíméletlen megtorlása⁵¹ egy időre megakasztotta. Hatásuk mégis „búvópatakként” tört elő a reformkorban. Szalay László (1813 – 1864) erről így írt: „... mi, kik a legújabb ivadékhöz nem tartozunk, kik serdülő korukban nem Kossuth lapjait olvastuk, hanem Kultsárét vagy Mártonét, bizony nem ezekből, hanem – legalábbis részben – az 1790-92-diki pamfletirodalomból merítettük publicisztikai ismereteinket.”⁵²

Werbőczy tanításait a dualizmus közjogászai és jogtörténészei modernizálták. Hajnik Imre (1840-1902) jogtörténész tudományos alapossággal, a korabeli oklevelek értő elemzésével írta le a történeti alkotmány illetve a Szent Korona-tan⁵³ történetét. Eredeti források segítségével bizonyította, hogy a Magyarországon nem volt jellemző a Nyugat-Európában kialakult hűbériség. Ezért is inkább a közjogias gondolkodás volt a meghatározó.⁵⁴

Timon Ákos (1850-1925) jogtörténész volt azonban a Szent Korona-tan igazi kidolgozója, aki így határozta meg a Szent Korona-tan fogalmát: „A magyar nemzetnek ez a törekvése, az államiság, a közhatalom eszméje a személyes jellegű királyi hatalommal szemben a szent korona közjogi fogalmában, személyesítésében nyert konkrét megvalósulást és létrehozta a szent korona elméletét, vagy ami egyet jelent: a szent korona személyiségén fölépülő államjogi rendszert.”⁵⁵ Timon Ákos Hajnik Imrével egyetértve vallotta, hogy a magyar Szentkorona-eszme eltér az európai fejlődéstől, mert egy konkrét Szent Korona testesíti meg azt és király hatalmától független spirituális hatalmat hozott létre. A közhatalom egy részét a nemzet és az országgyűlés ruházta át a királyra. 1848-ban az állam-

51 FRAKNÓI Vilmos: *Martinovics és társainak összeesküvése*. Budapest, Ráth, 1880. BARTA János: *Illúziók és realitások a magyar jakobinusok mozgalmában*. In: Századok, 1995/4. 883.

52 SZALAY László: *Publicistai dolgozatok*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1847. II. k. 17.

53 A jogi terminológiát is ő fogalmazta meg elsőként.

54 HAJNIK Imre: *Magyarország az Árpád-királyoktól az ősiségnek megállapításáig és a hűbéri Európa*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. 99-100. HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1872. 210. HAJNIK Imre: *Egyetemes európai jogtörténet a középkor kezdetétől a francia forradalomig*. Középkor. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1896. 235-236. MEZEY Barna: *Hajnik Imre*. In: HAMZA Gábor: (szerk.): *Magyar jogtudósok. Első kötet*. Budapest, Magyar Felsőoktatás Könyvek, 1999. 88-89.

55 TIMON Ákos: *A szent korona elmélete és a koronázás*. Budapest, Stephaneum Nyomda R. T., 1920. 10.

polgári jogegyenlőség megvalósítása azt jelentette, hogy minden magyar állampolgár a Szent Korona joghatósága alá került. A történeti alkotmány és a Szent Korona-tan hungaricum és a magyar alkotmányfejlődés csak az angoléval állítható párhuzamba.⁵⁶

Eckhart Ferenc (1885 – 1957) azon művei, amelyek a történeti alkotmánnyal, különösen a Szent Korona-tannal foglalkoztak a magyar tudományos és politikai közéletben nagy vitát gerjesztettek. Még a parlamenti vitákban is szóba került. Az ún. Eckhart vita bemutatása szétfeszítené a tanulmány keretét, ezért csak azt a következtetést vonnám le, hogy pont a vita hevesége bizonyítja a téma fontosságát.⁵⁷

2. A Vérszerződés⁵⁸

A történeti alkotmány kezdeteinek a meghatározása nem egységes a magyar jogtudományban. Schwarz Gyula (1839 – 1900), a XIX. sz. végén, a Magyar Jogi Lexikonban, megállapította, hogy az alkotmányosság azt jelenti, hogy „*az államhatalom*” (...) *törvényeivel* (...) „*magának korlátokat állít fel*” (...) s „*az államhatalmat, az állam fő cselekvési körében, a törvényhozásnál, a kormányzásnál, igazgatásnál, bíraskodásnál külön fő szervek kezelik*”⁵⁹

56 TIMON Ákos: *A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Budapest, Budapesti Hírlap Nyomda, 1907. TIMON Ákos: *A szent korona elmélete és a koronázás*. Budapest, Hornyánszky V. Cs. és Kir. Udv. Könyvnyomdája, 1916. TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet különös tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóhivatala, 1919.

57 ECKHART Ferenc: *Jog- és alkotmánytörténet*. In: HÓMAN Bálint (szerk.): *A magyar történetírás útjai*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931. 269–320. ECKHART Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941. ECKHART Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia, 1946. Az ún. Eckhart vitát részletesen feldolgozta: TÓTH Zoltán József: *Magyar közjogi hagyományok és nemzeti öntudat a 19. század végétől napjainkig*. Szent István Társulat, Budapest, 2007. 11–151.

58 Lehet, hogy nem így történt a Vérszerződés, de a szokásjog ilyen formában őrizte meg.

59 SCHWARZ Gyula: *Alkotmány*. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1898. I. k. 206.

A magyar történeti alkotmányt sokan⁶⁰ egészen a Vérszerződésig vezetik vissza.⁶¹ Pauler Tivadar szerint:

„A magyar államjog eredetét a fennmaradt s kilencz százados közéletünk által igazolt összerződés pontjaiból származtatjuk, amely a törzsszövetség lazább kötelékét szorosabbra fűzte, Árpád családjának örökjogát megalapította.”⁶²

A szerződés szerint a törzsek vezetői Árpád családjából fogják a továbbiakban a fejedelmet választani, az alkalmasság szerint, ami többnyire egybeesett a család seniorjának személyével. A vezér megtartja szabadságukban a fegyverviselő férfiakat és a fejedelmi tanácsában a törzsek vezetőit. A vérszerződés tehát már jó néhány évszázadokon át ható jogintézményt ismert: az alkalmas személy megválasztása és bemutatása, majd az elfogadás. A kiválasztott pedig vezéri esküt tesz a szerződés betartására.⁶³

60 PETROVICS Frigyes Keresztély: *Magyarország történeti időszaki táblákban, világosítva a világnak egykorú történeteivel és a magyar királyi házaknak nemzeti lajstromaival*. Pest, Trattner – Károlyi Nyomda, 1830. 5. ÜRMÉNYI József: (Stephanus Rosenmann álnéven) *Jus publicum regni Hungariae ex combinatione veterum, recentiorumque legum: in compendium systematicum redactum et usibus maxime scholasticae juventutis adcommodatum*. Viennae, Baumeister, 1791. GUSTERMAN, Anton Wilhelm: *Ungarisches Staatsrecht*. Wien, Doll, 1818. I. k. SCHWARTNER, Martin: *Statistik des Königreichs Ungern*. Pest, Trattner, 1798. II. k. FÉNYES Elek: *Magyar országnak, s a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. Pesten, Trattner, Károlyi Nyomda, 1836-1840. II. k. BEÖTHY Zsigmond: *Elemi magyar közjog*. Pesten, Emich Gusztáv bizománya, 1846. 20. VIROZSIL Antal: *Magyarország nyilván- vagy közjoga mint az alkotmánya eredetétől 1847/8-ig fennállott*. Buda, Magyar Egyetemi Nyomda, 1861. 18. TOLDY Ferenc: *A magyar birodalom alaptörvényei*. Buda, Magyar Királyi Egyetem Betűivel, 1861. 3. stb.

61 BARTAL György: *Commentariorum ad historiam status jurisque publici Hungariae aevi medii libri XV*. Posonii, Wigand, 1847. I. k. 109-149. CZIRÁKY Antal József: *Conspectus juris publici regni Hungariae ad annum 1848. Historicis animadversionibus illustratus*. Viennae, typis Joannis B. Wallishausser, 1851. 3-6. (Hegedűs Lajos adta ki magyarul: *A magyar közjog alapelvei* címmel. Pest, 1861.) VIROZSIL Antal: *Encyclopädie und Methodologie des juridisch-politischen Studiums oder der gesamten Rechts und Staatswissenschaften*. Pest, Univ. Druck., 1851. HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány- és jogtörténelem*. Pest, Heckenast, 1872. 57. TIMON Ákos (1919) i. m. 44.

62 PAULER Tivadar: *Jog- és államtudományok encyklopaediája*. Pest, Athenaeum, 1871. 109.

63 ZLINSZKY János: *A magyar jogrendszer kezdetei*. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1996/7-8. 169.

„Az eskü első szakasza így hangzott: Hogy ameddig csak az ő életük, sőt az utódaiké is tart, mindig Álmos vezér ivadékából lesz a vezérük.⁶⁴ Az eskü második szakasza így hangzott: Hogy ami jószágot csak fáradalmaik árán szerezhetnek, mindegyiküknek része legyen abban. Az eskü harmadik szakasza így hangzott: Hogy azok a fejedelmi személyek, akik a tulajdon szabad akaratukból választották Álmost urukká, sem ők maguk, sem fiaik soha, semmi esetre ki ne essenek a vezér tanácsából és az ország tisztségeiből. Az eskü negyedik szakasza így hangzott: Hogyha valaki utódaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy egyenetlenséget szítana a vezér és rokonai között, a bűnösnek vére omoljon, amint az ő vérük omlott az esküben, melyet Álmos vezérnek tettek. Az eskü ötödik szakasza így hangzott: Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa. Ennek a hét férfiúnak a neve volt: Álmos, Árpád apja; Előd, Szabolcs apja, kitől a Csák-nemzetség származik; Kend, Korcán apja; Ond, Ete apja, akitől a Kalán- és Kölcse-nemzetség származik; Tas, Lél apja; Huba, akitől a Szemere-nemzetség származik; a hetedik Tétény, Horka apja, s Horkának a fiai voltak Gyula és Zombor, akiktől a Maglód-nemzetség származik...”⁶⁵

ZLINSZKY János: *Történeti alkotmányunk fejlődése* I. rész. In: Magyar Szemle, 2002/3-4. 28.

64 A Vérszerződés legitimálta négyszáz éven át az Árpád-Ház uralmát.

65 ANONYMUS: *Gesta Hungarorum*. <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.htm#7> (Utolsó lehvívás: 2026. január 25.)

Fogarasi János (1801-1878) szerint a Vérszerződés

„az összes akarat szerint oly általános társadalmi alapszerződést (*pactum civile fundamentale*) hozott létre, amelynek három fő részét teszik: 1. az egyesülési szerződés, a társadalom létesülésére (*pactum unionis*) 2. alkotmányi szerződés a társadalmi törvények alkotására (*pactum constitutionis*) 3. a főhatalmi, vagyis fő hatalom alá rendeltségi szerződés a hozott törvények végrehajtására (*pactum supremæ potestatis seu subjectionis*).⁶⁶

A magyar közjogászok a hatalommegosztásnak, egymás jogainak biztosításának, a közügyekben való részvételnél és az ellenállási jognak az eredetét is a vérszerződésből vezették le. (pl.: 1291. évi IX. tv., Hármaskönyv II. Rész 3. cikk, 1635. évi XVIII. tc., 1687. évi II. és III. tc., 1791. évi XII. tc., 1848. évi IV. tc.).

3. Szent István megalapítja a keresztény államot

I. (Szent) István a kereszténység felvételekor egyértelműen Nyugat-Európához és a Római Katolikus Egyházhoz csatlakozott. A pápától kapott korona, majd az ország Szűz Máriának való felajánlása⁶⁷ viszont az önálló államiságot szimbolizálta. Az egyház a keresztény királyság számára ideológiai és anyagi erőt, a társadalomnak pedig új hitet, keresztény erkölcsöt, művelődést és európai kitekintést adott. Az Egyház, különösen a szerzetesrendek éppen olyan civilizációs munkát fejtettek ki hazánkban, mint Nyugat-Európában a népvándorlás

66 FOGARASI János: *A magyarhoni országos alkotmány fő ágazatai, régibb és újabb időben. Rendszerbe foglalva s az alap-s több lényeges törvénycikkelyek teljes szövegével, illetőleg hű magyartásával is egybe állította.* Pest, Kilián György Magyar Egyetemi Könyvtárusnál, 1861. 5.

67 I (Szent) István halála előtt, 1038. VIII. 15: (Nagyboldogasszony napján) országát és koronáját Szűz Máriának adta örökségbe, s ezzel oltalmába ajánlotta. Lásd: DÜMMERTH Dezső: *A Mária országa-eszme és Szent István.* In: TÖRÖK József: (szerk.): *Doctor et apostol: Szent István-tanulmányok.* Budapest, Márton Áron Kiadó, 1994, 171-197.

idején.⁶⁸ A missziós munkával az Egyház, – a történelemben először, – felelősséget vállalt magára az egész viláért és minden emberért.⁶⁹

Az egyház kulturális szerepe a középkorban felbecsülhetetlen, hiszen megteremtette keresztény tanítások, az antik görög filozófia⁷⁰ és római jog alapján a nyugati kultúra alapjait.⁷¹ A kereszténység ekkor hozta létre egyházi szervezetét és a hit alapvető tételeit, amely aztán az egész ország életére kiterjedő ideológiát és jogrendet eredményezett.⁷² A klasszikus antikvitás mellett a keresztény vallás gyakorolta a legnagyobb hatást az európai civilizáció kialakulására. Egy további tényezővel is számolnunk kell, a különféle törzsi kultúrák –germán és szláv népek –megjelenésével, de a kereszténység és az antikvitás szerepe –a magas kultúra átadása területén –felülmulta a törzsi-nemzetségi hagyományokét. Az európai történelemben a kereszténység nemcsak vallásos hitként fogható fel, hanem kulturális programként is, amely fokozatosan átformálta az európai civilizáció egészét. Erkölcsi alapelvei révén humanizálta és divinizálta a kultúra valamennyi területét.⁷³ A „*tedd a jót és kerülj a rosszat*” általános elve alkalmasnak bizonyult a legkülönbébb körülményekre való adaptálásra.⁷⁴

Isten kegyelméből lett király

Az Isten kegyelméből származtatott királyság eszméje, amely teljes mértékben szakított a pogány uralkodók hatalomgyakorlásának ideológiájával, a Biblia értelmezése nyomán alakult ki. Pál apostol az első levelében írta a korinthusiakhoz „*Isten kegyelméből vagyok az, ami vagyok.*” (1 Korinthusiaknak 15. 10.) A Ró-

68 GÁLOS László: *Az egyház és a barbár népek*. Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1938. 289.

69 LEEUWEN, Arend Theodoor van: *Kereszténység a világtörténelemben: üdvösség és szekularizáció*. Budapest, Szent István Társulat, 2010. 15.

70 A görög filozófián, színházon és irodalmon túl olyan fogalmak is ide tartoztak, mint pl. autokrácia, arisztokrácia, demokrácia stb.

71 SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. Budapest, Ecclesia, 1983. I. k. 322.

72 KATUS László: *A középkor története*. Budapest, Pannonica, Rubicon, 2001. 12.

73 RÜSSEL, Herbert Werner: *Keresztény humanizmus: kultúra, eszmény, hitvallás*. Budapest, Ecclesia, Kairosz Kiadó, 1997.

74 FRIVALDSZKY János: *Természetjog: eszmetörténet*. Budapest, Szent. István Társulat, 2001. 102.

maiaknak írt levél szerint is minden hatalom Istentől ered: „*Mindenki vesse alá magát a fölöttes hatalomnak. Mert nincs hatalom, csak az Istentől, ami van, azt Isten rendelte.*” (Rom 13.1.) János evangéliumának tanúsága szerint Jézus így válaszolt Pilátusnak: „*Semmi hatalmad nem volna rajtam, ha felülről nem adatott volna neked*” (János 19. 11) Mivel az uralom az Istentől ered, úgy gondolták, hogy az isteni akarat által kijelölt célja van. A királynak a keresztény tanítások szerint kell népe javát szolgálnia. A hatalom önkényes gyakorlása szigorúan tilos. Ahogy Szent Pál mondta: az állam „*Isten eszköze*” a király szintén „*Isten eszköze*” a kormányzati tisztviselők pedig „*Isten szolgálói.*” (Rómaiaknak 13. 4-6.)

Nagy Szent Gergely pápa (kb. 540 – 604) középkor egyik legnagyobb hatású egyházi vezetője,⁷⁵ a királyi hatalom meghatározását a keresztény szolgálat alapvetéseként határozta meg.⁷⁶

I. (Szent) István is úgy tartotta, hogy minden uralkodó „*Isten kegyelméből*” lesz király és királysága az egyházi törvényeknek meg fog felelni. A hatalom gyakorlását tehát a keresztény erkölcsi normáknak vetette alá.⁷⁷ Ez teljes mértékben eltért az ókori politikaelmélettől. A korabeli egyházjogi tanítás szerint minden uralkodó Krisztus országát valósítja meg saját birodalmában. Szent Ágoston (354–430) szerint: „*Mi más az állam, mint egy nagy rablóbanda, ha kivész belőle az igazság szelleme?*”⁷⁸ Ha az uralkodó nem tartotta be az isteni törvényeket, akkor az egyház vezetői bűnbánatra, vezeklésre kényszeríthették és végső soron meg is foszthatták a trónjától. (Lásd: I. [Szent] István Intelmei.)⁷⁹ Összességében mégis csak a keresztény hit és a közvélemény ereje állt leginkább az Egyház mögött.⁸⁰ A keresztény vallás kulcsfontosságú szerepet játszott abban, hogy olyan normatív rendszer jött létre, amelyet a királyok és az alattvalók is egyaránt elfogadtak. Idővel pedig a nemzet magának vindikálta azt a jogot, hogy az uralkodó, illetve tanácsosai betartják-e az isteni. illetve a világi törvényeket.

75 MARKUS, Robert: *Nagy Szent Gergely*. Budapest, Paulus Hungarus & Kairosz Kiadó, 2004.

76 NAGY SZENT GERGELY: *Moralia*, Budapest, Terebint Bt., 2000. 26.

77 *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. 18.

78 Szent Ágoston: *Isten városáról*. Budapest, Dunántúl Nyomda, 1942. I. k. 238.

79 *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. 37.

80 SOUTHERN, Richard William: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest, Gondolat, 1987. 19.

II. Szilveszter pápa (938 – 1003) által adományozott korona⁸¹

I. (Szent) István a kor felfogásának megfelelően a szükséges legitimációt azzal szerezte meg magának, hogy a pápától (III. Ottó (980 – 1002) császár tudtával és beleegyezésével) kapott koronát, lándzsát és áldást. Szent István azonban nem csak külpolitikai szempontból legalizálta hatalmát a pápától kapott koronával. Annak ellenére, hogy a Magyarország területét már a koronázás előtt is birtokolta, mégis 1000-tól számítjuk a keresztény magyar királyság alapítását. Szent István koronája azt jelképezte, hogy viselője Isten választottja, helytartója (*viciarius Dei*), akire Isten a hatalmat ruházta, ezért szuverén uralkodó.

A királlyá koronázás egyházi szertartás részévé vált és liturgikus formáját koronázási ordók rögzítették. Ennek szertartásnak két fő eleme volt, a felkenés (*unctio*) és a koronának a király fejére való ráhelyezése. A magyar királyok koronázása az I. világháború idejéig az egyik legfontosabb közjogi aktusa volt hazánkunknak. A koronázást a nemesség részéről történő formális elfogadás előzte meg. A koronázási szentmise pedig a király szolgálatát erősítette meg, egyúttal az ország lakosainak tett szimbólum is volt, hiszen ők keresztény lelkeként egyenlőek voltak, bár a társadalmi hierarchia eltérő grádusaihoz tartoztak.⁸²

Magyarország Szűz Máriának való felajánlása

A 10. és a 11. században több uralkodó is felajánlotta országát valamelyik védőszentnek. Több krónika is beszámol arról, hogy miután Szent Imre meghalt és Szent István közeledni látta végóráját, utód hiányában Magyarorszáért aggódva Magyarországot 1038. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján,

81 Tudós pápa, hiszen pl. az első ingaórát ő készítette a reimsi székesegyház számára. A kor legnagyobb matematikusa. Az arab számokat, amit ma is használunk szintén ő vezette be. Ő ismerte fel a számtanban a helyi érték jelentőségét és találta fel a számoló szerkezetet. Foglalkozott csillagászattal is, készített csillagászati eszközöket, és jártas volt az orgonakészítésben is.

82 CANNING, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története, 300-1450*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 90.

Fehérvárott, a Mennybe emelt Szűz Mária templomában Szűz Mária⁸³ oltalmába ajánlotta: „Ég királynője, e világ jeles újjászervezője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmazd bízom; nékik utolsó istenhozzádot mondva lelkemet kezédbe ajánlom.”⁸⁴ (Emellett a székesfehérvári Bazilikát is felajánlotta.) Ezzel egy olyan szerződést hozott létre, amellyel a Magyar Királyságot Szűz Mária birodalmává tette.⁸⁵ Együttal ünneppé nyilvánította augusztus 15-ét, Nagyboldogasszony napját. A Nagy Legenda azon része, amely Szent István „szüntelen” országfelajánló imáira utal, bizonyítja, hogy ez nem csak a haldokló király utolsó tette volt, hanem egy régóta megfontolt cselekedet. Hartvik legenda⁸⁶ szerint Szent István egész uralkodói életművét Mária országa eszme hatotta át. Hiszen bármennyire is önkényesen összeállítottak lehetnek a legendákban idézett imák szövegei, belső tartalmuk lényegében alig térhettek el a kialakult köztudattól, „az ország vénei” által megőrzött és ezért még élő hagyománytól. A Nagy Legendában és Hartvik hálaadó imájában Szent István ezekkel a szavakkal fordul Szűz Máriához: „Égi királynő, én királynőm, így tisztelik meg katonáid azt, akit királynak állítottál.”⁸⁷ A magyaroknak a nagyobb István legenda szerint „Mária örökségévé (hereditas)” való nyilvánítása terminológiai az Isten választott népére hivatkozásán alapul. Eszerint: „...Te választottad ki őket örökségül a világ minden népe közül.” (3 Rg 8,51-54) Ezért Magyarország Szűz Má-

83 Szent István imája Szűz Máriához: „Ha kedved telik benne, Világnak Űrnője, hogy örökséged e részét ellenség pusztítsa, s a kereszténység zsenge ültetvényét irtsa, kérve kérlek, ne róják fel az én renyhességemnek, hanem inkább akaratod rendelkezésének. Ha a pásztor bűnös, érdeme szerint ő maga lakoljon, kérlek, ártatlan juhokat dühöd se sújtsd.” ÉRSZEGI Géza: (szerk.): Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 45-46.

84 ÉRSZEGI Géza: (szerk.): Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 48-49. Utalás a Bibliára: „Kezedbe ajánlom lelkemet, te megváltasz, Uram.” (Zsoltárok könyve 31,6.) Jézus a kereszten „ekkor hangosan felkiáltott: >>Atyám, kezédbe ajánlom lelkemet.<< E szavakkal kilehelte lelkét.” (Lukács 23,46.)

85 ÉRSZEGI Géza: Ég és föld királynője, Mária. In: DRASKÓCZY István (szerk.): *Scripta Manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére.* Budapest, ELTE, 1994, 35-45.

86 GERICS József – LADÁNYI Erzsébet: A Hartvik legenda keletkezési körülményeiről. In: Magyar Könyvszemle, 2004/4. 317.

87 DÜMMERT Dezső: *Az Árpádok és a magyar szent-kultusz.* Budapest, Junior, 1997. 102.

riának való följánlása jól magyarázható a nyugati kereszténység István-kori gondolatvilágából és szükségtelen itt bizánci hatást keresni.⁸⁸

Az ország felajánlásának⁸⁹ akkoriban közjogi jelentősége is volt. Egyrésztől kinyilvánította, hogy Magyarországnak olyan égi pártfogója van, akinek mint Istennél való közbenjárónak a hatalma mindenkiét felülmúlja. Szűz Mária védelmezője Magyarországnak: Patrona Hungariae. Másrésztől deklarálta, hogy Magyarország szuverén állam. Nem függ sem a császártól, de még a pápától sem. Mária mint Jézus anyja a legmagasabb helyet foglalja el a szentek hierarchiájában. Még Szent Péter, a római kereszténység fő apostola fölé is helyezhető. Ezenkívül azzal, hogy Magyarország Szűz Mária öröksége (hereditas) lett, már nem a király magánbirtoka, hanem egységes ország, közjogi jogi személy, amelynek területét kötelessége mindegyik magyar királynak megvédelmeznie.⁹⁰ Szent István olyan közjogi intézményt hozott létre, amely a későbbi Szent Korona-tan egyik alakjává válhatott. (Regnum Marianum). Ezért is ábrázolták Szűz Máriát Magyarország királynőjeként, fején a Szent Koronával. Gerics József (1931 – 2007) szerint erre az egyik bizonyíték az, hogy a főpapok és a főurak az utolsó Árpád-házi királyt, III. Andrásnak (1290 – 1301) mielőtt megkoronázták volna, esküt kellett tennie többek között arra is, hogy *„mindenkor gyarapítani fogja a magyar jogot és visszaszerzi és visszaállítja régi jogába azt, ami a Boldogságos Szűz birtoka, azaz Magyarországtól idegen fejedelmekhez került.”*⁹¹ Amikor 1853. szeptember 8-án megtalálták az Orsovánál az elásott Szent Koronát magyar nemzeti köztudat, Szűz Mária ajándékának tekintette.⁹²

88 GERICS József: *Az állam- és törvényalkotó Szent István*. In: Művészettörténeti Értesítő, 1990, 78.

89 ÉRSZEGI Géza. *Ég és föld királynője, Mária*. In: DRASKÓCZY István (szerk.): *Scripta Manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére*. Budapest, ELTE, 1994, 35–45.

90 GERICS József: *Az állam- és törvényalkotó Szent István*. In: Művészettörténeti Értesítő, 1990, 77–79.

91 GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 248.

92 BARTÓK István: *Szemelvények a Mária-kultusz történetéből*. In: BARTÓK István: (szerk.): *Emberek-e a nők vagy sem? Irodalom-és művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, Balassi Kiadó, 2024. 164.

Az országfelajánlás, a királyságnak és az alattvalóknak Szűz Mária gyámsága alá helyezése nem misztikus cselekmény. Már az első, a Nagy Legenda idegen és a magyarokkal nem rokonszenvező szerzője⁹³ is kénytelen volt rámutatni Magyarország politikai sorsának kedvező alakulására rámutatni, a német támadással szembenni elszánt ellenállás kapcsán: a támadó II. Konrád német császár seregeitől a Szent Szűz oltalma mentette meg az országot.

Szekfű Gyula (1883 – 1955) szerint a Habsburg-korszakban a hereditas gondolat öt alapelvet tartalmazott:

A magyarok királya csak katolikus vallású személy lehet

A király a főurak tanácsának segítségével kormányozhatja az országot

A magyar király Magyarország területén lakjon

A király tegyen esküt a magyar Alkotmányra.⁹⁴

XVII. század: Regnum Marianum eszme (Patrona Hungariae) Magyarország régi, latin nyelvű elnevezése alapján. Néphimnuszunk is Kölcsey Ferenc (1790 – 1838) *Himnusza* előtt a *Boldogasszony Anyánk* című egyházi népének volt.⁹⁵

Megerősítette a magyar királyoknak az egyházszervezői és a főpapok kinevezésére való jogosultságát.

A helyes kormányzás

Aquinói Szent Tamás (1225 – 1274) azt tanította, hogy akkor Istennek tetsző egy ország kormányzása, ha valamilyen módon mindenki részesedik benne. Ez őrzi meg a békét az emberek között. A fejedelmet, vagy királyt választják és szintén a „*nép*” által választott előkelők alkotják a tanácsadó testületét.⁹⁶

93 Nagy-legenda szerzője – aki idegen voltát azzal is elárulja, hogy eléggé ellenségesen „*a kárhozat és tudatlanság fia*”-nak nevezi a magyarokat, a német császárt viszont nagy tisztelettel emlegeti.

94 SZEKFŰ Gyula: *A barokk államfelfogás*. In: *Élet*, 1931., 220-224.

95 PÉCSI Géza: *Kulcs a muzsikához: Művészeti, zeneelméleti és magyar népzenei alapismeretek*. Tizedik, bővített kiadás. Pécs, Kulcs a muzsikához kiadó, 2003. 373–374.

96 AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Summa Theologiae* 1265–1272. 105.

A gregorián reform

A gregorián reform két fontos előzménye:

1. A kereszténység elterjedése terén fontos lépcsőfoknak bizonyult a 9-10. század, mert a csehek, a lengyelek, a magyarok, a skandináv népek, a Balkánon a bolgárok, a szerbek és a horvátok, majd végül az oroszok megkeresztelkedésével ekkor vált csaknem teljessé az európai keresztény közösség.
2. 10. században kezdődő kolostori reform, amely Clunyból és Gorzéból indult ki.⁹⁷

VII. Gergely pápa (1073–1085) eszmerendszere szerint⁹⁸ Egyház szabadságága csak akkor valósulhat meg, ha a klerikusok testülete kikerül a világi hatalomgyakorlás alól és csak a pápának van alárendelve. VII. Gergely a pápai joghatóságot leginkább két bibliai idézettel támasztotta alá. Máté 16. 18-19-et úgy értelmezte, mint a pápaságnak Istentől származó jogosultságait. „Én pedig ezt mondom neked: Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán építem fel egyházamat, és a pokol kapui sem fognak diadalmaskodni rajta. Neked adom a mennyek országának kulcsait, és amit megkötsz a földön, kötve lesz az a mennyekben is, és amit feloldasz a földön, oldva lesz az a mennyekben is.” Ugyancsak a pápa joghatóságát látta igazoltnak János 21. 15.17-ben lévő isteni kinyilatkozásban. Az előbbi elvekből következően a pápa, mint az egyház feje, az oldás és kötés hatalma révén ítéletet mondhat az uralkodók alkalmasságáról (idoneitas) is.

A világi hatalom nem szólhat bele abba, hogy kik töltsék be a különböző egyházi tisztségeket, a pápától kezdve a falusi plébániákig bezárólag. Ennek érdekében kimondták, hogy minden egyházi tisztséget „*kánoni választással*” kell

97 GALLA Ferenc: *A clunyi reform hatása Magyarországon*. Pécs, Dunántúl Nyomda, 1931. 142.

98 FÉLEGYHÁZY József: *A középkor egyháza*. Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1939. 70-71. BARNÁ Leander: *VII. Gergely egyházpolitikai viszonyai és reformtörekvései*. Budapest, Buschmann Nyomda, 1903. 174. VARGHA Dezső: *VII. Gergely és az egyházi reform*. Esztergom, Buzárovits Nyomda, 1901. 145. SZÉKELY György: *VII. Gergely*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 391.

betölteni. Ez azt jelentette, hogy a püspököket a káptalan tagjai, a kanonokok választották.⁹⁹

A VII. Gergely pápa által kezdeményezett gregoriánus reform jelentőségét a korszak kutatói mindmáig nem dolgozták fel kellő körültekintéssel, pedig gyökeres fordulatot hozott a politikai és a vallási szféra, a világi és a lelki hatalom, az egyház és az állam viszonyában is. Az egyház szabadságának kivívásával a szabadságnak teljesen új koncepciója jelent meg az európai gondolkodásban, amely nélkül a modern politikai intézmények létrejötte nem érthető meg. Egyértelműen szétválasztotta a lelki és a világi szférát, és ez által megteremtette a szekuláris állam alapjait. Lezárult a cezaropapizmus¹⁰⁰ időszaka, kialakult és elfogadottá vált az az elv, miszerint az emberi életnek van olyan szférája, területe, amely nincs alávetve a világi hatalomnak, hanem teljesen független és autonóm. Egy új korszak hajnalát nyitotta meg az állammal szemben autonóm társadalom kialakulása. A gregoriánus reform tehát megfosztotta a királyt szakrális hatalmától, kizárta őt a klerikusok soraiból és a laikusok közé sorolta. Ezzel is tovább korlátozták a hatalmát. A király a néptől kapja a hatalmát, azzal a megbízatással, hogy jó kormányzatot valósítson meg. Amennyiben ezt a feltételt nem tudja, vagy nem akarja teljesíteni a „*nép*” megfoszthatja tisztségétől.¹⁰¹

I. (Szent) István törvényei

Szent István Intelmei fiához, Imre herceghez című államelméleti munka valószínűleg 1013 és 1015 körül keletkezhetett. Műfaját tekintve királytükör (*speculum regium*) és csak tévedésből került be a Magyar Törvénytarba. Ezt a *Corpus Juris Hungarici* millenniumi kiadását jegyző Márkus Dezső is elismerte:

99 GERICS, József – LADÁNYI, Erzsébet: „*Sem ingyen, sem ellenszolgáltatásért*”: az investitúra és kánoni választás fogalmának történetéhez. In: Turul, 1999. 84-86.

100 A cezaropapizmus fogalma olyan egyházpolitikai rendszert jelentett, amelyben a világi uralkodó egyben legfőbb egyházi hatalmat is birtokolta. A cezaropapizmus gyakorlata a keresztény tanításokkal ellentétes, hiszen Jézus az egyházi és a világi hatalmat szétválasztotta (Máté 22, 21).

101 KATUS László: *A középkor története*. Budapest, Pannonica, Rubicon, 2001. 320.

„Az Intelmek nem törvény, hanem azokat a bizonytalan származású erkölcsi és kormányzati tanácsokat és intelmeket foglalja magában, amelyeket állítólag a király, mint atya intézett fiához: Imre herceghez.”¹⁰²

I. Szent) István Intelmeinek¹⁰³ szövegét, – amelyek elmélkedések után születtek meg és a tízparancsolat sorrendjét követték, – a corveyi bencésből hildesheimi mester kanonokká lett Thancmar, miután Magyarországra költözött fogalmazta meg, de a mű legfontosabb részeit Szent Istvánnal is egyeztette.¹⁰⁴

A középkorban elsősorban a kánonjogászok megpróbálták a jogot a keresztény erkölcsi szabályokkal összeegyeztetni.¹⁰⁵ A kora középkor társadalma egyébként is rendkívül bonyolult jogforrási rendszert követett. A germán hatásra ugyanis az az elv érvényesült, hogy mindenkit a saját joga szerint kell megítélni és erre lehetőleg a saját bírósága előtt kerüljön sor, hogy senkit ne érjen hátrány az eltérő jogelvek miatt. E bonyolult rendszer ellenére a korabeli jog viszonylag hatékonynak, és nagyrészt igazságosságra törekvőnek bizonyult.

A korabeli jogfelfogás szerint még a király sem helyezhette magát a törvények fölé. Az uralkodást szolgálatnak, „*minisztériumnak*” tekintették, amelyet a köz javára, a hívő közösség lelki üdvére kell gyakorolni. Szent Ágoston (354– 430) azt tanította, hogy az igazságtalan törvény nem is törvény.

Ezek a törvények az egész magyar társadalmat az isteni törvényeknek rendelték alá, megszegőit pedig büntetőjogi szankciókkal sújtották. (Lásd: I. (Szent) István I. törvénykönyvének előszavát.) Az a vélekedés, hogy minden hatalom csak valamilyen normarendszer keretei között működhet, hozzájárult

102 MÁRKUS Dezső: *Bevezetés*. In: KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen: (szerk.): *Magyar Törvénytár. 1000-1526. évi törvényczikkek*. Budapest, Franklin Társulat, 1899. XXIX.

103 SERÉDI Jusztinián: *Szent István törvényei a római joggal és az egykorú kánonjoggal összehasonlítva*. In: Budapesti Szemle, 1938. 282. JÁNOSI Mónika: *Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1996. 67.

104 CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, Ecclesia Kiadó, 1970. I. k. 292. CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI-XIV. században*. Irodalomtörténeti könyvtár (20). Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 59.

105 FRIVALDSZKY János: *Természetjog: eszméletörténet*. Budapest, Szent. István Társulat, 2001. 103.

a későbbi alkotmányos eszmék és jogbölcseleti elvek kidolgozásához. Nyilvánvalóvá vált, hogy a királyi hatalmat is lehet korlátozni.¹⁰⁶

I. (Szent) István törvényeinek jelentőségét és tekintélyét az is bizonyította, hogy a későbbi évszázadokban rendszeresen hivatkoztak rá, mint követendő mintára.¹⁰⁷ Könyves Kálmán törvényeinek leírója, Albericus szerzetes egyértelműen Szent István törvényeival való kontinuitásra hivatkozott.¹⁰⁸

Emberi méltóság és jogegyenlőség

A kereszténység a pogány mentalitással szemben visszaadta az emberek hitét az igazságban és az egyéni élet értelmében. A kereszténység tanítása szerint Isten saját képére és hasonlatosságára teremtette az embert.¹⁰⁹ (Ter 1,26) Mindenki Jézus testvérének, az Isten gyermekének vallotta magát, ezáltal kimondták, hogy Isten előtt minden ember egyenlő, minden ember azonos méltósággal rendelkezik: *„Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.”* (Gal, 3. 28) Az ember istenképűségére alapozott első keresztény értelmezést az emberi méltoságáról Antiochiai Szent Theophil (? – 183)¹¹⁰ Ad Autolyicum című művében találjuk, azzal az indokolással, hogy Isten csak az ember teremtését tartja méltónak arra, hogy saját kezével végezze. A nagy keresztény gondolkodók (Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás) már ebben a szellemben értelmezték az emberi méltóságot.¹¹¹

A keresztény tanítás a társadalmi egyenlőtlenség csökkentésére ösztönzött és a néposztályokat megpróbálták egymáshoz közelíteni: *„Mert mindnyájan*

106 CANNING, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története, 300-1450*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 263.

107 ZLINSZKY János: *A magyar jogalkotás kezdetei. Szent István, államalapító és törvényhozó*. In: *Szent István Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. 10.

108 DEÉR József: *Pogány magyarságkeresztény magyarság*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 155.

109 RÓZSA Huba: *Kezdetkor teremtette Isten*. Budapest, Jel Kiadó, 1997. 53.

110 VANYÓ László: *Az ókeresztény egyház irodalma I. Az első három század*. Budapest, Jel Kiadó, 2007. 253-262.

111 BARCSI Tamás: *Az emberi méltóság filozófiájának alapjai. (I.)* In: *Létünk*, 2011/4. 33.

Isten fiai vagytok a Krisztus Jézusban való hit által. Akik Krisztusba keresztekedtetek meg, Krisztust öltöttétek magatokra. Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban. Ha pedig Krisztuséi vagytok, akkor Ábrahám utódai vagytok, és ígéret szerint örökösök.”(Gal 3. 26-28) Nem pártolták az öncélú gazdagodást, a kapzsiságot pedig bűnnek tartották.

Szent István is az egyenlőségre és alázatosságra intette Imrét: „... *mindnyájunk* fölött indulat, dölýf és gyűlölet nélkül, békességben, lélekben alázatosan és szelíden kell uralkodnod, mivel emberi méltóságát illetően mindenki egyenlő, és semmi sem emel fel annyira, mint az alázatosság, és semmi sem sújt annyira a porba, mind a dölýf és a viszálykodás.”¹¹²

Hangsúlyozták továbbá minden egyedi ember személyvoltát. Ezért a Katolikus Egyház a kezdetektől a rabszolgaság ellen volt.¹¹³ Szent Péter apostol harmadik utódjául Római Kelemen (88-97),¹¹⁴ egy rabszolga fiát tették meg pápának.¹¹⁵ Szent I. Kallisztosz (217-222) pápa is eredetileg felszabadított rabszolga volt.¹¹⁶ I. (Szent) István megtiltja, hogy az ispánok és a katonák közül is bárki szabad embereket szolgaságba kényszerítsenek. (I. (Szent) István I. törvénykönyve 22. cikkely). A középkorban meglehetősen nagyok voltak a társadalmi különbségek, de az Egyház a szentségeket mindenkinek kiszolgáltatta. III. Ince pápa (1198 – 1216) idején a Katolikus Egyház már azt hirdette, hogy az Egyház, mint „*coprus*” mindenkit befogad és ugyanazt a szabadságot biztosítja neki.¹¹⁷

112 Szent István király *Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. 26-27.

113 BÉKEFI Remig: *A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt*. Budapest, Akadémia Könyvkiadó, 1901. 85.

114 Trajanus császár száműzte, és kőbányában kellett dolgoznia. Végül horgonyt kötöttek a nyakába és a tengerbe vetették, ezért a horgony az attribútuma.

115 MONDIN, Battista: *Pápák enciklopédiája*. Budapest, Szent István Társulat, 2001. 14-15.

116 CHOBOT Ferenc: *A pápák története*. Rákospalota, Pátria Nyomda, 1909. 40-41.

117 ECKHART Ferenc (1941) i. m. 208.

Isten békéje (Treuga Dei)

A béke a kereszténység által hirdetett legfontosabb eszmény, hiszen Jézus dicsérőleg szólt a békeszerető emberekről, és a békét az egyik legfőbb keresztény értéknek tette. Az uralkodókat, főurakat nap-mint nap figyelmeztették, hogy ha visszaélnék világi hatalmukkal, akkor ezért a túlvilágon meg fogják őket ezért büntetni.¹¹⁸ A Gumbald bordeauxi érsek elnöklete alatt tanácskozó 989. évi zsinat úgy határozott, hogy az Egyháznak ki kell közösjene mindazokat akik védtelen embereket megtámadnak és az Egyház, illetve a szegének vagyonát pusztítják. Jézus szenvedéseire hivatkozva szerdától hétfőig igyekeztek megtiltani mindenfajta magánharcot. Különösen ártatlanok üldözését, bántalmazását.¹¹⁹

Az ártatlanul üldözöttek templomban és a püspöki székhelyeken találhattak menedéket, (asylum jog) a melyek iránt a legerőszakosabb ember is tisztelettel viseltetett. Még az igazi bűnösöket sem volt szabad szent helyen elfogni és megölni. Ez nem vonatkozott azokra, akik a hűtlenség bűncselekményét követték el. (I. (Szent) István II. törvénykönyve 17. cikkely.)¹²⁰

I. (Szent) István korában súlyos bűnnek számított embert ölni világi célért vívott csatában. Még a hastingsi ütközet¹²¹ győzőinek is vezekelniük kellett, pedig a csatát pápai jóváhagyás kísérte, és akik ellen vívták, azok a szent ereklére tett esküjüket szegték meg. A 13. században pedig Aquinói Szent Tamás¹²² már megpróbálja kidolgozni az „igazságos háború” három feltételét: 1. hadüzenet a legfőbb állami hatalmi tekintély által, 2. igazságos indok, 3. helyes szándék. kidolgozta az igazságos indíték és a nemes cél. A háború azonban nem

118 SOUTHERN, Richard William: *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest, Gondolat, 1987. 19.

119 GYÖRKÖS Attila: *Isten békéje és treuga Dei a 11. századi Franciaországban*. In: *Aetas*, 2000/3. 64. CSÓKA J. Lajos (1970) i. m. I. k. 245.

120 BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999. 158-159.

121 BÁRÁNY Attila: *A normann hódítástól a Magna Chartáig. Anglia a Normannok és Plantagenetek korában (1066-1216)*. Máriabesnyő, Attraktor, 2011. 16.

122 AQUINÓI SZENT Tamás: *Summa Theologiae* 1265–1272. 2, 2, qu. XL, art. 1.

szerepel Isten tervében, az a bűn, a bűnbeesés következménye, amely a megváltás után is tapasztalati tény marad.¹²³

I. (Szent) István külön törvényben rendelkezett „A házak megtámadásáról. Azt akarjuk, hogy szilárd béke és egyetértés legyen nagyobbak és kisebbek között az apostol szerint.¹²⁴ Valamennyien egyetértőek legyenek stb. Senki ne merészeljen mást megtámadni.” (I. Szent) István I. 35.)

Szervesen kapcsolódnak a béke őrzéséhez a gyengék védelmét szolgáló rendszabályok, melyek a nőket és az árvákat,¹²⁵ parasztokat, kereskedőket, zarándokokat vigyázták. Ez volt pl. a Treuga Dei (Isten békéje) amely az egyházi ünnepek idejére tiltotta a fegyverhasználatot.¹²⁶

A bosszú tilalma

I. (Szent) István az isteni törvényeknek megfelelően tiltotta a bosszúállást:

„Hogy minden tekintetben erős és sértetlen béke honoljon mind az idősebbek, mint a fiatalabbak között, bármilyen jogállásúak legyenek is, teljességgel megtiltjuk, hogy valaki másnak a bántalmazására kardot rántsön. Ha ezt a jövőben vakmerőségétől ösztönöztetve megkísérelné, ugyanazzal a karddal öljék meg.” (Szent István törvényei I. 16. cikkely) Péter nagycsüttörtök éjjelén a Getsemáné kertben fegyverével akarta megvédeni Jézust a templomi őrséggel szemben, de Jézus megállította, mondván: „Tedd vissza hüvelyébe kardodat! Aki kardot ragad, az kard által vész el.” (Máté 26.52)

123 PÉTERFFY Gedeon: *Szent Tamás tanításának patrisztikus forrásai. A háború.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941. 11. V. ö.: SZALAY Miklós: *A háború fogalma a keresztény erkölcsstudományban.* Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942. (Dolgozatok a Pázmány Péter Tudományegyetem Erkölcsstudományi Szemináriumából 4.)

124 1Pt 3, 8

125 Lásd pl. I. (Szent) István I. törvénykönyve 26. cikkelyét.

126 GYÖRKÖS Attila: *Isten békéje és treuga Dei a 11. századi Franciaországban.* In: Aetas 2000/3. 62. LE GOFF, Jacques: *Európa születése a középkorban.* Budapest, Atlantisz, 2008. 70. DUBY, Georges: *A katedrálisok kora. Művészet és társadalom, 980-1420.* Budapest, Gondolat, 1984. 53.

Egyházi és állami területi alapon szerveződő közigazgatás kiépítése.

Az egyházi igazgatás mintájára hozták létre a középkorban az egyes államok a területi alapon működő világi közigazgatást is.¹²⁷ I. (Szent) István a pápa támogatásával, de saját királyi jogán alapította meg a magyar keresztény egyházat. (Szent István törvényei I. 13. cikkely) Korábban a történetírók úgy vélték, hogy ehhez különleges pápai megbízás volt szükséges a koronaküldés kapcsán. A történeti forráskritika azonban nem igazolta ezt a feltevést. Szent István hatalma a kor meggyőződése szerint Isten kegyelméből eredt. A Karoling korban¹²⁸ és az Ottók idején,¹²⁹ az úgynevezett theokratikus államban az uralkodó nemcsak világi hatalommal rendelkezett, hanem „*mintegy pap*” (quasi sacerdos), az egyház feje is volt egy személyben. Mindezt a koronázási ordó felszentelési mozzanata, a szent olajjal való felkenés szertartása bizonyította, amely megegyezett a püspökszenteléssel. A fejedelmek egyházszervezői és kinevezési jogköre tehát nem a profán hatalom megnyilvánulása volt, hanem mint a kereszténység védője a hitelvek kérdését leszámítva sui generis hatáskörrel rendelkeztek. Saját belátásuk szerint jelölhették ki az egyházmegyéek határait, érvényesíthették akarataikat a püspöki székek betöltésénél, elnököltek az egyházi zsinatokon, és atyai szóval dorgálták meg a kötelességeit nem megfelelően teljesítő püspököket. Az egyház viszont a világi bűncselekményeket is egyházi szankciókkal látta el, és részt vett az állam kormányzásában.

Szent István elsősorban nem a Német-Római Császárság területén kialakult, dologi jogosultságon alapuló, úgynevezett magánegyházi rendszert próbálta alkalmazni Magyarországon, amely a templomot a hűbéri birtok tartozékának tekintette, hanem az itáliai minta alapján a közjogi jellegű keresztelő egyházat honosította meg.¹³⁰ Szent István a kor szigorú kánonjogi felfogásá-

127 LE GOFF, Jacques (2008) i. m. 44. PIRENNE, Henri: *A középkori gazdaság és társadalom története*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 54.

128 A Frank Birodalmat a Karoling dinasztia a 8.-tól a 10. századig uralta.

129 Ottók kora a Német-római Birodalomban a szász dinasztia 10. századi uralkodását jelenti, főként I. (Nagy) Ottó (962-973) és utódai, II. Ottó (967-983) és III. Ottó (996-1002).

130 RÁCZ Lajos: Az egyházszervezés első évszázada Magyarországon. *Jogtudományi Közlemények*, 2011/1. 8.

nak megfelelően tíz egyházmegyét alapított¹³¹ (esztergomi és kalocsai érsekségek, váci, győri, veszprémi, pécsi, egri, csanádi, váradi és erdélyi püspökségek). I. (Szent) László (1040 körül – 1095) és Könyves Kálmán (1074 körül – 1116) uralkodása alatt ezekhez járultak a zágrábi és a nyitrai, továbbá a 13. század elején a szerémi és a milkói, valamint a boszniai, a zengi és a korbáviai püspökségek. Elnevezésüket többnyire székhelyük alapján kapták, kivéve az erdélyit. Az egyházmegyéket Szent István jelentős birtokadományokkal látta el, de a legnagyobb jövedelmük mégis a tized volt. Az egyházmegyék határaikat a római kori hagyományoknak megfelelően valamelyik folyónál vagy hegygerincnél húzták meg, de figyelembe vették a honfoglaló törzsek szálláshelyeit is.¹³²

A magyarországi egyházi hierarchia élén az esztergomi érsek (prímásérsek) áll, akinek joghatósága az egész magyar egyházra kiterjed. Ennek alapításával

RÁCZ Lajos: A magyar egyház és államszervezés egymásra hatása a korai századokban. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica*, 2010. 739. RÁCZ Lajos: Egyház – Állam – Közigazgatás avagy a magyar állami, katonai és egyházi igazgatás módosulásai a XIII. század első felében. Állam- és jogtudomány, 1991/3-4. 184. RÁCZ Lajos: A magyar egyház és államszervezés egymásra hatása a korai századokban. In: BALOGH Elemér- HOMOKI-NAGY Mária: (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2010. 739.

131 Egészen konkrétan az ún. pszeudo-izidori dekretális gyűjteményből származott a tízes rendszer. Lásd: ERDŐ Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 180. PAULER Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. I. k. 391., 63. j.

132 KRISTÓ Gyula: Szent István püspökségei. In: KRISTÓ Gyula: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000. 121. KRISTÓ Gyula: *A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása*. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate. Acta Historica* 82. tom. 1985. 79. PÜSPÖKI NAGY Péter: A kereszténység kezdetei Magyarországon (963-1010) és jelentősége a II. ezredfordulón. In: Fülöp Zsuzsanna: (szerk.): *1100 éve Európa szívében: a Keresztény Értelmiségi Szövetsége IV. Országos Kongresszusa: 1999. november 26-27*. Budapest, JEL, 2001. 84. PÜSPÖKI NAGY Péter: Szent István egyházszerkezete. In: GLATZ Ferenc – KARDOS József: (szerk.): *Szent István és kora*. A MTA Történettudományi Intézet, a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Katolikus Püspöki Kar által rendezett tudományos ülésszak (1988. június 21-22.) előadásainak szövege. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1988. 59. PÜSPÖKI NAGY Péter: Egyházszerkezet és egyházkormányzat a középkori Magyarországon. In: Állami és egyházi igazgatás Magyarországon a közép- és kora újkorban. Budapest, ELTE BTK, MTT Tanári Tagozat, 1996. 9. PÜSPÖKI NAGY Péter: A középkori magyar egyházszerkezet kezdetei. In: *Európáról és Magyarországról*. Budapest, ELTE BTK, MTT Tanári Tagozat, 1996. 81.

megszűnt az a veszély, hogy a magyar egyház egy német érsekség fennhatósága alá kerüljön. Az érsek az alárendelt püspökségek felett metropolitai joggal bír, és tartományi zsinatot hívhat össze. Szent István két érsekséget alakított, így azok között is rangkülönbséget kellett kialakítani.

Az esztergomi prímás-érsek különleges közjogi és egyházkormányzati méltóság is volt. 1394-től megillette a „*prímás és az Apostoli Szék követe*” cím, amely alapján 1452-től a pápai nuncius közvetítésének igénybevétele nélkül, közvetlenül intézhette ügyeit Rómával, és szabadon vizitálhatta valamennyi egyházmegyéjét és kolostorát (a pannonthalmi kivételével). A prímási jog alapján nemzeti zsinatot hívhatott össze, amelyen ő elnökölt. A prímási főszentszék a Római Szentszéktől független bíróságként működött, és az egész ország területéről ide lehetett fellebbezni másod- és harmadfokon.

Az esztergomi érsek legősibb joga volt a magyar király megkoronázása és felszentelése. (A királynét a veszprémi püspök koronázta.) Emellett a királyi család plébánosa. 1384-től Esztergom vármegye örökös főispánja. 1714-től elnyerték a német-római szent birodalmi hercegi címet (hercegprímás), melyet a magyar törvényeknek megfelelően 1947-ig viseltek. (Vö.: 1715. évi CXI. tc. és 1947. évi IV. tc.) A magyar király első tanácsosa, a királyi tanács tagja, ülnöke a Helytartótanácsnak, az ország első főbírája, főkancellárja, a királyi pecsét őre, amely alatt a nemesi okleveleket kiadják. A nemzet és a király közötti közvetítő. Zászlósúr, aki a familiáris rendszerben meghatározott számú katonaságot állít ki, és vezet a harcba. Joga volt az egész ország területén ellenőrizni a vert pénz minőségét.

Az egyházmegyékkel együtt szerveződtek a káptalanok: A püspök tanácsadó testülete a székes káptalan, azaz a káptalanok testülete volt. A püspöki székhelyeken kívül élő kanonokok testületét társas káptalannak nevezték. A káptalanok élén a prépost állt, tagjai pedig a kanonokok, akik munkatársai, tanácsadói a püspöknek, mindamellet világi papokként szerzetesetekhez hasonlóan közösségben éltek. Az olvasókanonok (lector) olvasta fel az evangéliumot, vezette a káptalani iskolát, fogalmazta meg az okleveleket, majd ő lett a hivatalos oklevélkiadó fórum, a hiteleshelyi szervezet vezetője is.

Az egyházmegyék belső igazgatása az egy-egy királyi vármegyét felölelő főesperességekre tagozódott, amelyek élén a kanonokok közül kikerülő főesperesek álltak. A főesperességek esperességekre tagozódtak. Az egyházmegyéknek a világi közigazgatással való szoros kapcsolatát mutatja, hogy nemcsak 4-5 főesperesi kerületet, hanem a királyi vármegyét is ezeken a területi egységeken belül alakították ki. Az esztergomi érsekség 6, a többi egyházmegye 3-4 akkori vármegyére terjedt ki. Az ispáni várakban székeltek az archipresbyterek, a későbbi főesperesek is.¹³³

Az egyházi igazgatás legkisebb egységei a plébániák voltak. I. (Szent) István törvényei szerint minden tíz család (nem falu!) tartozott egy templomot építeni.¹³⁴ A plébániát vezető plébános közvetlen hatósága alá tartoznak a segédlelkészek vagy káplánok, a hitoktatók és a katolikus iskolák tanítói. A templom felépítésével Szent István egyben állandó helyhez is igyekezett kötni a falvakat.¹³⁵ A templom lett a falu központja, az alapvető sejt, ahol a helyi lakosság a vásár- és ünnepnapokon idejének jelentős részét töltötte. Az Egyház születésüktől halálukig gondozta híveit. Minden ember életének legfontosabb állomásait szentelték meg a templomban: kereszteleés, elsőáldozás, bér málk o z á s, esküvő, temetés előtti beszenteleés, gyász m i s e. Emellett számos közéleti eseményt is rendeztek meg. A bír ó v á l a s z t á s, a váro si t a n á c s és t i s z t v i s e l ő k m e g v á l a s z t á s a, céhek és egyéb testületek ünnepélyes szertartásai.¹³⁶

Az egyházszervezet és az államigazgatás sok tekintetben együttműködött. Az egyházmegyéken belül találhatjuk a királyi vármegyét és az egyes közigazgatási szervek határai egyben az ország határait is jelentették.

133 KOSZTA László: Egyház- és államszervezés. In: KRISTÓ Gyula: (szerk.): Államalapítás, társadalom, művelődés. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2001. 65.

134 GERICS József: A magyarországi keresztény egyházszervezés forráskritikájához. In: PITI Ferenc – SZABADOS György: (szerk.): „Magyaroknak eleiről”: ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő s Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000. 187-196.

135 KRISTÓ Gyula: A honfoglaló magyarok életmódjáról. (Írott források alapján). Századok, 1995/1. 48-51.

136 MARTON József: A keresztény középkor. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2005. 19.

Kánonjog

Kánonjognak a katolikus egyház jogát nevezzük,¹³⁷ amely rendkívül nagy befolyást gyakorolt a középkor magán- és büntetőjogára. (Házasság, nők, özvegyek jogállása, birtokvédelem, szerződésekben való jóhiszeműség, végrendelkezés, elbirtoklás, elévülés, asylum jog stb.) A kánonjog hatására a *ius strictum* kivételessé vált a *ius aequum* (egyenlőség, igazságosság) általános érvényével szemben. Az elbirtoklás, az elévülés, kamat kérdésében a közgazdasági érdekekkel szemben az erkölcsi elvek elsődlegességét hirdette.¹³⁸

Az egyházi felfogás szerint a kánonjogi szabályok nem szorúlnak rá, hogy a világi jog befogadja őket, hiszen a keresztyén embert a nélkül is kötelezik. I. (Szent) István törvényei ennek ellenére a kánonjog kötelező elvét egy embe-
röltővel Gratianus (1075/1080 k. – 1145/1147)¹³⁹ előtt deklarálták, ahogy azt Könyves Kálmán idején tartott első esztergomi zsinat¹⁴⁰ is megerősítette. II. András (1176 körül – 1235) idején már, a kánonjogot úgy tekintették mintha *ius commune* lenne. Így pl. pápai parancsra indították el a keresztes hadjáratot is. Werbőczy István Hármaskönyve Előbeszédének 9. cikke szerint az isteni törvényeket országos törvény nem törölhet el. Pl. papi tized alól, csak a pápa menthet fel. Összességében tehát elmondható, hogy a kánonjogot a magyar jog kiegészítésének és jogforrásának tartották.¹⁴¹

137 ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 1991. 38.

138 HUSZTY, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu Commentarius novus in jus Hungaricum*. Budaë, Typ. Nottenstein, 1745. I. k. III. SZÁSZY István: *A magyar magánjog általános része különös tekintettel a külföldi magánjogi rendszerekre*. Budapest, Egyetemi nyomda, 1947. 24.

139 BÓNIS Péter: Gratianus és a középkori jogtudomány. *Miskolci Jogi Szemle*, 2011/1. 109.

140 SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfejlesztés a XII. században*. In: Magyar Könyvszemle, 1999/4. 379.

141 HUSZTY Stephano: *Jurisprudentia practica, seu commentarius novus in jus Hungaricum*. Typographia, Typis Academicis, 1766. I. titl. III.

Római jog

A római jog az egyházjog szubszidiárius jogforrása volt, ahogy azt III. Lucius pápa (1097-1185) döntvénye 1180-as években kimondta. Természetesen csak akkor, ha nem állt ellentétben a kánonjog elveivel.¹⁴² Aquinói Szent Tamás Arisztotelész életművét megújítva kimutatta, hogy a kereszténység előtt, az eszen alapuló filozófia nagy mértékben megfelel az isteni törvényeknek. Ezzel elhárította az utolsó akadályt is a római jog érvényesülése előtt. Ebből következett, hogy a római jog az egyház jogán és praxisán keresztül, recepció nélkül is érvényesült és közvetlenül befolyásolta Európa jogéletét. Fontos szerepet töltött be a római jog az egységes európai joggyakorlat kialakításában. A *ius commune* (közös jog vagy régebben használatos szakkifejezéssel „közönséges jog”) korában Európa szerte egységes „*jogi munkastílus*” érvényesült, éppen a jogászok közös nyelve, a római jog révén. A római jogban gyökerező privát autonómia és szerződési szabadság is a római jog révén vált elfogadottá.¹⁴³

A középkorban a Codex és néhány novella hatása figyelhető meg Szent István törvényeiben, valamint a glosszatorok közvetlen hatása is kimutatható.¹⁴⁴ A 13. századtól számos magyar diák tanult a bolognai egyetemen (*natio Hungarica*).¹⁴⁵ A veszprémi káptalani iskolában pedig már római jogot is tanítottak.¹⁴⁶ A magyar szerződési jogra a hiteles helyek révén hatott a római jog. Werbőczy

142 GERICS József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1995. 218.

143 HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 81–83. 184–189. ZLINSZKY János: *A római jog továbbélése*. Miskolc, Miskolci Egyetem, 1997. 5. SZABÓ Béla: *Az európai jus commune hatásának nyomai a kora újkor magyar magánjogának fejlődésében*. In: SZABADFALVY József: *Facultas nascitur: 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2001. 433.

144 HAMZA Gábor: *Szent István törvényei és a iustinianusi jog. Jogtudományi Közöny*, 1996/10. 418.

145 Lásd erről részletesen: BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei: római jog, kánonjog, szokásjog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972. BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.

146 BÉKEFI Remig: *Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése*. Budapest, Athenaeum, 1896. 321.

a római jogot és a kánonjogot együttesen az európai keresztény társadalom közös jogaként fogta fel és európai anyajogként említette.¹⁴⁷ Későbbi nagy jogászaink Kitionich János (1560 – 1619),¹⁴⁸ Szegedy János (1741 – 1806),¹⁴⁹ Huszty István (1710 – 1772),¹⁵⁰ Kelemen Imre (1744 – 1819)¹⁵¹ is hasonlóan vélekedtek.

A munka becsülete

Az ókorban a nehéz, megerőltető fizikai munkát zömében rabszolgák végezték. Akkoriban úgy gondolták, hogy szegyénteljes dolog rabszolgának lenni, így dolgozni is. Még Arisztotelész is arról ír, hogy

„A természet ugyan a szabad embernek s a szolgának még a testét is meg akarja különböztetni, emezeké erős a szükséges munkára, amazoké pedig egyenes tartású, mely az olyan munkára alkalmatlan, de megfelel az állampolgári életre (ez pedig háborús és békés foglalkozásra oszlik)...”¹⁵²

A keresztény tanítás szerint az ember a teremtés által, eredendően a munkára hivatott. A munka becsületére vonatkozóan Jézus adta a legjobb példát az emberiségnek, hiszen Szent Józsefnek a műhelyében ő is dolgozott. Az apostolok is mind fizikai munkát végeztek. A boldogulást munkával és nem más kárára képzelték el. A munka az a tevékenység, amely az embert minden más élőlénytől megkülönbözteti. A munka többé nem szegény, hanem az élet alapja és önmagunk megszentelése. (Sir. 7. 16, Tessz. 4. 11, Péld. 24. 27.) Még a gazda-

147 FÖLDI András: Werbőczy és a római jog. In: MÁTHÉ Gábor – ZLINSZKY János: (szerk.): *Degré Alajos Emlékkönyv*. Budapest, Unió, 1995. 67.

148 HAMZA Gábor: (szerk.): *Magyar Jogtudósok*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar. Bibliotheca Iuridica. Publicationes Cathedrarum 33. Budapest, 2006. 11.

149 PAULER Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1878. 59.

150 CSIZMADIA Andor: *A hazai jog oktatása a XVIII. század második felében és Huszty István Jurisprudentia practica-ja*. In: CSIZMADIA Andor: *Jogi emlékek és hagyományok: Esszék és tanulmányok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1981. 209.

151 PAULER Tivadar (1878) i. m. 98.

152 ARISZTOTELÉSZ: *Politika*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984. 78-79.

goktól is elvárták, hogy valamiféle munkát végezzenek, ha másért nem, akkor azért, hogy megmenekülhessenek a tétlenség erkölcsi veszedelmétől.¹⁵³ Szent Benedek (480 körül – 547) regulája a munkát – szemben a pogány felfogással, – az erkölcsi tökéletesedés eszközének tartotta. (XLVIII. 1-4.)¹⁵⁴ Ezért a bencések napirendjében az imádságon és a lelki-szellemi foglalkozásokon kívül még egy lényeges, hatásaiban szintén nagyjelentőségű része volt: a testi, vagy kézimunka. Ezt fejezte ki a szállóigévé vált jelmondatuk is: „*Imádkozzál és dolgozzál.*” (Ora et labora.) Ezt egyesek a házban vagy a műhelyekben, mások a kertben, vagy kint a szántóföldeken végezték. Ezért is tudtak a kolostorok önellátásra berendezkedni.¹⁵⁵

Magyarország egyik védőszentjének,¹⁵⁶ Szent Márton (316 vagy 317 – 397) jelmondata is így szólt: „*Non recuso laborem.*” (Nem vonakodom a munkától).¹⁵⁷

A Ciszterci rend alkotmánya különleges jelentőséget tulajdonított a fizikai munkának. A rend mindegyik tagja részt vett a legkeményebb fizikai munkában is. Saját kezüleg művelték meg birtokaikat.¹⁵⁸

A Biblia ezentúl szigorú parancsolatokat fogalmazott meg a munkát végzők pontos, haladéktalan és igazságos bérezésére. (Mózes III. 19. 13, V. 24.14. 15., Tób. 4.15, sir. 34. 26. 27., Jer. 22. 13., Máté 10. 10., Tim. I. 5. 18.)

153 MIHELICS Vid: *Keresztényszocializmus*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1933. 16.

154 CSÓKA J. Lajos (1970) I. k. 117. LE GOFF, Jacques (2008) i. m. 195.

155 CSÓKA J. Lajos (1970) I. k. 37-38.

156 Szent Márton szülőföldjének, Magyarországnak is védőszentje. a középkorban emellett a királyi hatalom, a királyság védőszentjévé volt, ezért I. (Szent) István király Koppány elleni csatája előtt az ő támogatását kérte. A győzelem után Szent Márton az Árpád-ház, majd a magyar királyok patrónusa, és Magyarország védőszentje lett.

157 MAGYAR Zoltán: *Pannónia védőszentje. Szent Márton a magyar kultúrtörténetben*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2008. 26.

158 GECSE Gusztáv: *A szerzetesség története*. Budapest, Seneca, 1995. 79. BÉKEFI Remig: *A zirci, pilisi, pásztói és Szent Gotthardi ciszterci apátságok története*. Pécs, Pfeifer Ferdinánd, 1891-1902. I-V. k.

Szociális gondoskodás

Szent Gellért (977–1046) a Pseudo-Isidorus-gyűjteményben kifejtettekkel is összhangban az egyházi javakat közös vagyonnak, a szegények eltartására is rendelt jószágoknak tartotta.¹⁵⁹ Az egyház támogatta a társadalom elesetteit: a betegeket, árvákat, vakokat, mozgássérülteket, gyengeelméjűeket.¹⁶⁰ A gazdagoknak pedig előírták, hogy jótékonyssággal segítsék a szegényeket.¹⁶¹

Nagy Szent Gergely (540 – 604) és Nagy Károly (742 vagy 748 – 814) a szerzeteseket ösztönözték szociális feladatok ellátására is. Szent Benedek regulája az alábbiakat írta a szegényekről: *„Minden érkező vendéget úgy fogadjatok, mint Krisztust, mert ő mondja meg majd egykor: idegen voltam és befogadtatok engem.”*¹⁶²

(Szent) Istvánról azt is szükségesnek tartotta lejegyezni a nagyobbik legenda:

*„Az irgalomnak és kegyelmességnek oly szélesre tárt karjaival ölelte át Krisztus szegényeit, sőt bennük Krisztust, hogy egyetlen vendég vagy zarándok (hospes et peregrinus) sem távozott tőle szomorúan, jóságának valamilyen vigasza nélkül.”*¹⁶³

A bencések Magyarországon is a regula szellemében különös gondot fordítottak a karitatív tevékenységre. Minden egyes apátságuk mellett vendégházat, menhelyet és kórházat hoztak létre abban a korban, amikor még nem voltak vendégfogadók és szegényházak.¹⁶⁴

159 GERICS József: A Pseudo-Isidorus-gyűjtemény szövegei és a 11. század első felének magyarországi társadalmi ideológiája. (Válasz Kristó Gyulának.) *Magyar Könyvszemle*, 1985/2. 167. MUZSLAY István: *Az Egyház szociális tanítása*. Budapest, Márton Áron Kiadó, 1997. 235.

160 DUBY, Geroges: *Ember és strukturák a középkorban*. Budapest, Magvető Kiadó, 1978. 30.

161 PIRENNE, Henri: *A középkori gazdaság és társadalom története*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 55.

162 BLAZOVICH Ágoston: *Európa védőszentje Szent Benedek: 480-1980*. Bécs, Druck. Klischee-Industrie, 1980. 32.

163 ÉRSZEGI Géza: (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1983. 23.

164 GECSE Gusztáv (1995) i. m. 66.

A Johanniták rendházaik mellé rendszerint kórházakat, gyógyszerházakat, és fürdőket építettek.¹⁶⁵

Szent Ferenc regulája kifejezetten előírta a ferences szerzeteseknek, hogy különös gondot fordítsanak a szegényekre, gyöngékre és az útszéli koldusokra.¹⁶⁶

Orvoslás:

A keleti, bizánci és görög-római orvoslás nemes hagyományait és az arab orvostudomány vívmányait a középkorban a Katolikus Egyház adoptálta. Azonban a kereszténység teljesen más szemlélettel közelített a betegekhez. Egy hatalmas új tényezőt vitt be a gyógyászatba, a könyörületességet. Míg az ókori orvosok nem foglalkoztak a gyógyíthatatlan betegektől, a kereszténység azonban senkit sem hagyott segítség nélkül. A pogány orvosok magukra hagyták a fertőző beteget, a keresztény orvos ezzel szemben odament a beteghez, segített rajta, ahogyan tudott.¹⁶⁷

A szakképzett orvosok gyógyító munkáját már a korai szerzetesek is nagyra értékelték, hiszen a keresztény etika egyik legfontosabb tanítása a caritas¹⁶⁸ és pietas¹⁶⁹ elve, amely keresztényi kötelességé tette a betegek gondozását. Maguk a szerzetesek is még a lepra és pestis nyilvánvaló veszélyeit is vállalva foglalkoztak gyógyítással, betegápolással.¹⁷⁰ Ez utóbbira Jézus példabeszédének egyik része: „beteg voltam, és meglátogattatok” (Máté 25. 36) ösztönözte őket leginkább. Ezért a betegek gondozására a monostorokban külön helyet biztosítottak. Innen származik a „hospes,” „hospital” – kórház elnevezés sok modern nyelv-

165 HUNYADI Zsolt: *Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam. A Johanniták Magyarországon a XIV. század végéig. Aetas*, 202/4. 52.

166 GECSE Gusztáv (1995) i. m. 116.

167 SZUMOWSKI László: *Az orvostudomány története bölcsészettudományi szempontból*. Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1939. 108.

168 Caritas (lat.: kedvesség, drágaság) Isten és a felebarát, a szegények és rászorulóik iránti szeretet megnyilvánulása.

169 Pietas: jámborság, kegyes cselekedet.

170 PUSKELY Mária: Adalékok a szerzetesi orvoslás történetéből: medicina, orvostudomány, gyógyászat, ápolás. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, 2006. 3.

ben.¹⁷¹ A kolostorok kertjében pedig gyógynövényeket termesztettek. A kórházakat, vendégházakat gyakran egészítették ki gyógynövénykertek, patikák, fürdők, orvosi rendelők.

A bencések kezdték el az orvosképzést is. Ugyanis Szent Benedek regulája előírta a betegek gondozását.

A világ első orvosi egyetemét is a bencések hozták létre Salernóban a IX. században. A XI–XIV. században virágkorát élő salernói orvosi egyetemnek már kialakult tanterve volt (öt év képzés, egy év gyakorlat), mikor az akkori alakuló középkori egyetemek ez irányban még csak a kezdeti lépéseket tették meg. Tanárai egyébként is az elméleti-oktatói munkát rendszeres klinikai gyakorlattal kapcsolták össze, és ebben is modellt szolgáltatottak a medicina elsajátításában. Salerno hírneve gyorsan terjedt, ezért Nyugat Európa szinte mindegyik országából özönlöttek ide a tanulni vágyó fiatalok. A középkori orvostudomány több nevezetes műve született itt, melyek közül az *Antidotaria* a legjelentősebb; ebben a tudásra-tapasztalatra támaszkodó diagnózisokat, orvosi recepteket és előírásokat rögzítették. Alphanus (meghalt 1085-ben), Monte Cassino apátja és Salerno érseke alkotta meg az orvosi nyelv latin kifejezésrendszerét. Immár jól elkülöníthető a „*medicus*”, az őt segítő „*assistens*”, az „*apothecarius*” és a betegszolgák feladatköre.¹⁷²

A 12. században salernói mintára a keresztény Európa különböző városaiban, először a párizsi Sorbonne-on (1107) ezt követően pedig a többi nagyvárosok teológiai univerzitásai sorra egészültek ki orvosi fakultásokkal, Bolognában (1113), Oxfordban (1167), Montpellier-ben (1181), Veszprémben (1183). Sajnos az utóbbi működése nem bizonyult tartósnak és nem először a magyar történelemben.

A szerzetes rendek leginkább a természetes gyógymódokat alkalmazták. Jól ismerték a gyógynövényeket és azok kivonatait. Nagy jelentőséget tulajdonított-

171 BERAN Ferenc – LENHARDT Vilmos: *Az egyház társadalmi tanítása*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 119.

172 BENEDEK István: *Fejezetek az orvoslás középkori történetéből*. <https://docplayer.hu/11808986-Benedek-istvan-fejezetek-az-orvoslas-kozepkori-tortenetebol.html> (Utolsó lehvás 2026. január 25.)

tak a gyógyfürdőkben levő kúráknak.¹⁷³ A kolostorok 6–12. században a gyógyítás mellett a gyógyszerésképzés központjaivá is váltak.

Szent István király 1015-ben megalapította a gazdag alapítványokkal látta el a Bencés rendiek pécsváradi kolostorát. E kolostorról szóló adatok szerint egyes szerzetesek betegeket látogatták, hat más tagjuk pedig a fürdőket gondozta. Ezen adatokból bátran következtethető, hogy az orvosi tudományt gyakorolták e kolostorban.

Magyarországon is az első kórházak kolostorok mellett létesültek, Pannónhalmán (999-ben), Pécsváradon, Esztergomban 1000-ben. A 12–14. században tovább szerveződött a szegények, betegek gondozása az egyházban: önálló szerzetesrendek, lovagrendek alakultak betegek ápolására, kórházak létesítésére. – Hosszú volna a betegápoló szerzetesek tevékenységét bemutatni. Ezért csak egy példát említünk: csupán a Szent Lázár-lovagok több mint 3000 bélpoklos kórházat láttak el.

Orvostörténeti érdekesség, hogy a Pray-kódex naptárában az egyes hónapok mellett a lapszélre egészségügyi tanácsokat jegyeztek fel, melyek révén valószínűleg Beda Venerabilis (672/673 – 735) közvetítésével az antik orvostudomány élt tovább. Az orvosi tanácsok az étrenden túl az érvágásra terjedtek ki.¹⁷⁴

Oktatás

A mai iskolarendszerek alapjait a szerzetes kolostorok és a plébánosi iskolák teremtették meg. A régi görögöknél és rómaiaknál az iskola, a tanítás és nevelés magánügynek számított. Ezzel szemben a tanítás a kereszténység küldött voltának lényeges vonásai közé tartozik, hiszen Jézus mondta tanítványainak: „*Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket!*” (Máté 28, 19–20) Ezért már a térítés kezdetén létrehoztak minden hitközségben ún. katekétá-iskolákat,¹⁷⁵ ahol a papok nem csak vallástant, hanem világi ismereteket is tanítottak.

173 GECSE Gusztáv (1995) i. m. 73.

174 TÖRÖK József: *Szerzetes és lovagrendek Magyarországon*. Budapest, Panoráma, 1990. 54.

175 Katekétá volt a neve a keresztény gyülekezetbe lépni szándékozó felnőttek nevelőjének, oktatójának.

A 2. században híres volt pl. az alexandriai kathekéta iskola és ennek könyvtára, Szent. Jeromos tanúsága szerint még Szent Márk evangélista alapított.¹⁷⁶

A bencések regulájában egyenlő hangsúlyt kapott az imádság, a munka és a könyvek tanulmányozása. Minden kolostornak volt iskolája a nép művelésére és sok kolostor a magasabb fokú képzéssel is foglalkozott.¹⁷⁷ A bencés iskolák közül kiemelkedett a Pannonhalmi apátság, amely az ország első művelődési központja lett és ahol többek között Anonymus is tanult, majd tanított.¹⁷⁸

A 529. évi vaisoni zsinat elrendelte, hogy minden plébánia mellett egy plébánosi iskolát kell működtetni. Ezekben az iskolákban gazdagok és szegények együtt tanultak. A plébánosok a szegények tehetségesebb gyermekeit ingyen oktatták az írás, az olvasás és a számolás elemeire. Ennek szociális szempontból is nagy volt a jelentősége.

A mai középiskolák a középkorban a püspöki, káptalani és kolostori iskolákból alakultak ki, ahol két fokozatban, három évig triviumra és négy évig quadriviumra¹⁷⁹ tanították az ifúságot. A domonkos rend tartotta legnagyobb becsben a művelődést.¹⁸⁰ Az ő történetük már az egyetemekhez kapcsolódik, hiszem az egyetemek is a szerzetes kolostorokból, káptalani iskolákból fejlődtek ki, amelyek felügyelete a pápához tartozott.¹⁸¹

176 GICZY József: *A katolikus papság érdemei hazánk és az emberiség történetében. Technikai találmányai és tudományos felfedezései.* Budapest, Palladis Rt. kiadása, 1933. 19.

177 SCHMITZ, Philibert: *A bencések civilizációs tevékenysége.* Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 1998. 95.

178 GECSE Gusztáv (1995) 72.

179 Trivium („Hármas út”) a szóval, szöveggel foglalkozó tudományok: grammatica – nyelvtan, retorica – retorika, a gondolatok szabatos szóbeli kifejezése, dialectica – dialektika, a gondolatok logikus kifejtésének tárgya. A quadrivium („Négyes út”) – a többi négy tudományág közös összefoglaló neve: astronomia – csillagászat, aritmetica – számtan, geometria – mértan, musica – zene.

180 ZARNECKI, George: *Kolostorok, szerzetesek, barátok.* Budapest, Corvina Könyvkiadó, 1986. 114.

181 MIKONYA György: *Az európai egyetemek története, 1230-1700.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 121.

Tudomány

A tudás jelentőségét a középkorban az Egyház ismerte fel először mivel ekkoriban az összes tudományág első kutatója, és továbbfejlesztője, a természettudomány, a bölcselet, a történetírás, a nyelvészet stb. máig is ható legfőbb képviselői a papság soraiból kerültek ki. Létrehozták az emberiség közös tudásbázisát és egy olyan tudomány- politika vette kezdetét, amely azelőtt soha, sehol nem létezett az emberiség történetében. A korabeli kolostorokban a szerzetesek szervezett formában, folyamatosan rögzítették és gyarapították emberi tudást.

Szent Benedek jól látta, hogy az intenzív lelki kultúrának általános műveltségi feltételei vannak. Ezért gondoskodtak arról, hogy a kolostori ifjúság megfelelő mesterek irányítása mellett tanuljon meg írni és olvasni, és sajátítsa el a szükséges ismereteket. Szent Benedek regulája szerint minden szerzetesnek naponta 4 órát, évente tehát kb. 1500 órát kellett olvasással eltöltenie. Ezért minden kolostor felszereléséhez tartozott a könyvtár és a kódexek írásához, másolásához szükséges íróeszközök, írótablák.¹⁸² Megmentették az utókornak a régi korszak remekműveit, és hogy minél többen olvashassák, fáradságos munkával másolatokat készítettek róluk. A pannonhalmi könyvtárban már a 11. században 80 kódex volt, ami akkoriban rendkívül gazdag gyűjteménynek számított. A bencések nem csak másolással foglalkoztak, hanem eredeti műveket is alkottak. Szent Gellért Pannonhalmán több művet is írt, sajnos csak egy maradt fenn.¹⁸³ A bencések a legendák szerzői, tőlük ered a szinte minden középkorral foglalkozó tudományág egyik legkorábbi, fontos forrása a Pray kódex,¹⁸⁴

A bibliai történetek tanulmányozása révén alakulhatott ki az a szemléletmód, amely révén a történelmi eseményeket, társadalmi jelenségeket történetiségükben értelmezni. Az Ószövetség szerint a világ történetének kell, hogy legyen kezdete és vége. A világtörténelem így válhatott értelmezhetővé a ke-

182 CSÓKA J. Lajos (1970) i. m. I. k. 37-38.

183 GECSE Gusztáv (1995) i. m. 72.

184 1192–1195 között keletkezett latin és magyar nyelvű kódex, amelyet első tudományos leírójáról, Pray Györgyről (1723–1801) neveztek el. A kódexben található a Halotti beszédnek nevezett szentbeszéd és könyörgés, amely a magyar nyelv első ismert összefüggő nyelvemléke. Lásd: MEZEY László: *A Pray Kódex keletkezése*. In: Magyar Könyvszemle, 1971/2-3. 109.

resztény emberek számára. Az ok- okozati összefüggések, a történelmi fejlődés szükségszerűsége és iránya.

Nők helyzete

Magyarországon Szűz Mária tisztelete Szent István révén egyedülállóan magas rangra emelkedett.¹⁸⁵ Mária kultusza a nők társadalmi felemelkedését is segítette. Ekkortól vált a szülőkből és gyermekekből álló család követendő példaképpé, amit a Krisztus születését ábrázoló festmények sokasága is igazolt.¹⁸⁶

A nők helyzetén sokat javítottak a középkorban kialakult női különjogok is. Ilyenek a házassági vagyoni jogon belül a jegyajándék, hozomány, közszerzemény, nőtartás és a hitbér. Az öröklési joghoz tartozik a hajadoni jog, leány-negyed, és az özvegyi jog.¹⁸⁷

A nemes családok leányai közül nagyon sokan női kolostorokban tanultak. Az apácáktól nemcsak varrni, szőni, hímezni tanultak, hanem hét szabad művészet elemeit is: írni-olvasni, énekeket előadni, színes történeteket mesélni, sőt elsajátíthatták a latin nyelvet is.

Özvegyek, árvák védelme

A törzsi-nemzetségi jellegű társadalmakban létezett a levirátus¹⁸⁸ azaz sógor-házasság, ókori eredetű szokása,¹⁸⁹ amely előírta, hogy a férj halála után az özvegyasszonynak elhunyt férj fiútestvérével vagy közeli férfitrokonával kellett összeházasodnia. Az így létrejött új házasságból származó első gyermek az el-

185 DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok és a magyar szent-kultusz kialakulása*. Budapest, Junior, 1997. 102.

186 LE GOFF, Jacques (2008) i. m. 110.

187 HOMOKI NAGY Mária: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Szeged, JATEPress, 2001. 33. 83. BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet: A tradicionális jog*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999. 51. 142.

188 A latin *levir* a férj bátyja szóból.

189 RÓTH Ernő: *A levirátus története*. Budapest, Neuwald Nyomda, 1941. 5.

hunyt nevére kerül, így az örökösödési sor nem szakad meg.¹⁹⁰ Ennek a szokásnak nyomait őrzi talán a férj fivérére vonatkozóan még a 19. században is itt-ott használt „*kisebbik uram*” kifejezés.¹⁹¹ I. (Szent) István azonban a kánon-jogi elveknek megfelelően az özvegyasszonyt védte a férjhez kényszerítés ellen: „*Különösképpen akarjuk, hogy az özvegyek és árvák is legyenek a mi törvényünk részesei ilyen módon, hogy valaki özvegyen marad hátra fiaival és leányaival, és ígéretet tesz, hogy őket felneveli és velük marad, amíg csak él, legyen meg neki az a tőlünk nyert joga, hogy ezt megtehesse, és senki ne kényszerítse őt újabb házasságba.*” (I. (Szent) István I. törvénye 26. cikkely.) Egyúttal létrehozta az özvegyi jog (jus viduale) intézményét¹⁹² is: „*Ha valaki gyermek nélkül marad özvegyen és azt ígéri, hogy megmarad özvegységében újabb házasság nélkül, akarjuk, hogy legyen hatalma minden javai felett, és bármit akar azokkal tenni, megtehesse.*” (u.) A nő, mint özvegy is férje nevének és társadalmi állásának védpajzsa alá került.¹⁹³

A 442-ben megtartott vaisoni zsinat határozata értelmében a „*kitett*” gyermekeket templomokba, kolostorokba kellett vinni, ahol felnevelték őket: papok, szerzetesek lettek belőlük.

Házasság

A honfoglalás kori magyar nép már többségében egynejtű. Ezt bizonyítja a meglepően sok és változatos ősi magyar szó a családi és a rokoni viszonyokra vonatkozóan.¹⁹⁴

190 FÉL Edit: *A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson*. Budapest, SZMKE, 1944. 96.

191 TAGÁNYI Károly: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. A családjog és öröklési jog köréből*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 1919. 20. HÓMAN Bálint: *Hazai jogszokások. Történeti Szemle*, 1922. 175–180.

192 Lásd még: I. (Szent) István I. törvénye 6. cikkely, 1222. évi Aranybulla 4. cikkely, Werbőczy István: *Tripartitum* I. Rész 67, 98, 99. cikkelyek.

193 ZSÖGÖD Benő: *Magánjogi tanulmányok*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia kiadása, 1901. II. k. 84.

194 GÁLOS László: *Az egyház és a barbár népek*. Budapest, Pázmány Péter Irodalmi Társaság, 1938. 275.

A középkori keresztény tanítások egyik legjelentősebb akkulturális teljesítménye a keresztény házasság intézményének elfogadtatása volt. Egyúttal tilalmazták az ún. ágyasságot (*concubinatus*) vagyis a házasságon kívüli nemi kapcsolatot. (1279. évi budai nemzeti zsinat.)¹⁹⁵ A házasság is a kereszténység hatására új jegyeket öltött, amelyek jelentős része napjainkig változatlanul fennmaradt. Megerősítették a házasság monogám jellegét, szabad akaratból való megkötését. (A házasság csak a két fél kölcsönös akaratnyilatkozatával jöhetett létre.) Egyúttal szentségként deklarálták és felbonthatatlannak nyilvánították. (Ami akkoriban egyértelműen a nők védelmét szolgálta.) A keresztény házasság intézményének jogi státusát a kezdetektől az a szentírási mondat adta meg, hogy amit Isten egybekötött, ember szét ne válassa.¹⁹⁶ Ezzel is a nők társadalmi helyzetét erősítették, hiszen szigorúan tiltották a leányrablást és a nővételt, (I. (Szent) István I. törvénye 27. cikkely.) az ágyasságot, a többnejűséget, a feleség eltasztását stb.¹⁹⁷

Lovagiasság, udvariasság

A kereszténység sajátos értelmezése révén alakult ki Nyugat Európában a lovagi kultúra, amely a Biblia értelmezéséből kiinduló udvariassági normákat, egy teljesen új emberideált és csak rá jellemző erénykódexet alkotott. Az ideális lovag hűséges egyházához, hűbérurához, és hőiesen harcol akár a túlerőben lévő ellenséggel is, és nem retten meg az áldozatvállalástól sem, akár életét is feláldozza magasztos eszméiért. Emellett szerénység jámborság és becsületesség a legfőbb tulajdonsága. A lovagerényekre épülő kultúra, a lovagi ethosz civilizáló, mérséklő, magas erkölcsiségű felfogása kisugárzott a társadalom többi rétegére is. A lovagi esküben is megjelennek az erények: napi misehallgatás, a lovag életének kockáztatása a hitért, az egyház, az özvegyek, az árvák, az ártatlanul

195 NAGY Konstantin: *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*. Gyöngyös, Gyöngyösi Ferences Könyvek, 1943. 112.

196 ERDŐ Péter: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 220. SZUROMI Szabolcs Anzelm: *Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlat*. In: *Iustum Aequum Salutare*, 2008/3. 39.

197 ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 1991. 396.

fogságba kerültek védelme, a nők tisztelete; az igazságtalan háborúk elkerülése. (Ma is használt kifejezések: lovagiasság, udvariasság.) A lovaggá avatást keresztény szertartás szentesítette.¹⁹⁸

Időszámítás

A középkor keresztény népei időszámításuk elemeit részben az ókori rómaiaktól és egyes keleti népektől vették át, részben maguk fejlesztették ki. Többek között azért is, mert a középkori időszámítás a húsvétszámításból fejlődött ki.¹⁹⁹ Dionysius Exiguus (475 k. – 544 k.) római apát 525-ben dolgozta ki azt a rendszert, amely Krisztus születésétől kezdi az időszámítást.²⁰⁰ Az oklevelek ezután *Anno Domini* vagy *ab incarnatione Domini* kifejezéssel utaltak a keresztény időszámításra.²⁰¹ Az egészen 1582-ig a Julius Ceaser- féle, ún. Julianus-féle időszámítás volt használatban, amely azon alapult, hogy az év 365,25 napból áll. Ez azonban téves, mert egy év pontosan 365 nap, 5 óra, 48 perc, 48 másodperc. Ezért minden évet 11 perc, 12 másodperccel hosszabbnak vett, ami miatt 1582-re már tíz nap eltérés mutatkozott. Ezért rendelte el XIII. Gergely pápa (1572 – 1585) 1582-ben a naptárreformját, amely kiküszöbölte a korábbi időeltolódást. Magyarországon 1588. évi XXVIII. tc. az ó naptár eltörléséről szóló törvény vezette be az ún. Gergely naptárt:

„A naptárra nézve, ámbár az ország karai és rendei inkább akarnák, hogy az ó naptár, a melyet annyi éven át használtak, és a melyhez úgy a szegények, mint a gazdagok magukat hosszú gyakorlattal alkalmazták, az előbbi állapotában maradjon; mindazonáltal Ő felsége kegyes és ke-

198 LE GOFF, Jacques (2008) i. m. 82. VESZPRÉMY László: *Lovagvilág Magyarországon: lovagok, keresztesek, hadmérnökök a középkori Magyarországon: válogatott tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2008.

199 SZENTPÉTERY Imre: *A kronológia kézikönyve*. Budapest, Könyvtérképesítő Vállalat, 1985. 20.

200 Dionysius számításába valószínűleg hiba csúszott, hiszen 5-7 évet tévedett.

201 SZÖGI László: *Kronológia*. In: BERTÉNYI Iván: (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 87.

gyelmes intelméhez is alkalmazkodni kívánván: nem ellenzik ugyan, hogy ezutánra az új és megjavított naptárt vegyék használatba.

1. § De azt nyíltan kifejezésre juttatni kívánják, hogy ezt semmi más, mint egyedül a királyi felség hatalmánál fogva engedik életbe léptetni.

2. § És hogy akár az új, akár a régi naptár szerint történt eddigi kiadványok és ítéletek, erejükben maradjanak.”

A hónapok neveit szintén egyházi közvetítéssel a magyarok is az ókori római naptárból vették át. E hónapnevek a következők: január – Boldogasszony hava, február – Böjtelő hava, március – Böjtmás hava, április – Szent György hava, május – pünkösöd hava, június – Szent Iván hava, július – Szent Jakab hava, Augusztus Kisasszony hava, szeptember – Szent Mihály hava, október – Mind-szent hava, november – Szent András hava, december – Karácsony hava.²⁰²

A hét a teremtestörténetre vezethető vissza. Az Egyház életritmusa: a munka és a pihenés, egymást váltja és kiegészíti. A vasárnapi pihenés betartása kötelezővé vált. I. (Szent) István I. törvénykönyve 8.

„A vasárnap megtartásáról. Ha valamely pap vagy ispán avagy valamely más hívő személy valakit vasárnap lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt, és adják a várnépnek²⁰³ elfogyasztásra. Ha pedig lovakkal dolgozik, vegyék el tőle a lovat, amit gazdája, ha akarja ökörrrel megválthat, és az ökröt egyék meg, ahogy mondtuk. Ha pedig valaki más szerszámokkal dolgozik, vegyék el tőle a szerszámokat és ruháit, amelyeket – ha akarja – bőrrel megválthat.”

A napok jelölése a középkori keresztény időszámítás szerint háromféle módon történhetett: 1. a hét napjai, 2. a hónap napjai és 3. az egyházi ünnepek

202 SZENTPÉTERY Imre: *A kronológia kézikönyve*. Budapest, Könyvtérképesítő Vállalat, 1985. 36. KRISTÓ Gyula: *Kronológia*. In: KÁLLAY István: (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, 1986. 76-78.

203 Várnép (latinul civis, illetve cives) a várszerkezethez tartozó, I. (Szent) István korában katonáskodó nép.

szerint. Az állandó ünnepek: a szentek ünnepei, a karácsony, az újév, vízkereszt, a Mária ünnepek. Az egyházi ünnepek vagy állandóak, vagy „mozgó ünnepek” voltak. Az állandó ünnepek mindig ugyanarra a napra estek, az ún. mozgó ünnepek a húsvéthoz igazodtak. Húsvét idejét ugyanis az Egyház március 21-ével kezdődő tavasz legelső holdtölte után következő vasárnap tartja. (Legkorábban március 22, legkésőbb április 25.) Változó ünnepek: a Pünkösöd, Áldozó csütörtök, Úrnapja, kántorböjtök, Gyümölcsoltó Boldogasszony, hamvazó szerda, böjt közepe, és a vasárnapok.²⁰⁴

Tiltották és szigorúan büntették²⁰⁵ a keresztény ünnepek méltóságát pogány módra, tánccal, és egyéb nem oda való viselkedéssel való megzavarását, az ún. ünneprontást.²⁰⁶ Ezeket a cselekményeket több száz évvel később is büntették. Egészen a 19. századig büntették azt, aki jobbágyait, szolgáit vasárnap, illetve egyéb keresztény ünnepek idején munkára kötelezte, aki megzavarta a szentmise áhítatát, a templomi prédikáció végéig pedig nem volt szabad elkezdni a vásárolást.²⁰⁷

A 7. században bevezették a harangozást. A harangszó mindenkinek a fülébe eljutott és figyelmeztetett az idő múlására.²⁰⁸

Az időszámítás kialakítása egyben ösztönözte a csillagászatot is.

204 SZENTPÉTERY Imre: (szerk.): *Oklevéltani naptár. Brinckmeier, Grotefend és Knauz művének felhasználásával.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1912. 14-17.

205 Arany János egyik kései, 1877-ben írott balladájában, az Ünneprontók című költeményében mutatta be a Pünkösödöt megszenteltelenítő, az egyházi és közösségi szabályokat megsértő mulatozók történetét és büntetését.

206 BALOGH József: Ünnepnep és ünneprontás. *Ethnographia*, 1926. 113-121. GELENCSÉR József: A táncra kényszerítés és a tánc, mint szankció. In: GELENCSÉR József: „Őseink szokásait követtük”. *[Jogtörténet, jogi népszokás, művészet]*. Székesfehérvár, Vörösmarty Társaság, 2014. 138.

207 KÁLLAY István: Úriszéki bíraskodás a XVIII – XIX. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 196. KÁLLAY István: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686 – 1848.* Budapest, Osiris Kiadó, 1996. 198. IMREH István: *A törvényhozó székel falu.* Bükarest, Kriterion Könyvkiadó, 1983. 115.

208 LE GOFF, Jacques (2008) i. m. 43-44.

Az Aranybulla²⁰⁹

Amikor pedig II. András néven trónra került (1205) III. Honorius pápa (1216 – 1227) arra figyelmeztette, hogy köteles az ország jogait és „*koronája tisztességét*” megőriznie. Vagyis, hogy ne adományozzon el könnyelműen nagy mennyiségű földbirtokot. Innentől számíthatjuk a koronától függő javak intézményének kialakulását.²¹⁰ Ezért az egyház nyomására II. Andrásnak a koronázási esküjében ezért külön fogadalmat kellett tenni arra, hogy „*A Szent Korona örökségeit pedig épségben megőrzőm.*”²¹¹ II. András ennek ellenére újfajta adókat vetett ki, de ezeknek a behajtását többnyire bérbe adta. A király, hogy az általános elégedetlenség ellenére növelje a híveinek számát, egymás után ajándékozta el a királyi birtokokat. A serviensek és az Imre párti főurak tiltakozásának hatására II. András kiadta az 1222. évi Aranybullát, amelyben megígérte, hogy be fogja tartani a törvényeket és felhagy pazarló életmódjával.²¹² Valójában II. András birtokpolitikája egy átgondolt reform része volt. Felismerte, hogy a hozzá hűséges főurak kezében hatékonyabb birtokgazdálkodást lehet folytatni. Ennek a programnak az indokát egyik oklevelében így foglalta össze: „... *bizonyos főembereink tanácsára megváltoztatván földünk állapotát, amelyet az az érintetlenül meghagytak, várakat, az ispánságokat, a földeket és az egész gazdag Magyarország egyéb jövedelmeit örökölheto földbirtokként ... szétszöttünk.*”²¹³ Emellett egyre inkább a regálé jövedelmekre (pénzverés, külkereskedelmi vám, vásárvám, sómonopólium) is próbált támaszkodni.²¹⁴

209 Az Alkotmánybíróság tagjai a nyilvános üléseken az Aranybulla pecsétjének másolatát viselik nyakukban.

210 BÓNIS György: *Decretalis Intellecto (III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről)*. In: Történelmi Szemle, 1974/1-2. 27.

211 ERDÉLYI László: *Az ezeréves magyar alkotmány*. Szeged, Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, 1931. 10.

212 ECKHART Ferenc (1946) i. m. 27.

213 ZSOLDOS Attila: *Az Árpádok és alattvalóik*. Budapest, Csokonai Kiadó, 1997. 136.

214 ILONKA Mária: *Az adózás története az őskortól napjainkig*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 75.

Az aranybullák évszázada is az 1215. évi IV. Lateráni zsinat²¹⁵ hatására kezdődött. Az egyházjogi szabályok írták elő, hogy az állam csak jogilag rendezett szabályok szerint működhethet. Az 1222. évi Aranybulla az első olyan törvényünk, amely a politikai nemzet kívánságára alkottak meg és amiben a király hozzájárul jogainak korlátozásához,²¹⁶ bár csak I. (Nagy) Lajos (1326–1382) 1351. évi törvényével vált a sarkalatos nemesi jogok alapjává.²¹⁷ Ettől kezdve alakult ki az a szokás, hogy az uralkodók időről-időre megerősítették: Mária királynő (1382 és 1385) 1384-ben, I. Mátyás (1458 – 1490) 1464-ben, Werbőczy István Hármaskönyvében és a királyi hitlevelekben is:

*„És azért mind a mai napig minden ő utána következő királyok megkoronáztatnának, hogy Endre király úr végzeményét s törvényeit megtartsák, ez ország főpapjai,- zászlósurai,- nagyjai,- főrendei,- s nemeseink esküt szoktak tenni.”*²¹⁸

Vagy szövegét saját törvényeikbe foglalták. (1397, 1440, 1464.)

Az 1505-ben Rákos mezején ülésező rendek II. Andrást I. (Nagy) Lajos és Hunyadi Mátyás mellett emlegették azzal az indoklással, hogy „... a magyart naggyá és dicsővé tette, s hírét a csillagokig emelte.”²¹⁹ A zágrábi érsekség könyvtárában találtak meg Werbőczy István Hármaskönyvének 1561. évi kiadásával egybekötve egy olyan középkori krónikát, amely egyértelműen az Aranybullára hivatkozott:

215 A negyedik lateráni zsinatot III. Ince pápa, (akit úgy is emlegettek, mint a „jogász pápa,”) 1213. április 19-én kelt bullája alapján hívták össze, és 1215. november 11–30. között ülésezett. Lásd: GERGELY Jenő: A pápaság története. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1982. 92.

216 KRISTÓ Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2014. ÉRSZEGI Géza: *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó, 1990. BESENYEI Lajos – ÉRSZEGI Géza – GORLERO, Maurizio Pedrazza: (szerk): *De bulla aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Edizioni Valdonega, (Verona), 1999.

217 ECKHART Ferenc (1946) i. m. 29.

218 (Hármaskönyv II. Rész 14. cikk 10.§).

219 SZALAY László: *Magyarország története*. Lipcse, Geibel Károly tulajdona, 1852. II. k. 7. könyv, 13.

„...a királyságban második András ... következett ... aki Magyarország nemességének a szabadság igen nagy kiváltságát adományozta, Ennek a törvénynek a megtartására szokott felesküdni megkoronázásakor Magyarország valamennyi királya.”²²⁰

I. Ulászlótól (1440 – 1444) kezdve állandósult az a gyakorlat, hogy a trónra lépő királyok az alkotmány megtartását már írásban is megerősítik. IX. Gergely pápa 1235-ben kelt oklevele tudósít arról, hogy II. András a koronázásakor esküt tett arra, hogy országának jogait és a korona tekintélyét sértetlenül megőrzi.²²¹ Werbőczy István szerint V. István (1239 – 1272), IV. László (1272 és 1290) és III. András²²² is tett koronázási esküt. (Hármaskönyv II. Rész. 14. cikk 12.§.) Károly Róbert (1308 – 1342) részletesen megszövegezett feltételek mellett tett koronázási esküt.²²³ V. László (1440 – 1457) 1453-ban, Mátyás 1464-ben. II. Ulászló (1490 – 1516) koronázásakor már külön oklevelet is kiállíttatott. I. Ferdinánd (1503 – 1564) oklevelét pedig az 1537. évi XXIX. tc. is megerősítette. A Hitlevélről (diploma inaugurale) rendelkezett az 1622. évi II., 1638. évi I., 1659. évi I., 1830. évi I. az 1867. évi II. tc.-ek. II. Mátyás (1608. – 1619) óta alakult ki az a gyakorlat, hogy az Országgyűlés a hitlevelet a koronázás előtt a leendő király elé terjesztette, aki azt aláírta és lepecsételte.

Jelentőségét mutatja továbbá, hogy már a XVI. században elkészült a magyar fordítása, amely az egyik legfontosabb magyar jogi nyelvemlékünk is lett.²²⁴

220 KULCSÁR Péter: (szerk.): *Krónikáink magyarul*. Budapest, Balassi Kiadó, 2006-2008. II. k. 63.

221 KOVACHICH, Mertinus Georgius: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum*. Budaë, Regiæ Universitatis, 1790-1801. 82.

222 SZÜCS Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1993. 322.

223 KOVACHICH, Mertinus Georgius: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum*. Budaë, Regiæ Universitatis, 1790-1801. 174.

224 DÖRY Ferenc: *Az Aranybulla XVI. századi fordítása*. In: Magyar Nyelv, 1906. 448. TÓTH Valéria: *Az Aranybulla 16. századi (első) magyar nyelvű fordításának helyesírás-történeti tanulságai*. In: ZSOLDOS Attila (Szerk.): *Aranybulla 800*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2022. 201.

II. András kitűnő politikai taktikájának részeként nem engedte meg az elégedetlenkedő előkelőknek, hogy ők fogalmazzák meg a dekrétum tervezetét, hanem az általa diktált feltételek szerint készült el az Aranybulla szövege. Ennek bizonyítéka, hogy a király érdekeit képviselő részek is bekerültek a cikkek közé. Ezt a verziót támasztja alá az is, hogy az Aranybulla egy példányát elküldte Rómába a pápának. II. Andrásnak sikerült a válságot kezelnie, le tudta váltani az ellene szervezkedő főurak egy részét és maga mellé tudta állítani a közép és kisbirtokosokat.

Az Aranybullát többen is a Magna Chartához hasonlították, annak hatását próbálták kimutatni. Gerics József azonban több tanulmányában is igazolta, hogy az 1222. évi Aranybulla a XIII. századi „jogász század” terméke, amely az 1215. évi IV. Lateráni zsinat és III. Ince pápa hatására kezdődött.²²⁵ A római és kánonjogi szabályok írták elő, hogy az állam csak jogilag rendezett szabályok szerint működhet. Zsoldos Attila (1962) szerint, aki ezt a jogszabályt megfogalmazta az kiválóan képzett jogász volt.²²⁶ A Szentszékkal való kapcsolatot Gerics József azzal is bizonyítja, hogy az Aranybulla egyik példányát a pápának küldték el, hogy registрумába vezesse be.²²⁷ Az 1222. évi Aranybulla az első olyan törvényünk, amely a politikai nemzet kívánságára alkottak meg és ami-ben a király hozzájárul jogainak korlátozásához,²²⁸ bár csak Nagy Lajos 1351. évi törvényével vált a sarkalatos nemesi jogok alapjává.²²⁹ Amikor az 1351. évi törvénnyel megerősítették az Aranybullát, már mindegyik vármegyének küldtek belőle egy példányt. Sajnos ezekből csak 8 eredeti példány maradt fenn.

225 GERICS József: *Von den Universi Servientes Regis bis zu der Universitas Nobilium Regni Hungariae*. In: Album Elemér Malysz. Bruxelles, Les Éditions de la Librairie encyclopédique, 1976. 97. GERICS József: *Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez*. In: *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, Eötvös Lóránt Tudományegyetem. 1980. 90.

226 ZSOLDOS Attila: *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2022. 152.

227 GERICS József (1987) i. m. 237.

228 KRISTÓ Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2014. ÉRSZEGI Géza: *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon Kiadó, 1990. BESENYEI Lajos – ÉRSZEGI Géza – GORLERO, Maurizio Pedrazza: (szerk.): *De bulla aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Edizioni Valdonega, (Verona), 1999.

229 ECKHART Ferenc (1946) i. m. 29.

Ekkor jelent meg először az a törekvés a magyar törvényhozás történetében, hogy pozitív törvényekkel korlátozzák a végrehajtó hatalmat.²³⁰ Az alkotmányos hagyományok szimbólumaként is szolgál, mivel deklarált egyes szabadságjogokat és első ízben korlátozta világi jogszabályokkal a király hatalmát. Egyúttal ezzel vette kezdetét a magyarországi legiszlatív jogpolitika is.

Werbőczy István Hármaskönyvében a hatékonyság érdekében nem szó szerint, de tartalmában idézte az Aranybullában fellelhető legfontosabbnak vélt szabadságjogokat. Werbőczy munkamódszerére ugyanis jellemző volt, hogy saját jogász logikája szerint szerkesztette meg az általa összegyűjtött jogszabályokat. Kinyilatkoztatta, hogy a nemességnek sok szabadságjoga van, de ő most csak példálózó felsorolásként a négy fő alapjogot foglalta írásba. (Ennek az elvnek a hangsúlyozása azért volt fontos, hogy még véletlenül se értelmezzék taxatívnak a felsorolást.)

Az Aranybulla egyúttal egy új korszak nyitánya is volt. Egyre erőteljesebben érvényesült a hűbériség magyarországi változata a familiaritás.²³¹ A hűbéri szerződés ugyan nem egyenlő rangú emberek között jött létre, mégsem eredményezett feltétlen engedelmességet. A vazallus hűséggel tartozott hűbérurának, de csak olyan katonai szolgálatot, vagy igazgatási feladatokkal tartozott ellátni, amelyek nem álltak ellentétben a szabad ember méltóságával és az egyház, illetve a király iránti tisztelettel. A szerződéses viszony a hűbérurat is kötelezte. A hűségért ellenszolgáltatással tartozott adni és védelmet nyújtani vazallusának. Amennyiben a kölcsönös kötelezettségekkel járó, visszterhes szerződést a hűbérúr nem tartotta be, a vazallus felszabadult kötelezettségei alól.

Magyarországon három aranybullát is kibocsátottak, de csak az 1222. évi Aranybullát írjuk nagy betűvel. Ennek az az oka, hogy míg a többi aranybulla csak rövid ideig bírt jelentős hatással, addig az 1222. évinek jónéhány rendelkezése évszázadokon át meghatározta történeti alkotmányunk egyes intézményeit.

230 BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, Nagyenyedi Bethlen Nyomda, 1947. 164–166, 169.

231 SZEKŰ Gyula: *Serviensek és familiárisok: vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből*. Budapest, Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. köt. 3. sz. 1912. BÓNIS György (1947) i. m. 111. Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, Osiris Kiadó, 1993. 19.

Az Aranybulla egyes rendelkezései keretjogszabály jellegűek, ezért tág teret adtak a későbbi jogértelmezésnek, a törvényt magyarázó szokásjognak. A következőkben elemzett rendelkezések mindig az adott kor jogpolitikájának megfelelően értelmezhetőek, nem pedig azon kor viszonyai szerint, amelyben keletkeztek. (Jog az, amit annak tételeznek.)²³²

A székesfehérvári törvényt napokról

*Hogy évenként a szent király ünnepén, hacsak nem akadályoz bennünket
váratlan nehéz ügy avagy betegség. Fehérváron tartozunk ünnepelni.
És ha mi jelen lenni nem tudnánk, a nádor kétségtelenül ott lesz
helyettünk, hogy nevünkben az ügyeket meghallgassa.
És az összes serviensek, ha akarnak, oda szabadon eljöhetnek.*

Ez a cikk részben Szent István király ünnepéről rendelkezett, amely történelmünk legrégibb hagyományokra visszatekintő ünnepe, mivel gyökerei a XI. századra nyúlnak vissza, hiszen I. (Szent) László király augusztus 20-ra tette át a korábbi augusztus 15-re eső ünnepnapot, mert 1083-ban ekkor emeltette oltárra VII. Gergely pápa hozzájárulásával I. (Szent) István relikviáit a székesfehérvári bazilikában, ami a szentté avatással volt egyenértékű.²³³ I. (Nagy) Lajos uralkodásától kezdve egyházi ünnepként élt tovább. Mária Terézia (1740 – 1780) ismét elrendelte a Szent István-nap megtartását és 1771-ben Budára hozatta a Szent Jobbot. 1818 óta tartanak ezen a napon ünnepélyes körmenetet. A kiegyezést követően 1891-ben (1891. évi XIII. tc. 1.§.) a vasárnapkal együtt munkaszüneti nappá nyilvánították.

Székesfehérvári prépostságot I. (Szent) István magánkápolnaként Szűz Mária tiszteletére alapította és a területileg illetékes veszprémi püspökség helyett

232 FERDINÁNDY Gejza: *Az Arany Bulla. Közjogi tanulmány.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. 12.

233 ZSOLDOS Attila – THOROCZKAY Gábor – KISS Gergely: *Székesfehérvár története az Árpád-korban.* Székesfehérvár történeti I. k. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2016. 120-124.

az esztergomi érsekség joghatósága alá vonta. 1204-től a Szentszék alá tartozott. Emiatt is a XVIII. századig nem lett püspöki székhely. Itt őrizték a Szent Koronát és a királyi kincstárat. Itt koronázták meg a Mohácsi vészig a királyainkat és többségüket itt is temették el. Ünnepeles alkalmakkor uralkodói kötrönust állítottak fel.

A székesfehérvári törvénylátó napokon a királyi tanács néhány éppen tisztséget nem viselő előkelővel együtt ülésezett. Zsoldos Attila szerint nagy valószínűséggel itt alkották meg a korai Árpád-kor törvényeit. Egyúttal a király személyesen is intézhette alattvalói ügyeit, bíraskodhatott felettük. Az Aranybulla első szakasza egyúttal biztosította a servienseknek, hogy vélt vagy valós jogsérelmeik orvoslása érdekében bírósághoz fordulhassanak. A király ugyanis kötelezettséget vállalt arra, hogy minden évben Szent István napján Székesfehérvárott törvényt ül, és ott minden serviens, aki csak akar, szabadon megjelenhet.²³⁴ Ebből a szakaszból vezették le a későbbiekben a központi, kúriai bíraskodást.²³⁵

Az Aranybullából vezették le két további elvet is. Az egyiket az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében így foglaltak össze: *„Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.”* A másik elvet XIX. században deklarálták: eszerint senkit törvényes bírójától elvonni nem lehet. Erre hivatkoztak az 1869. évi IV. tc. 20. §-ának a megfogalmazásakor: *„Senkit illetékes bírójától elvonni nem szabad.”* Ugyanezt mondja ki a bíróságok szerkezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. tv. 8.§ (1) is: *„Senki sem vonható el törvényes bírójától.”*

Mivel ezek a törvények a királyt is kötelezték, ennek biztosítékeként a nádor fokozatosan nem csak magánjogi (8. cikk), hanem közjogi bírói jogkör is kapott. Erre utal a 30. cikk azon rendelkezése, mely szerint az Aranybulla hetedik példányát a nádornál helyezték letétbe, hogy

234 ZSOLDOS Attila: Az Aranybulla útja a történeti mitológiába. *PONTES*, 2002/5. 21.

235 STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media, 1997. 20.

„eme írást állandóan szeme előtt tartván, se maga el ne térjen valamiben az az előbb mondottaktól, se a királyt vagy a nemeseket, avagy másokat eltérni ne engedjen, hogy ők is örvendhessenek szabadságuknak, és ezért hozzánk és a mi utódainkhoz mindig hívek legyenek, és a koronát megillető szolgálatot meg ne tagadják.”

Az 1485-ban kiadott ún. nádori cikkelyek 6. cikkelye a nádorra vonatkozóan ezt a jogkört így rögzítette: „A király és országglagosok között támadt viszályt ki kell egyenlítenie” A nádor jogkörére vonatkozóan idézhetjük Mátyás egyik nyilatkozatát is: „Ha valaki személyünk ellen pert akar indítani, megtalálja a bírót a nádorban, aki a nemzetet (universitatem regni) képviseli.”²³⁶ Ugyanerről tanúskodik Werbőczy István Hármaskönyve is: „A királyi felség minden panaszossal és perlekedővel szemben az ország nádora előtt tartozik törvényt állani és ügyeinek igazgatója által felelni.” (HK II. R. 39. cikk.) A nádori tisztség függetlenségét azzal is biztosították, hogy az 1439. évi II. tc. óta az országgyűlés választhatta meg.

Egyrészt 1848 után a nádori tisztség nem lett többé betöltve (1867. évi VII. tc.), másrészt a jogállam kiépítése új intézmény kialakítását tette szükségessé, ezért hozták létre a Közigazgatási Bíróságot

A történeti alkotmány XIX. századi elemzői a miniszteri felelősséget (1848. évi III. tc.) is a nádor jogköréből vezette le. Úgy gondolták, hogy az Aranybulától egyenes út vezetett az 1848-as áprilisi törvényekhez. Az 1222. évi nádorra vonatkozó törvénycikkek után az 1231. évi III. tc.-t említették, amely a nádornak e törvénynapokon való felelősségre vonásáról szólt:

„Ha a nádor aközben rosszul intézné a király és az ország ügyeit, könyörögni fognak nekünk, hogy helyére hasznosabbat állítsunk, akit akarunk, és mi az ő kéréseiknek engedni fogunk.”

236 Idézi: TIMON Ákos (1919) i. m. 693.

Az 1298. évi XXIII. tc.-et a királyi hatalmat korlátozó intézkedésként értékelték, hiszen a király fontosabb ténykedéseinek érvényét választott tanácsosai tanácsának meghallgatásától tette függővé.²³⁷

Az 1386. évi III. tc. az uralkodó jelenléte nélkül született. Ebben előírták, hogy a fontosabb állami ügyek a királyi tanács meghallgatásával nyerjenek elintéztést és enélkül ezen rendelkezések érvénytelenek. A tanácsosok, ha a közjóval ellentétes tanácsokat adnak, akkor felelősségre vonhatók és a tanácsból kizárhatók. (Ez volt a miniszterek ún. politikai felelősségének előzménye.)

Az 1507. évi V., VII. és VIII. törvénycikkek már az ún. jogi felelősséget is felvetették. A király döntései a tanácsosok egyetértése nélkül érvénytelen. A tanácsosok beleegyezésével kiadott rendeletek esetében nem a királyt, hanem a tanácsosokat lehet felelősségre vonni. Az Országgyűlésnek a tanácsosokat személyében és vagyonában is megbüntetheti.²³⁸

A székesfehérvári törvénylátó napokra azonban a későbbi korokban úgy tekintettek, hogy nem csak a Királyi Kúriának, hanem az Országgyűlésnek is előzménye volt. Kétségtelenül ezeken a gyűléseken elsősorban nem törvényt alkottak, hanem törvénykeztek, de egyúttal meg kellett állapítaniuk, hogy mi az adott kérdésre vonatkozó hatályos jog.²³⁹ Innen már csak egy lépés választotta csak el ezt a grémiumot, hogy az országos gyűlésből Országgyűlés legyen.²⁴⁰ E szerves fejlődés révén alakult ki Magyarországon Európa egyik legrégebbi Parlamentje. Az első országgyűlést ugyanis III. András hívta össze 1290-ben, míg Angliában 1265-ben-ben, Franciaországban 1301-ben üléseztek először. 1298-ban már külön tanácskoztak a főpapok és a nemesek, megelőlegezve a rendi országgyűlés későbbi két tábláját.²⁴¹ I. Károly azonban az országgyűlést

237 FERDINÁNDY Gejza: *A felelősség elve a magyar alkotmányban. Közjogi tanulmány.* Budapest, Horánszky Nyomda, 1895. 12-.

238 CSERNY Ákos: *A miniszteri felelősség.* Budapest, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalom-szolgáltató Kft., 2011. 118-119.

239 GERICS József (1987) i. m. 265.

240 MEZEY Barna: (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 94.

241 BÓNIS György (1947) i. m.

mellőzve alkotta meg a törvényeit, ezért is keresték elő a főpapok 1318-ban az Aranybulla akkor még meglévő példányát és készítettek róla másolatot.²⁴²

A serviensek személyének és birtokainak biztonságáról

Azt is akarjuk, hogy sem mi, sem a mi utódaink valamely hatalmas kedvéért servienseket soha el ne fogassanak, vagy (azok birtokait) fel ne dúlják, hacsak előbb meg ne idézzék, és bírói úton el ne ítélték őket.

Freisingi Ottó (1114 – 1158) elfogult írása²⁴³ talán itt nem téved sokat, amikor ezt írta:

„Fejedelmőknek annyira engedelmeskednek, hogy még azt is bűnnek tartják, ha titkos susogással sértegetik, nem, hogy nyílt ellenmondással keserítsenek. ... Ha pedig valaki az ispánok rendjéből bármi csekély ügyben megsértette a királyt, vagy ha csak vádolták ezzel, bár igazságtalanul, bármily közönséges poroszló, kit az udvar küld oda, őt, noha a csatlósai veszik körül, egyedül elfogathatja, megkötözheti, megkínozhatja. Nem úgy van, mint nálunk, a hol az egyenlők (pares) kérnek ítéletet a királytól, még azt sem engedik, hogy a vádlott kimenthesse magát; elég ok náluk az uralkodónak akarata.”²⁴⁴

A király kötelezi magát, hogy a servienseket törvényes ítélet nélkül nem tartóztathatja le. A „dúlás” szó itt a serviens birtokának a lefoglalását jelentette.

242 ENGEL Pál: *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*. Budapest, História Alapítvány, 2001. 156.

243 Szerinte a magyarok „ábrázata ocsmány, szeme mélyen ülő, termete alacsony, nyelvük és szokásaik pedig barbárok és vadak, úgyhogy joggal vádolhatjuk a vakszerencsét, vagy csodálhatjuk az Isten türelmét, amiért ezeknek az embernek sem nevezhető emberi szörnyetegeknek ily gyönyörűséges földet adott martalékul.” V. ö.: KÖRMENDI Tamás: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. *Korall*, 2009/10. 30–46.

244 Közli: *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemből*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Thoroczkay Gábor. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) Szeged, 2018. 86.

(Érdekes, hogy Werbőczy István a Hármaskönyvében ez utóbbi fordulatot nem vette át.) Kétségtelenül adódik a hasonlóság az Magna Charta 39. cikkelyével: „Egyetlen szabad embert se fogjanak el, vessenek tömlöcbe, fosszanak meg javaitól, helyezzenek törvényen kívül vagy száműzzenek, vagy más módon ne tegyenek tönkre, s mi sem fogunk ellene támadni, se mást nem fogunk ellene küldeni törvényes ítélet nélkül, melyet a vele egyenlők (pares sui) hoztak hazája törvényei alapján.”

E jogszabály története jól követhető egészen a XIX. századi kodifikálásig hiszen többször is megerősítették:

1439. évi XXVII. törvénycikk: *hogy a nemeseket, hacsak főbenjáró ítélettel el nem marasztalták, el ne fogják*

Továbbá, hogy senkinek sem szabad az ország bármely nemesét, akármi-féle tettei miatt letartóztatni, vagy valami módon elfogni, kivéve azt, a ki ellenében törvény útján főbenjáró ítéletet hoztak.

1492. évi XI. törvénycikk a király, az illető fél meghallgatása nélkül, egyszerű panaszra senkit se akadályoztasson

Továbbá, hogy a királyi felség egyszerű panaszra vagy gonosz sugalmazásra, a törvény útján kívül és a fél meghallgatása nélkül bármely rendű és állású országlakosát se akadályoztassa valami módon se személyére, se birtokaira, se bármely dolgaira nézve.

1492. évi XII. törvénycikk a király se önszántából se mások vádjára ne keressen bármely országlakós ellenében alkalmat az ártásra

Továbbá, hogy a királyi felség bármely országlakós ellenében, legyen ez akármilyen rendű és méltóságú, sem önszántából, sem bárkinek a vádjára, nem fog alkalmat kigondolni vagy keresni, hogy neki akár személyében akár vagyonában ártson.

Hármaskönyv I. Rész 9. cikk 1.§: *Az első tehát az: hogy őket előzetes idézés vagy perbe hívás és törvényes elmarasztalás nélkül, senkinek unszolására, panaszára vagy kérésére személyükben senki sehol le nem tartóztathatja.*

A Bécsi béke 11. cikk 1. §-a: „Azt adván hozzá: hogy a panaszkodók és az ő bántalmazóik orvoslását a törvény útján keressék és törvényes idézés meg a törvény rende szerint való marasztalás nélkül senkit se büntessenek.”²⁴⁵

1608. évi (k. e.) XVI. törvénycikk a karoknak és rendeknek, a bécsi czikkelyekhez képest, a maguk kiváltságaikban és szabadságaikban való megtartásáról és arról, hogy a mit a közönséges országgyűlésen végeztek, azt Ő felsége hitlevelével megerősítve

2. § És hasonlóképpen elhatározták, hogy ezen czikkelyhez képest, senkit törvényes idézés és a törvény rende szerint való elmarasztalás nélkül meg ne büntessenek.

1613. évi XXXIV. törvénycikk a peres ügyek folyamát törvénytelen parancsokkal ne akadályozzák, és senkit törvényes perbe idézés és a törvény rendén való elmarasztalás nélkül meg ne károsítsanak
Ezenkívül megállapították, hogy a peres ügyek eljárását a vármegyéken, törvénytelen parancsokkal vagy levelekkel, meg ne akasszák.

§ És hogy törvényes idézés meg a törvény szokott rendén való elmarasztalás nélkül senkit, semmi szín alatt, sem személyében, se fekvőjóságában meg ne károsítsanak.

1618. évi XIV. törvénycikk arról, hogy az országlakókat a törvény megszokott rendje ellenére és a törvénykezési határidőkön kívül egyszerű parancsokkal vagy másképen is meg ne károsítsák

Óvakodni kell attól is, nehogy az országlakókat, a törvénykezési időszakokon kívül, parancsokkal, az ország rendes birái avagy a kiküldöttek előtt törvényt állásra és kiváltságaiknak az előmutatására kényszerítsék:

1. § Ugy, hogy az ezerhatszáznyolczadik évi koronázás előtt kelt tizenegyedik és az ezerhatszázttizenharmadik évi harmincznegyedik czikkelyekhez képest, senkit a törvényes idézés és a törvény megszokott rendjén

245 Közli: SINKOVICS István: *Magyar történeti szöveggyűjtemény: 1526 – 1790.* Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1968. I. k. 353.

való elmarasztalás nélkül sem személyében, sem fekvőjóságaira nézve semmi szín alatt meg ne károsítsanak.

2. § *És hogy az ország rendes birái, az ítélőmesterek és a vármegyék birái, egyszerű parancsokra, a törvénykezés megszokott rendjén kívül, el ne járjanak.*

1723. évi V. törvénycikk a nemesség különös kiváltságáról

Hogy a főpapok, mágnások és nemesek ellenében bárki részéről indítandó mindenféle, még a bűnügyekben és esetekben is, a melyek Magyarország saját országos joga szerint, vagy még mindig hűtlenség számba mennek vagy más büntetést vonnak maguk után, a Hármaskönyv első része 9-ik címében s az 1618-ik évi 14-ik törvénycikkelyben foglalt idézést rendes és szokásos törvényes eljárással (a felségsértés bűnét az 1715-ik 7-ik törvénycikkelyhez képest s az 1687-ik évi 14-ik törvénycikkelyben kifejezett eseteket mégis kivéve), megtartsák:

1. § *S hogy a nemesi kiváltságnak örvendő embert, idézés s a törvény kellő útján való elmarasztalás nélkül, személyében s vagyonában semmi módon meg ne károsítsák: azt az ország és a hozzákapcsolt részek karai és rendei Ő szent felsége beleegyezésével elhatározzák.*

Kivétel: a felségsértési és a honárulási ügyek, tettenérés.

Az 1843-as Deák Ferenc nevével fémjelzett büntetőjogi törvényjavaslat rendelkezett először részletesen a letartóztatásról, azaz a vizsgálati fogságról.²⁴⁶

Az 1848-as áprilisi törvények, illetve ezt pontosítva az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok 3. §-a a letartóztatásokra vonatkozó rendelkezéseket kiterjesztette a nem nemesekre is.²⁴⁷ Végül a Büntető Perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. XI. fejezete adott hozzá a mai hatályos jogunkhoz hasonló taxatív szabályozást.²⁴⁸

246 Az 1843-as büntetőjogi javaslatról lásd: FAYER László: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1896-1902. I-IV. k.

247 RÁTH György: *Az Országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861. I. k. 248.

248 FAYER László: *A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala*. Budapest, 1905. 258. FINKEY Ferenc: *A magyar büntető perjog tankönyve*. Budapest, 1916. 374. HERKE Csongor: *A letar-*

A serviensek és mások hadkötelezettségének szabályozása

Ha pedig a király az országon kívül akar hadat vezetni, a serviensek ne tartozzanak vele menni, csak az ő pénzén, és visszatérése után rajtuk hadbírságot ne szedjen.

Ha azonban az ellenség részéről jön sereg az országba, mindnyájan egyetemlegesen menni tartozzanak.

Úgyszintén, ha az országon kívül megyünk is haddal, mindazok, akik ispánságokat bírnak, vagy tőlük pénzt kapnak, menni tartozzanak.

Az 1439. évi III. tc. 3. §-ának utolsó mondata, mint régi szabadságra utal vissza erre a rendelkezésre. Részletes szabályozást ad az ország védelméről az 1454. évi IV. tc., de az 1 §-ban megerősítették az Aranybulla szabályát. Ugyanezt tette az 1492. évi XVIII., és XIX. tc. az 1715. évi VIII. tc. az 1808. évi II. és III. tc. Egyértelműen az Aranybullát követve született meg az 1889. évi VI. tc. a véderőről és az azt pontosító honvédségről szóló 1890. évi V. tc. Ez utóbbinak 2. §-a szerint:

„A honvédség kivételesen a magyar korona országain kívül is alkalmazható; de erre mindannyiszor a törvényhozás külön intézkedése szükséges. Csak az országgyűlés együtt nem léteiben, s ha a halasztásból veszély származhatnék, rendelheti el Ő Felsége, az ország összministeriumának felelőssége s az ország képviseletének annak legközelebbi összejövetelekor azonnal kikérendő utólagos jóváhagyása mellett, a honvédség alkalmazását az ország határain kívül is.”

Az Alaptörvény a közös érdekek és értékek alapján igyekszik összekovácsolni a nemzeti összetartozást és szuverenitást. Ennek megfelelően a Szabadság és felelősség című rész XXXI. cikk (1) bekezdése alapvető kötelességként

előírta: „Minden állampolgár köteles a haza védelmére.” Eltérő szabályozás vonatkozik a hivatásos katonákra. Az Alaptörvény 45. cikk (1) bekezdése rendelkezik a Magyar Honvédségről és a 47. cikk pedig a katonai szolgálat egy különleges esetét szabályozza, amikor Magyarország, vagy szövetségesei érdekében a Magyar Honvédség egységei külföldön teljesítenek valamilyen szolgálatot.

Az ellenállási záradék

Az Aranybulla ún. ellenállási záradéka vált a magyar közjog egyik legtöbbet vitatott rendelkezésévé. Ez a szakasz ugyanis felhatalmazta az előkelőket együttesen és fejenként is az uralkodó intézkedéseivel szembeni ellenállásra (jus resistendi):

„Azt is elrendeltük, hogy ha mi vagy utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezéseink ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspöknek, mint a többi jobbágyoknak²⁴⁹ és országunk nemesinek, együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak.”²⁵⁰

Római-kánonjogi elveknek megfelelően a püspökök, jobbágyok és nemesek ellenállási joga univerzitásként, közösségként értelmezték.²⁵¹ Alapjában véve a hűbéri jogból eredt, amely szerint a kölcsönös hűségből a legfőbb hűbérúr kötelezettségei is levezethetők.²⁵² Mindamellet előzményként megemlíthe-

249 Abban a korban a jobbágyok alatt még az ország előkelőit értették

250 V. ö.: „Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa.” ANONIMUS: *Gesta Hungarorum* <https://mek.oszk.hu/02200/02245/02245.pdf> 5.

251 GERICS József (1987) i. m. 251. GERICS József: *Az Aranybulla ellenállási záradékának értelmezéséhez*. In: BERTÉNYI Iván: (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE, 1980. 103.

252 DEGRÉ Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon*. In: *Jogtudományi Közlöny*, 1980/5. 369.

tő az Anonymus által dokumentált vérszerződésben szereplő eskü is, ahogy azt Toldy Ferenc alaptörvényként idéz:

*„Az eskü ötöd állapotja így vala: hogy ha valaki Álmos fejedelem és a többi fejedelmi személyek utódaiból esküjök állapotjait meg akarná szegni, átok alá legyen véve mindörökké.”*²⁵³

Szent István Intelmeinek 4. fejezetében levő mondat még tovább ment. Eszerint:

*„ha viszont indulatosan, dőlyfösen, viszálykodva, békétlenkedve ispánjaid és főembereid fölé emeled magadat, egészen bizonyos, hogy katonáid vitézsége királyi hatalmad meggyengítőjévé válik, és másra száll majd át királyságod.”*²⁵⁴

Más országokban a hűbéri jogból eredő ellenállási jog szép lassan elenyészett,²⁵⁵ Magyarországon viszont Werbőczy István Hármaskönyvében nyert újólag megerősítést (HK I. R. 9. cikk. 6. §). Ráadásul Werbőczy alaposan ki-terjesztve e jogosultság alanyi körét hiszen az „*országunk nemesei*” (nobiles regni nostri) kifejezést saját korának nemesség fogalmával azonosította (II. r. 14. cikk.) Még a Hármaskönyv ellenében készített Négyeskönyv (Quvadripartitum) is teljes terjedelmében tartalmazta az Aranybulla szövegét.²⁵⁶ Ezután a Habsburgok abszolutizmusra való törekvéseivel szemben a magyar rendek folyamatosan az ellenállási jogukra hivatkoztak.

253 TOLDY Ferenc: *A magyar birodalom alaptörvényei*. Pest, Emich Gusztáv Magyar Tudományos Akadémia Nyomdász, 1866. 21.

254 *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szent-szék könyvkiadója, 2002. 27. Ezen szakasz alapján szoktak utalni Péter és Aba Sámuel történetére. Lásd: BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat kiadása, 1939. 47.

255 DEGRÉ Alajos: *Az ellenállási jog története Magyarországon*. In: Jogtudományi Közlöny, 1980/5. 369.

256 ILLÉS József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. MTA. Értekezések a filológiai és társadalmi tudományok köréből, IV. 2. sz. Budapest, 1931. 8.

Bocskai István (1557 – 1606) 1604-ben²⁵⁷ már kiterjesztő értelmezését adta az ellenállási jognak, mondván, hogy azt akkor is érvényesíteni kell, ha a király az ország jogait vagy szokásjogait megsérti.²⁵⁸ A felkelésnek ugyanis az egyik kiváltó oka az volt, hogy az országgyűlés által elfogadott törvények közé utólag a bécsi kormányzat becsempészett egy XXII. tc.-et. Ezzel megsértették azt az alkotmányos alapelvet, hogy törvényt csak az országgyűlés fogadhat el. A királynak csupán a szentesítés joga maradt.²⁵⁹ A Bocskai István vezette felkelés a magyarországi protestáns egyházak alkotmányos gondolkodásában is változást hozott. Addig ugyanis nem akarták elismerni a szokásjog jelentőségét. Például az egyháztudós Méliusz Juhász Péter (1532 – 1572) még Werbőczy Hármaskönyvének jogforrásként való elismerését is vitatta. A bécsi béke (1606) után azonban a saját álláspontjuk indokolásakor, illetve a Habsburg abszolutizmusával szemben érvek alátámasztása érdekében egyre többet hivatkoztak a Hármaskönyvre és a történeti alkotmányra. Ebben a sorban elsőként említhetjük a korszak egyik legkiemelkedőbb protestáns egyházi íróát, Alvinczi Pétert (1570 – 1634), aki heves vitát folytatott Pázmány Péterrel (1570 – 1637).²⁶⁰

A magyar rendek 1605-ben Európa közvéleményéhez intézett kiáltványukban²⁶¹ elítélik Rudolfot mert nem törődik a nemzet jólétével, semmibe veszi

257 ECKHART Ferenc: *Bocskai és híveinek közjogi felfogása*. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, Sárkány-Nyomda, 1933. 133.

258 RÉVÉSZ Imre: *Szempontok a magyar kálvinizmus eredetéhez*. In: Századok, 1934/7-8. 271–272. A kérdéshez lásd: PÉTER Katalin: Az alattvalók ellenállási joga Magyarországon a reformáció után. In: FABINY Tibor: (szerk.): *Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára*. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház, 1984. 66–71.; VARGA Benedek: Szempontok a Bocskai-felkelés ideológiájának európai kontextusához. *Studia Caroliensia*, 2006/1. 29–41.

259 KÁROLYI Árpád: A huszonkettedik artikulus (az 1604. évi XXII. t.-c.). In: KÁROLYI Árpád: *Néhány történelmi tanulmány*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1930. 155. KÁROLYI Árpád: *Bocskay szerepe a történetben*. In: KÁROLYI Árpád: *Néhány történelmi tanulmány*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1930. 248.

260 ALVINCI Péter: *Magyarország panaszaival megoltalmazása és válogatás prédikációiból, leveleiből*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989.

261 KÁROLYI Árpád: (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek (1605-1606)*. Budapest, Athenaeum Társulat Könyvnyomdája, 1899. XI. k. 168.

az isteni törvényeket és zsarnok módjára viselkedik. Az Aranybulla ellenállási záradékára ekkor hivatkoznak először a rendek a történelem folyamán.²⁶²

„...Magyarország törvényei megengedik, az olyan királlyal szemben, aki az ország törvényeit megsérti, az ellentmondás szabadságát és a felkelést, és az ilyen törvénysértés feloldja az ország lekosságát a kötelező hűség és hódolat alól...”²⁶³

A Habsburgok is hallgatólagosan az Aranybulla szerint jártak el, amikor a Bécsi béke 22. §-ában a fegyveres ellenállás ellenére büntetlenséget ígértek.²⁶⁴ (Ugyanezt az elvet követte a Nikolsburgi, a Linzi béke és a Szatmári béke²⁶⁵ is.)

Bethlen Gábor (1580 – 1629) is, amikor 1619-ben csatlakozott a Habsburg-ellenes szövetséghez, Alvinczi Péterrel elkészíttetett egy latin és magyar nyelven is megjelentetett kiáltványt *Querela Hungariae* (Magyarország panasza) címmel, amely később több kiadásban is megjelent. Ebben hosszasan sorolják a vallásszabadság és a rendi alkotmány sérelmeit, mert ezzel akarta indokolni hadjáratát.²⁶⁶ Mindeközben az erdélyi rendek Bethlen Gáborral szemben is biztosítani akarták az ellenállási jogot. Ezért már a fejedelmválasztáskor törvényben is megrősítették a jus resistendit:

„mivelhogy fejedelemséggel és annak autoritásával eddég való fejedelmek közül sokan abutálván electionak jussát elfelejtvén, rapinam arbitrato principatum, mind járt az törvéntelenségre és több illetlen dolgokra havatthomlok mentenek, kiből iszonyú veszedelme következett mindenkor

262 BENDA Kálmán: A kálvini tanok hatása a magyar rendi ellenállás ideológiájára. *Helikon*, 1971. 326.

263 Közli: SINKOVICS István: *Magyar történeti szöveggyűjtemény: 1526 – 1790*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1968. I. k. 296-297.

264 SINKOVICS István (1968) i. m. I. k. 358.

265 LUKINICH Imre: (szerk.): *A szatmári béke története és okirattára*. Magyarország újabkori történetének forrásai. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1925. I. k. 411-421.

266 TÖRÖK István: *A Querela Hungariae s az általa támasztott polémia*. In: Kolozsvári Református Kollégium Értesítője, 1883. 4. V. ö.: IMRE Mihály: „Magyarország panasza”, *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995.

*hazánknak: végeztük azért, hogy a kolcsos városoknak, tanácsoknak, szé-
kely és egyéb kapitánoknak, tisztviselőknak légyen authoritások arra, ha
az fejedelem exorbitálna, és contra jurimentum nobis praesitum valamt
innoválna, hűtök felszabadulván és összegyűlvén, ellene állhassanak ab-
sque nota infidelitatis, juxta contenta decreti.*²⁶⁷

Sőt olyan szempontból még tovább is léptek, hogy nem csak a székek-
re, hanem még a városi polgárookra is kiterjesztették ezt az alkotmányos
jogot.²⁶⁸

Bethlen Gábor példáját követte I. Rákóczi György (1593 – 1648) is, amikor
1644. február elején megindította hadait a Habsburgok ellen. Kálló erődítme-
nyének elfoglalása után kiáltványt intézett a magyar rendekhez²⁶⁹, amelyben
hosszasan sorolta a protestánsok vallási sérelmeit és hogy a Habsburgok örökös
tartománnyá akarták tenni Magyarországot. Kijelentette, hogy nem önös ér-
dekből fogott fegyvert, hanem az ország szabadságjogait akarja visszaállítani.²⁷⁰

Hasonló nyilatkozattal próbálkoztak a Zrínyi – Frangepán Wesselényi- ösz-
szeesküvésben²⁷¹ résztvevők.

Thököly Imre (1657 – 1705) 1684-ben, aki a Habsburg abszolutizmus el-
lenében észak-magyarországi területen önálló fejedelemséget alapított, pedig
arra hivatkozott, hogy ellenállási záradék miatt jeruzsálemi András törvénye
a magyar szabadság lelke, amely a lázadás vádját teljesen és tökéletesen lemossa
a jog gyakorlójáról.²⁷²

267 SZILÁGYI Sándor: (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. Hatodik kötet (1608-1614). Bu-
dapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1880. 359-360.

268 MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán: (szerk.): *Erdély története*. Második kötet 1606-tól 1830-ig.
Budapest Akadémiai Kiadó, 1987. 645. RÁ CZ Lajos: *Főhatalom és kormányzás az Erdélyi
Fejedelemségben*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 117.

269 I. RÁKÓ CZI György: *Manifestum Georgii Rakoci principis Transylvaniae*. Bártfa 1644.

270 HORVÁTH Mihály: *Magyarország Történelme*. Pest 1872. V. k. 444–445.

271 PAULER Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése 1664–1671*. Budapest,
Magyar Tudományos Akadémia, 1876. I. – II. k.

272 HÓMAN Bálint – SZEKFŰ Gyula: *Magyar történelem*. Budapest. 1935. Királyi Magyar Egye-
temi Nyomda, IV. k. 203. SINKOVICS István (1968) i. m. II. k. 663.

A Thököly Imre vezette szabadságharc bukása és Buda visszafoglalása után a Habsburgok fegyverrel meghódított tartományként tekintettek Magyarországra. Ezért az 1687. évi országgyűlésen a megfélemlített rendek lemondtak az ellenállási jogukról²⁷³ az alábbi indokolással:

„Megemlékezvén ezenfelül a karok és rendek Ő legszentségesebb felsége jószágos előterjesztéséről, mely ugyanis a második Endre király 1222-ik évben kelt 31-ik cikkében foglalt annak az egyetlen záradéknak, vagyis inkább a királyoknak való ellenmondás s ellenállás szabadságának az ugyanott felsorolt okokból, a kijavítását célozza, noha ugyane cikkelynek említett részében a helyes értelmet csak némely egyeseknek rossz akaratú magyarázása törekedett netán más elrontott értelemre csavarni s Ő legszentségesebb felsége józanabb hű karainak és rendjeinek sohasem volt eszükben, hogy annak értelmében (mint ezt a gonosz szándékuak s lázadók elferdítették) törvényes királyuk és uruk ellen valaki fegyverre kelhessen s fellázadhasson.” (1687. évi IV. tc.)

A magyar közfelfogás azonban ezután is azt vallotta, hogy az ellenállási jog érvényben maradt, mivel a rendek csak kényszer hatására mondtak le róla.²⁷⁴

II. Rákóczi Ferenc (1676 – 1735) 1703-ban a szabadságharc kezdeményezésekor Munkácson latinul²⁷⁵ és franciául kibocsátotta, **a keresztény világ számára** „*Recrudescunt inclitae gentis Hungariae vulnera*” (Ismét kiújultak a jeles magyar nemzet sebei) **kezdetű kiáltványát,**²⁷⁶ **a szabadságharc okairól és céljáról.** Ebben leírja, hogy az ősi szabadságjogok sérelme miatt fogott

273 BARTONIEK Emma (1987) i. m. 98.

274 MOLNÁR Kálmán: *Alkotmánytörténeti illúzió-e a magyar alkotmányfejlődés jellegzetes közjogi iránya?* Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi és Nyomdai Rt., 1931. 22-23.

275 A kiáltványt Rákóczi legbensőbb munkatársa, bizalmasa, később kancellárja, Ráday Pál (1677 – 1733) által szép latinsággal fogalmazta meg, Rákóczi sajátkezűleg javított bele a szövegbe. Készült magyar fordítása, de lengyel, holland, német, török fordítása, angol kivonata szintén ismeretes.

276 Rákóczi kiáltványa a keresztény világhoz a szabadságharc okairól és céljáról. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 2004.

fegyvert már korábban Báthory, Bocskai és Bethlen Gábor, Rákóczi György és Thököly. Egymás után sorolta fel, még törvényhelyeket is említve, a sérelmeket. Kiemelve, hogy eltörölték a szabad királyválasztás jogát, az Aranybulla ellenállási záradékát.

Rákóczi két állambölcseleti munkáját 1722 és 1725 között írta francia nyelven: *Réflexions sur les principes de la vie civile et de la politesse d'un chrétien* (Egy keresztény elmélkedései a polgári élet és az udvariasság elveiről); *Traité de la puissance* (Értekezés a hatalomról). Ez utóbbihoz függelék gyanánt odaillesztette Szent István *Intelmei Imre herceghez* című művét is francia fordításban és idézett az Aranybullából is. A két szorosan összetartozó mű, Rákóczi 1732-ben kelt végrendeletével együtt, később nyomtatásban is megjelent *Testament politique et moral du Prince Rakoczi* (Rákóczi fejedelem politikai és erkölcsi végrendelete), (Hága 1751) címmel. A *Traité*-nek egy latin változatát is elkészítette a magyar nemesség számára *Tractatus de potestate* címmel.²⁷⁷ Az *Értekezés a hatalomról* című művében Rákóczi leírta, hogy milyen módon kellene egy királynak a hatalmát gyakorolnia. Úgy foglalt állást, hogy az uralkodónak joga van a nemzetre támaszkodva szembe fordulni a törvénytelen támadásokkal szemben. Mindezt pedig az Aranybullával és Szent István Intelmeivel támasztotta alá.²⁷⁸

Az 1790-es nemesi-rendi reformerek egyaránt az Aranybulla 31. cikkelyére hivatkoztak.²⁷⁹ Közöttük a legradikálisabb nézeteket valló Martinovics Ignácot

277 Rákóczi Ferenc korának egyik legműveltebbjeként egyaránt magas színvonalon tudott írni magyarul, latinul és franciául.

278 *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta KÖPECZI Béla; a latin szöveget gondozta BORZSÁK István; a francia szövegeket gondozta KOVÁCS Ilona = *Testament politique et moral du prince François II Rákóczi / avec une étude et des commentaires de Béla Köpeczi; texte latin établi par István Borzsák; textes français et appareil critique établis par Ilona Kovács*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. BENE Sándor: Az ellenállás hermeneutikája. Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc politikai publicisztikájának történetéből. In: JANKOVICS József: (főszerk.): „*Nem sülyled az emberiség...*” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, 2007. 1035-1058. HAVAS László: A Szent István-i Intelmek szövegahagyománya és II. Rákóczi Ferenc *Tractatus de potestate* c. fejedelemtűkre. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006/1-2. 138.

279 DEGRÉ Alajos: Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1980/6. 369. CONCHA Győző: *A kilencvenes évek reformeszményei és előzményeik*. Budapest, Franklin-Társulat, 1885. 41.

és társait 1795. május 20-án a Vérmezőn lefejezték. Egy szelíd paptanár,²⁸⁰ Virág Benedek (1752 – 1830) ezután lefordította magyarra az Aranybullát.²⁸¹

A passzív ellenállás joga

A nemesi vármegyék vis inertiae joga, vagyis a passzív ellenálláshoz való jogát szintén az Aranybulla ellenállási záradékából vezették le, amelyet ugyan az 1687. évi IV. tc. eltörölt, de úgy vélték, hogy ez csak a cselekvő, aktív, fegyveres ellenállásra vonatkozott, a vármegyéknek a passzív ellenálláshoz való joga megmaradt.²⁸²

Először az 1504. évi I. tc. 4-6.§-a alapján alakult ki az a szabály, amely felhatalmazta az alispánt, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott és törvényként el nem fogadott királyi rendeletet, parancsot – adóügyekben – nem köteles végrehajtani. Ezt az elvet általános szintre emelte az 1545. évi XXXI-II. tc., amely *a királynak vagy helytartójának az ország törvényeivel ellenkező levelei a javak visszaadásában meg nem tartandók* címmel adtak ki. Így alakult ki az a gyakorlat, hogy a törvényhatóságok a sérelmezett királyi, vagy kormányrendeletet nem hajtották végre, hanem csak egy feliratot (remonstratio) intéztek az ügyben a királyhoz, amelyben felsorolták sérelmeiket.²⁸³ Amennyiben az uralkodó ismételt sürgetésére sem hajtották végre a rendeletet, akkor királyi biztost rendeltek ki a vármegyébe, végső eszközként pedig katonasággal szállták meg a vármegyeházát. A legelszántabb vármegyék tisztkara erre válaszul lemondott hivataláról. A bécsi kormányzat apparátusában felme-

280 Virág Benedek úgy mutatta be magát, hogy ő a: „a szelíd tudományok volt királyi tanítója.”

281 VIRÁG Benedek: *II. András Aranybullája*. 1222. Pest, Eggenberger J. és fia, MDCCCX.

282 EGYED István: *Vármegyei önkormányzat*. Budapest, Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1929. 76. 109.

283 Ennek az intézménynek a tovább éléseként maradt meg a törvényhatóságoknak az 1886. évi XXI. tc. 19. § az a joguk, amely szerit: *A törvényhatóság jelen törvény korlátai között felirhat egyes kormányrendelet ellen a végrehajtás előtt, ha azt törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok miatt czélszerűtlennek tartja. De ha a minister a felhozott indokok ellenére a végrehajtást követeli, vagy ha a törvényhatóságot hozott határozatának foganatosításától másodizben eltiltja, a kormányrendelet azonnal és feltétlenül teljesítendő és végrehajtandó...*”

rült a gondolat, hogy meg kéne büntetni a vármegye tisztviselőit, de erre nem találtak megfelelő törvényi tényállást.²⁸⁴

A nemesi vármegye alkotmányvédő szerepére szükség is volt, hiszen több esetben is előfordult, hogy a Habsburg uralkodók nem hívtak össze országgyűlést és rendeleti úton próbáltak kormányozni, adót behajtani, katonákat állítani. I. Lipót (1657-1705) uralkodása idején kezdődött ez a fajta gyakorlat. Mária Terézia pedig alkotmányellenesen bocsátotta ki úrbéri rendeletét.²⁸⁵ II. Józseffel (1780-1790) szemben pedig elérték, hogy a halálos ágyán visszavonta az alkotmányellenesen kibocsátott rendeleteit.²⁸⁶

A nemesi vármegyék utolsó nagy alkotmányvédelmi akciójára 1822-23-ban került sor.²⁸⁷ I. Ferenc (1792 – 1835) 1812 óta nem hívott össze országgyűlést és alkotmányellenes módon rendeletek útján kormányzott. A vármegyék önállóságát és intézményeinek működését is korlátozni próbálta, egyúttal két és félszeresére emelte a hadiadót. Az 52 vármegyéből 42 nyújtott be panaszt a rendeletek ellen, közülük 15 az első királyi dorgáló leirat után meghátrált. Az adórendelet végrehajtását két királyi leirat után 19 vármegye tagadta meg. 1822 őszére még mindig maradt 8 vármegye (Trencsén, Nyitra, Bars, Nógrád, Zemplén, Sopron, Zala, Veszprém), melyek mindkét ügyben, míg 4 vármegye (Varasd, Vas, Komárom és Ung) csak az adózás ügyében tanúsított továbbra is makacs ellenállást. Ezután a király királyi biztosokat nevezett ki és katonaságot vezényelt ki az ellenállást tanúsító egyes vármegyék központjaiba. Tiltakozásul Bars vármegye egész tisztikara lemondott hivataláról, hogy ne tudják kikényszeríteni a végrehajtást.²⁸⁸ A vármegyék végül megint csak győztek, hiszen a ki-

284 Soós István: A Habsburg-kormányzat és a magyar rendek. *Történelmi Szemle*, 2007/1. 112 o.

285 SZABÓ Dezső: *A megyék ellenállása Mária Terézia úrbéri rendeleteivel szemben*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1934.

286 STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi- közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 196.

287 HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Pest, Ráth Mór, 1868. I. k. 107., 111-112.

288 PRAZNOVSZKY Mihály: *Az 1822-1823. évi nógrádi rendi ellenállás története*. In: Nógrád megyei múzeumok évkönyve, 1987. 119. MOLNÁR András: *Zala vármegye rendi ellenállása az 1820-as években*. In: MAYER László - TILCSIK György: (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombat-

rály kénytelen volt összehívni az 1825-1827. évi országgyűlést, amely egyben a reformkor kezdetét is jelentette. Az 1827-iki országos választmány munkálataiban deklarálták: „*Quippe congregationes comitatum legalia potestas executia in aere legum custodes sunt.*” (a megyék gyűlései a törvényeknek nem csak végrehajtó szervei, de egyszersmind őrei is.)²⁸⁹ Deák Ferenc 1833-ban kijelentette: „...a megyék voltak polgári szabadságunk legfőbb őrei.”²⁹⁰ 1835-ös beszédében azt is hangsúlyozta, hogy a megyék az egyéni jogokat is védelmezik.²⁹¹ Mindezek az érdekek elismeréseként iktatta Kossuth Lajos (1802 – 1894) 1848. évi XVI. tc. preambuluma a szállóigévé vált kijelentést, hogy a vármegyék Magyarország „alkotmányossága védőbástyája.”

A Dualizmus időszakában a hagyományos passzív ellenállási jog idejét múlt, de az eszméje annyira rögzült a korabeli közgondolkodásban, hogy a vármegyék ezen jogosultságát nem törölték el teljes mértékben. Az 1870. évi XLII. tc. 16. §-a egyszeri felírási jogot biztosított a végrehajtás előtt. Erre akkor kerülhetett sor, ha a kibocsátott kormányrendelet, vagy miniszteri rendeletet törvénybe ütközőnek, vagy a helyi viszonyok közt célszerűtlennek tartották. Amennyiben az illetékes miniszter a felhozott indokok ellenére is a rendelet végrehajtására kötelezte a törvényhatóságot, akkor azt „azonnal és feltétlenül” teljesíteni kellett. A katonák vezénylését és az „állam veszélyeztetett érdekei miatt halaszthatatlan rendőri intézkedést” azonnal végre kellett hajtani. Ezen intézkedések ellen csak utólagosan lehetett a Képviselőház előtt kifogást emelni.²⁹²

Az 1886. évi XXI. tc. 20. §-a még ehhez hozzátette:

hely, 2003. 389. ERDMANN Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–6.* Miskolc, 1989. BAZ Megyei Levéltár, 8–11.; VÖLGYESI Orsolya: *Kazinczy és az 1822–23-as megyei ellenállás.* In: CZIFRA Mariann: (szerk.): *Leleplezett mellszobor. Nyomozások Kazinczy birtokán.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2009. 173–198.

289 Idézi: SZIVÁK Imre: *Az alkotmányjogi biztosítékokról (állambíróság stb.) Politikai és közjogi tanulmány.* Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomda Rt. 1906. 25.

290 MOLNÁR András: (szerk.): *Deák Ferenc válogatott politikai írások és beszédek I. 1825–1849.* Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 107.

291 STIPTA István (2020) i. m.

292 STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására.* Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 155.

„Kivétetnek a végrehajtás kötelezettségének szabálya alól az országgyűlés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására, vagy meg nem ajánlott újonczok tényleges kiállítására vonatkozó rendeletek.”

Az utolsó nagy vármegyei ellenállásra 1905-1906-ban került sor, amikor országos tiltakozási akció indult az alkotmányellenesen működő Bátor Fejérváry Géza (1833 – 1914) vezette kormány ellen.²⁹³ Ennek a nagyszabású tiltakozó hullámnak lett az eredménye az 1907. évi LX. tc., amely az ellenállási jogot peres útra terelte. Eszerint a Törvényhatósági Bizottság közgyűlése vagy tagjainak a fele a Közigazgatási Bíróság előtt panaszt emelhetett a kormánynak, a miniszternek vagy bármely közegének a törvényhatóságra nézve sérelmes rendelete, határozata vagy intézkedése ellen, ha az szerintük törvényt sért. A Közigazgatási Bíróság a rendeletet, határozatot vagy intézkedést megsemmisíthette, sőt reformatórius jogkörben új rendeletet, intézkedést fogantathatott.²⁹⁴

Hatályos jogi szabályozás

A mai hatályos jogunkra is hatást gyakorolt az Aranybulla. Alaptörvényünk C. cikk (2) bekezdése szerint:

„Senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és köteles fellépni.”

Ennek a szakasznak az indokolása mindehhez az alábbi magyarázatot fűzte:

„Az alkotmányos állam védelmének utolsó garanciája, végső eszköze a Javaslat ellenállási jogot biztosító rendelkezése, mely a demokrácia vé-

293 HORVÁTH József: Az 1905/6. évi vármegyei ellenállás története. Budapest, „A VÁRMEGYE” Politikai és Közigazgatási Hetilap kiadása, 1907.

294 EGYED István: Vármegyei önkormányzat. Budapest, Eggenberger- féle Könyvkereskedés, 1929. 258-259.

delmét, a hatalomkoncentráció megakadályozásának szükségességét fogalmazza meg, egyszerre alkotmányos tilalomként és kötelezettségként. Ez az eszköz azonban csak kivételes, szélsőséges esetben alkalmazható. Az Alaptörvény és a jogszabályok érvényre juttatása érdekében főszabály szerint kizárólag az állami szervek jogosultak kényszerrel alkalmazni.”

Az Aranybulla a magyar alkotmányos hagyományok szimbólumaként is szolgál, ezért is választotta a magyar Alkotmánybíróság jelképéül az Aranybulla függőpecsétjét. Az Alkotmánybíróság tagjai a nyilvános üléseken 1994-től az Aranybulla pecsétjének másolatát viselik nyakukban. Bihari Mihály 2005. november 13-án miután az Alkotmánybíróság elnökének választották, az esztergomi érseki palotában az Aranybulla másolata előtt tette le az esküjét. Együttal az ő elnöksége idején az Aranybulla pecsétjének másolataként kiadott érdemem kiadására is sor került.

5. A rendi állam alkotmánya

Magyarországon a rendiség a XIII. századtól,²⁹⁵ a rendi állam pedig a XV. századtól számítható. A rendi államban a király kénytelen a hatalmát megosztani a rendekkel. A királyt a rendi országgyűlésen választják meg és megválasztása fejében esküt tesz a rendi alkotmányra és hitlevelet bocsát ki, melyben ígéretet tesz az őt megválasztó rendeknek, hogy a nemzet jogait tiszteletben tartva gyakorolja hatalmát.²⁹⁶

A középkorban a keresztény társadalompolitikai elmélet még nem foglalkozott a nemzet fogalmával. A „*népnek*” az uralkodó alattvalóit tekintették. Kézai Simon: *Gesta Hungarorum* 1282 körül írt latin nyelvű krónikája már a rendi monarchia ideológiájának megalapozásának részeként értekezett a közös őstől származásról, az önálló nemzetről. A királyi hatalom megerősítése érdekében az önigazgató közösségmodelljét vázolta fel. Egyfajta társadalmi szerződést

295 GERICS József (1987) i. m.

296 BARTONIEK Emma (1987) i. m. 54.

képzelt el az uralkodó és a kialakuló nemesei rend között. A művébe foglalt ideológia századokra meghatározta a magyar nemesi ideológiát. Ezért is használta Werbőczy forrásként Kézai krónikáját.²⁹⁷

Magyarországon működik Európa egyik legrégebbi parlamentje, amelynek 1608. évi k. u. I. tc. szabályozta az Alsó-és Felsőháza szervezetét, ezzel stabilizálódott a kétkamarás országgyűlési rend.

Az országgyűlés megszerezte az adómegajánlás jogát és emiatt a királyok kénytelenek lettek rendszeresen, (általában háromévente) összehívni a diétát. Kialakult a törvényalkotás mindmáig meghatározó alapelve: az országgyűlés által megszavazott törvényjavaslatot a király szentesíti, aláírja, lepecsételi, kihirdeti és megküldi a törvényhatóságoknak. Ezzel a törvény vált a legmagasabb szintű jogforrásnak és elfogadottá vált az az alapelv, hogy az alkotmányos jogokat csak törvénnyel szabad szabályozni. (Ezért is volt érvénytelen II. József összes rendelete, még az is, amit halálos ágyán nem vont vissza.²⁹⁸)

A politikai nemzet közéletben résztvevő egységének szimbóluma. Ez tulajdonképpen megegyezik a modern alkotmány azon tételével, amely az egész nemzetnek adja a szuverenitást. Werbőczy István Hármaskönyvében leírta, hogy a király és a nemzet együtt gyakorolják a hatalmat. A törvényhozó hatalmat egységben, a közigazgatásit pedig megosztottan. A központi hatalmat a király az ország főurai és főpapjai révén, a helyi hatalmat pedig a nemesség gyakorolhatja, amely egyenlő rangú a központi közigazgatási hatalommal. Ez az osztott hatalom, a helyi önkormányzat, még az alkotmányos kontroll jogával is rendelkezett. Így a rendi alkotmány védőbástyájává Eckhart Ferenc által „*specifikus magyar intézménynek*” nevezett²⁹⁹ nemesi vármegye vált. A jómódú köznépnemesség soraiból választott vármegyei tisztikar mind anyagi, mind pedig egzisztenciális módon függetlenítette magát az abszolutizmusra törekvő Habs-

297 Kézai Simonról lásd legújabban: MOLNÁR Péter: *Kézai Simon „hun-magyar alkotmánytana.” Egy elképzelés vélt és valós külföldi forrásai, hazai fogalmi háttere és politikai közege.* Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2023.

298 BARTA János: *A nevezetes tollvonás: II. József visszavonja rendeleteit.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978.

299 HÓMAN Bálint: (szerk.): *A magyar történetírás új útjai.* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931. 309.

burg uralkodókkal szemben. Ezzel kapcsolatban alakult ki a vis iniertiae joga, amelyet a nemesi közvélemény az 1545. évi XXXIII. tc.-ből vezetett le. Eszerint a vármegye közönsége a törvénybe ütköző vagy az alkotmány szellemével ellentétes uralkodói vagy dikasztériális (központi kormányzások által kibocsátott) normák végrehajtását megtagadhatta. Különösen az országgyűlés összehívása nélkül II. József és I. Ferenc által törvénytelenül kibocsátott adórendeletekkel szemben került sor jelentősebb megyei ellenállásra.³⁰⁰

A megyei önkormányzatok szinte teljes autonómiával működtek. A vármegyei közgyűlésen minden országos és helyi ügyet megtárgyalhattak. Megválasztották a megye tisztviselőit, törvénykeztek, helyi jogszabályokat (statutumok) alkottak.

Az igazságszolgáltatást is a Szent Korona-tan alapján a király és a nemzet megosztva gyakorolhatták. Nem csak a hierarchikusan kialakított igazságszolgáltatás terén, hanem a hatásköri megosztásról is. A királyi tábla nem vonhatta magához azokat a pereket, amelyek az úri széket, vagy a megyei törvényszéket illetik.

A magyar rendek 17. századtól egyre erőteljesebben védelmezték a bécsi kormányzattal szemben, a „*fundamentális*” törvényeiket. A törökökkel és a Habsburgokkal szemben erősödött a közösségi összefogás, a közös érdekében való tevékenység eszménye, amely érdekében félre kell tennie az ellentéteket a katolikusoknak és a protestánsoknak. Bocskai István végrendeletében a társadalmi „*egyezség*” szükségességéről értekezett. Egységbe szólította: „*urakat, nemeseket, községet*,³⁰¹ és az egész hajdú vitézeinket is *mind kitsinytől fogva nagyig*...”³⁰² A 18. században pedig már a sarkalatos törvényeket védelmezve, erősítve óvták, védték az ősi alkotmányt. A rendi jogok biztosítása egyben Magyarország alkotmányos önazonosságát is biztosította.³⁰³

300 STIPTA István (1995) i. m. 9.

301 A község alatt ekkoriban az önkormányzattal rendelkező területeket értették.

302 SINKOVICS István: (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1 1526-1790*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1968. 375.

303 TEVESZ László: *Adalékok az 1790-es rendi mozgalom eszméletörténeti hátteréhez*. In: FAZEKAS Gergely Tamás – MIRU György – VELKEY Ferenc: (szerk.): „*Politica philosophiai okoskodás*” *Politikai nyelvek és történeti kontextusok a középkortól a 20. századig*. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2013. 141.

6. Szent Korona-tan

Szent Korona-tan kialakulása³⁰⁴

A magyar történeti alkotmány szerves része a Szent Korona és a Szent Korona-tan.³⁰⁵ Erről a magyar Alaptörvény Nemzeti Hitvallás című része tanúskodik:

„Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”³⁰⁶

A Szent Korona-tan mindenekelőtt az ország szuverenitásának alkotmányos biztosítékeként érvényesül. A történeti alkotmány Szent Korona-tanból levezetett további elvei: A Szent Koronát, mint jogi személyt a hatalom teljessége illeti meg, ezért garantálja a hatalom átruházás elvét; a korlátozott, osztott és ellenőrzött hatalomgyakorlást; a jogkiterjesztést; a mellérendelés; egyenlő alkotmányos szabadság elvét; az önkormányzatiság biztosítékait; a népszuverenitást magába olvasztó nemzeti szuverenitást; a törvénysértés jogot nem alapít elvét; az önkényes hatalomgyakorlás tilalmát; az alkotmányellenes hatalomnak való ellenállási jogot (ius resistendi); az alkotmányos hatalom jogfolytonosságát; a szerves jogfejlődés; a szociális jogállam; a nemzeti önrendelkezés és a gazdaság alkotmányos érvényű elemeinek garantálását.³⁰⁷

304 A Szent Korona-tan és a Szent Korona-eszme terminológiát a legtöbb szerző szinte szinonimaként használja. Lásd: MEZEY Barna: (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 83-85. Hajnik Imre (1840-1902) használja először a Szent Korona-tan kifejezést és a két világháború közti közjogi szakirodalom igyekezett a két fogalmat egymástól elhatárolni: A Szent Korona-tan elsősorban a közjogi elveket határozza meg, addig a Szent Korona-eszme vallási-teológiai, történeti elvekre is kiterjedő fogalmakat is tartalmaz. Lásd erről: PÉTER László: *The Holy Crown of Hungary. The visible and invisible*. In: *The Slavonic and East European Review*, 2003/3. 421–510.

305 BARTONIEK Emma (1987) i. m. 69.

306 <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV>

307 ZÉTÉNYI Zsolt: (szerk.): *A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya*. Budapest, Magyarországért Kulturális Egyesület, 2009. 188-192.

A magyar nemzet kegyelettel, szent ereklyéhez illő hódolattal viszonyul királyi legendák őrizte, ősi koronájához. Történelmünk során az uralkodók jó néhány koronát készíttettek maguknak, hiszen egyes szertartásokhoz, protokolláris rendezvényekhez szükségük volt ún. házi koronára. Még a temetéskor is koronát tettek a fejükre. Ez a megkülönböztetett tisztelet azonban csak a Szent Koronára terjedt ki.³⁰⁸

A Szent Korona keletkezéstörténete a történettudomány, a művészettörténet, a régészet és az insigniologia (jelvénytán) talán legvitatottabb problémája. Nem lehetünk biztosak abban, hogy valóban érintette-e Szent István fejét a jelenlegi koronának legalább egy része. Azt sem tudhatjuk pontosan, hogy első királyainkat milyen koronával koronázták meg.³⁰⁹ A jelen tanulmány szerzője nem is tartja feladatának, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon. Csak azt a tényt rögzíti, hogy a magyar történelmi hagyomány és a Szent Korona-tan abból a feltevésből indult ki, hogy a Szent Koronát (vagy egyik részét) Szent István, – ahogy azt III. Ince pápa is egyik 1209-ben kelt levele is állította, – 1000-ben II. Szilveszter pápától kapta amikor létrehozta a keresztény Magyar Királyságot.³¹⁰

A Szent Korona-tan több százéves történelmi fejlődés révén alakult ki és korszakonként eltérő vonásai emelkedtek ki, melyeket Werbőczy István a Hármaskönyv című szokásjogi gyűjteményében (1514) összegzett és így a magyar közjog alaptételévé válhatott.³¹¹

308 BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*. Budapest, Kosuth Könyvkiadó, 1996. 8.

309 BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*. Budapest, Kosuth Könyvkiadó, 1996. 8.

310 Ezt a történetet azóta sok adalékkal kiegészítette és tovább árnyalta: TÓTH Zoltán: *A Hartvik-legenda kritikájához. A Szent Korona eredet kérdése*. Budapest, Ranschburg Gusztáv, 1942. TÓTH Zoltán: *A magyar királylándzsa történetéhez*. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, Sárkány-Nyomda Részvénytársaság, 1933. 536. TÓTH Zoltán: „Történetírásunk mai állása” körül. (*A Szent Korona eredete*.) Budapest, s. n. 1943. GERICS József – LADÁNYI Erzsébet: *Szent István királlyá avatása és egyházszerzése Theotmár krónikájában*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1990/3-4. 93. GERICS József – LADÁNYI Erzsébet: *A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése*. In: *Levéltári Szemle*, 1990/2. 3.

311 HOLUB József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlata*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1944. I. k. 247.

A Szent Korona-tan első csírái valószínűleg bizánci hatásra kialakított fejedelem választási procedúrára vezethetők vissza. I. (Szent) István (1000-1038) törvényeiben is hangsúlyozta, hogy a királyi tanácsot nem szabad a hatalom gyakorlásából kizárni és a katonáskodók (vitézek) és a főemberek jogait tiszteltben kell tartani.³¹²

A pápa által adományozott koronának korabeli vélekedések szerint kettős jelentése volt. Egyrészt, hogy a magyar király csak a római pápától függ és nem vált a német-római császár hűbéresévé és ezért megőrizte szuverenitását. Másrészt, hogy a magyar király a koronával legitimálja hatalmát. A korona jelképezte, hogy viselője Isten kiválasztottja, helytartója (vicarius Dei) a kereszténységhez csatlakozó uralkodó, akinek kötelessége az egyházat megvédelmezni, a jog uralmát fenntartani, a békét megőrizni, igazságot szolgáltatni és a gyengéket oltalmazni.³¹³

I. (Szent) István azonban nem csak külpolitikai szempontból legalizálta hatalmát a pápától kapott koronával. Annak ellenére, hogy a Magyarország területét már a koronázás előtt is birtokolta, mégis 1000-tól számítjuk a keresztény magyar királyság alapítását.³¹⁴ A karizmatikus fejedelmi hatalom tovább erősödött a koronázás, illetve egyházi felkenés révén. A magyar királyi hatalom jóval erősebbnek bizonyult annál, hogy csak a magánbirtokokon alapult volna. Ez még akkor is nyilvánvaló volt, amikor gyenge egyéniséggel rendelkező személyek töltötték be a királyi trónt.³¹⁵

312 ZLINSZKY János: A Szentkorona-eszme és története. In: TÓTH Zoltán József: (szerk.): *A magyar szent korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 9-10.o., ZLINSZKY János: Történeti alkotmányunk fejlődése. *Magyar Szemle*, 2002. 3-4., ZLINSZKY János: Die Krone als Symbol der Freiheit – Die Freiheit als Sinn des Rechtes, in: *Ius unum, lex multiplex*. In: H. SZILÁGYI István – PAKSY Máté: (szerk.): *Ius unum, lex multiplex: liber amicorum studii Z. Péteri dedicata: tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcselet köréből: studies in comparative law, theory of state and legal philosophy*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 437.

313 ECKHART Ferenc (1941) i. m. 33.

314 CSÓKA J. Lajos (1970) i. m. I. k. 291.

315 MÁLYUSZ Elemér. A karizmatikus királyság. *Társadalomtudomány*, 1934/3. 156., VÁCZY Péter: *A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon*. Budapest, Attraktor, 1932. 54.

A királlyá koronázás a püspökszentelés mintáját követve egyházi szertartássá vált és liturgikus formáját koronázási ordók rögzítették. Ennek szertartásnak két fő eleme volt, a felkenés (*unctio*) és a koronának a király fejére való ráhelyezése. A magyar királyok koronázása az I. világháború idejéig az egyik legfontosabb közjogi aktusa volt hazánkban. A koronázást a nemesség részéről történő formális elfogadás³¹⁶ előzte meg. A koronázási szentmise pedig a király szolgálatát erősítette meg, egyúttal az ország lakosainak tett szimbolikus ígéret is volt, hiszen ők keresztény lelkeként egyenlőek voltak, bár a társadalmi hierarchia eltérő grádusaihoz tartoztak.³¹⁷

A történelmi köztudat által Szent Istvánnak tulajdonított korona, mivel szent királyainkat³¹⁸ koronázták meg vele, szentté vált és egyúttal a független magyar állam szimbóluma is lett. Az Egyháztól megszentelt királyi méltóság koronájára már *Szent István intelmei Imre herceghez* című műben is találhatunk utalásokat.³¹⁹ Már az Árpád-kor végétől kialakult az a közjogi felfogás, hogy Magyarországon csak az rendelkezhetett királyi hatalommal, akit a Szent Koronával megkoronáztak.³²⁰

Szent István fiához, Imre herceghez írt intelmeiben a koronáról, mint a „*apostoli hitnek szorgalmatos megtartója*” írt.³²¹ A korona méltóságának, tisztességének, becsületének feltétele, hogy Imre tartsa meg a katolikus hitet, gyarapítsa az egyházat, bíraskodjék igazságosan, ítélkezzék könyörületesen,

316 Ennek az aktusnak a jelentősége természetesen koronként jelentősen eltért. A király „megválasztása” a vegyesházi királyok korára volt inkább jellemző.

317 CANNING, Joseph: *A középkori politikai gondolkodás története, 300-1450*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 90.

318 1083-ban avatták Istvánt és fiát Imrét szentté, I. Lászlót pedig 1192-ben. Úgy gondolták, hogy a szentek természetfeletti tulajdonságai az általuk érintett tárgyakra is kiterjed.

319 BALOGH József: Szent István politikai testamentuma. *Minerva*, 1930/5-7. 134. BALOGH József: Szent István Intelmeinek forrásai. In: SERÉDI Justinián: (szerk.): *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1938. II. k. 262.

320 ECKHART Ferenc (1941) i. m. BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1996. 142. BARTONIEK Emma (1987) i. m. 67.

321 SEBESTYÉN József: *A szent Korona tana Szent Istvánnak Szent Imréhez szóló intelmeiben*. Sátoraljaújhely, 1930. 38.

hiszen ezek az erények teszik teljessé a koronát.³²² A korona és az ország megkülönböztetését igazolja az alábbi idézet: „gyarapítsad naponta regnumodat, hogy az emberek felségesnek tartsák koronádat.” A regnum és Korona kapcsolata az *Intelmek* óta megszakítatlanul része a hazai politikai gondolkodásnak, ismeri István nagyobb életrajza is. I. (Szent) Istvánt második törvénykönyvének 17. cikkelye már egyértelműen különbséget tett a király és az ország között, vagyis a királyságra, mint jogi személyre utal és szintén védelmezi:

„Ha valaki a király vagy a királyság ellen összeesküvést sző, menedéket ne találjon az egyházban.”³²³ És ha valaki a király élete vagy méltósága ellen bármilyen módon bármiféle összeesküvést szőni megkísérel, avagy olyan, aki effélét megkísérel, tudva egyetért, ki kell átkozni és az összes hívek közösségéből kirekeszteni. És ha valaki ilyesféle személyt ismer, és – bár bizonyítani tudná – nem jelenti fel, az előbb mondott büntetés alá essék.”

A Hartvik legenda lefektette az alapjait a később kialakuló Szent Korona-tannak. Eszerint a korona és a koronázás szorosan összetartozik, vagyis akié a korona, azé az ország is.³²⁴ A korona a képletesen a királyi fenséget is jelképezi.³²⁵

Miután III. Béla (1148 – 1196) megszervezte a királyi kancelláriát, egyre több oklevélben olvashatunk a koronáról. A XII. században már úgy tekintettek a koronára, mint amelynek saját Istentől nyert jogai vannak, és ezeket az uralkodó köteles tiszteletben tartani és megvédelmezni. A magyar király a Szent Korona nevében uralkodik. Imre király (1196-1204) 1197-ben és 1199-ben

322 BARTONIEK Emma (1987) i. m. 67. BALOGH József (1930/4–7.) i. m. 129–164.; 1931/1–4. 39–51.; 1931/5–10. 106–114., BALOGH József: Szent István „intelmei”-nek forrásai. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, MTA, 1938. II. köt. 262.

323 Asylum jog: a templomba menekült büntettest nem volt szabad elfogni.

324 CSÓKA J. Lajos (1967) i. m. 145. Eltérő véleményekre lásd: THOROCZKAY Gábor: *Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda dotálásának kérdéséhez*. In: PITI Ferenc: (szerk.): „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000. 569-591. THOROCZKAY Gábor: *A Hartvik legenda a XIX-XX. századi történetírásban*. In: Fons, 2003/1. 21-64.

325 PAULER Gyula: *A Hartvik legendáról*. In: Századok, 1892/4. 279.

kiadott oklevelei tanúsága szerint a koronának teljesített szolgálatokért adott jutalmat.³²⁶

III. Ince pápa 1198-ban írt levelében a magyar királyi koronáról azt mondta, hogy ebből ered a „haza becsülete.” (honor Patriae). Ugyancsak a „jogász pápa” nyilvánította 1204-ben a Magyar Királysághoz tartozó országokat a Szent Korona alá rendelve. Ekkor került be a pápai registrum könyvbe az a kép, András herceg „sóváran” nézi a magyar koronát, mint a regnum Hungariae jelképét.³²⁷ Amikor pedig II. András néven trónra került (1205) III. Honorius pápa arra figyelmeztette, hogy köteles az ország jogait és „koronája tisztességét” megőriznie. Vagyis, hogy ne adományozzon el könnyelműen nagy mennyiségű földbirtokot. Innentől számíthatjuk a koronától függő javak intézményének kialakulását.³²⁸ Ezért az egyház nyomására II. Andrásnak a koronázási esküjében ezért külön fogadalmat kellett tenni arra, hogy „A Szent Korona örökségeit pedig épségben megőrzőm.”³²⁹

IX. Gergely pápa (1227 – 1241) IV. Béla (1235-1270) kérésének megfelelően elrendelte, hogy a kolostorok adják vissza az elítélt felségsértők náluk elhelyezett javait, kincseit, amelyeket a „királyi korona javaiból” (de bonis coronae regie) csalárdul eltulajdonítottak. A pápával való levelezés közben rögzítették, hogy a közjót a magánügy fölé kell helyezni. A közjó alatt az államérdeket értették. A jog pedig a „nép” akarata, amelyet a király, az egyház és a bárók fogalmaznak meg. Hűséggel pedig az alattvalók a Szent Koronával szemben lekötöztettek.³³⁰

326 BARTONIEK Emma (1987) i. m. 70.

327 KATONA Tamás: (szerk.): *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról.* Budapest, Helikon Kiadó, 1979. 7.

328 BÓNIS György: *Decretalis Intellecto (III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről).* In: Történelmi Szemle, 1974/1-2. 27.

329 ERDÉLYI László: *Az ezeréves magyar alkotmány.* Szeged, Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, 1931. 10.

330 THEINER, Augustinus: (szerk.): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia.* Róma, Vatikán, 1859. I. k. 147. THOROCZKAY Gábor: *A középkori Magyarország. (Állam és ideológiák).* Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 2020. 118.

A tatárjárás (1241-1242) után a Szent Korona-tan kialakulásának új fázisa következett.³³¹ Rogerius (1200-as évek – 1266) apuliai származású krónikairó, váradi kanonok, később spalatói érsek, Carmen miserabile³³² (Siralmas ének) címen megírta a magyarországi tatárjárásnak, különösen pedig saját bujdosásának történetét. A tatárjárásról szóló egyik leghitelesebb forrásunk a koronáról, mint az uralom átruházásának legfontosabb eszközéről, másrészt mint a királyi hatalom kifejezőjéről írt.

IV. Béla Nagyszombat városának adott kiváltságlevelében arról rendelkezett, hogy a város, illetve lakói „különlegesen a királyi koronához tartozzanak”, ezért mások birtokába nem kerülhet.³³³ A szabad királyi városok ezután mindig arra törekedtek, hogy ne kerülhessenek ki a Korona joghatósága alól, ezért mindig hasonló megszövegezésű kiváltságlevelet kértek az uralkodótól.³³⁴

Az első oklevél, – amelyben a „Szent Korona” (sacra corona) kifejezés előfordult, – az esztergomi Szent Adalbert templom 1256-ban kiadott kiváltságlevele. Azért tartották szentnek a koronát, mert Szent István koronájának tartották³³⁵ és mivel a szent királyaink fején volt ezért a szentek ereklyéi is szentnek számítottak. Egyes feltételezések szerint a koronában egy szent ereklyét is elrejtettek.

IV. Béla király 1267-ben országos gyűlést tartott, amely után a Szent Korona iránti hűség a magyar királyság iránti lojalitás szimbólumává vált.³³⁶

III. András (1290-1301), akinek az Árpád- házából való származását sokan vitatták, fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Szent István koronájával koronázták meg.³³⁷

A Szent Korona XIII. századi történetét Eckhart Ferenc úgy összegezte, hogy a korabeli oklevelek a királyi korona tisztességéről (honor), dicsőségéről

331 DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, Panoráma, 1987. 429.

332 Magyar fordítás: KATONA Tamás: (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. 137-191.

333 KNAUZ, Ferdinandus: (szerk.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Striginii, Ae. Horák, 1874. I. k. 327.

334 HAJNIK Imre: *Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. 91.

335 1083-ban avatták szentté István és Imrét.

336 KATONA Tamás (1979) i. m. 8.

337 DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, Panoráma, 1987. 429.

(gloria), hasznáról (commodium), javáról (incrementum) és sérelméről (preiudicum) is szóltak.³³⁸

A Szent Korona jelentőségét bizonyítja az is, hogy többször elrabolták, ellopták azért, hogy segítségével megszerezhessék a magyar trónt, ezért az 1309-es budai zsinat alkalmával részletesen, írásban rendelkeztek a korona őrzési helyéről, az eltulajdonítás szankcionálásáról.³³⁹ Károly Róbert második koronázása idején Gentilis di Montefiori bíboros (1240 – 1312) által kiadott oklevél egyenesen kijelentette: „*multum reverentiae atque auctoritatis ex dicti regni incollarum opinione defertur, quasi in eo sit ius regium constitutum.*”³⁴⁰ „a magyarok Szent Koronáját akkora tisztelet övezte, hogy már-már úgy tűnt, mintha a királyi hatalom a koronára szállott volna át.”³⁴¹

A nemzetközi kapcsolatokban a XIV. századtól lett a Szent Korona a magyar államiság kifejeződése. Először Velencei köztársasággal 1381-ben kötött nemzetközi szerződés alanyává vált a Szent Korona. A turini békeszerződés értelmében Velence lemondott Dalmáciáról és az végleg „a magyar királysághoz és a magyar koronához tartozik.”³⁴² A dalmáciai városok pedig 1388-ban „Magyarország Szent Koronája” iránti hűségünket fejezték ki.³⁴³

Amikor a bárók 1401-ben fogságba vetették Zsigmondot (1387-1437), akkor nem a királyt, hanem a Szent Koronát tekintették az államhatalom megtestesítőjének és önmagukat pedig a korona képviselőinek. A Szent Korona nevében hozott döntéseiket tartalmazó okleveleket az alábbi köriratú pecséttel pecsételték le: „*sigillum sacre regni Hungariae*” (Magyarország Szent Koronájának pecsétje).³⁴⁴ Az ország koronája kifejezés ettől kezdve vált általánossá.

338 ECKHART Ferenc (1941) i. m. 43.

339 Idézi: KATONA Tamás (1979) i. m. 28-29.

340 FEJÉR Georgii: (szerk.): *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae, Regiae Universitatis Ungaricar, 1832. Tomi VIII. Vol. 1. 338.

341 Idézi: BARTONIEK Emma: *Corona és regnum. Századok*, 1934/7-8. 321.

342 A szerződés szövegét Wenzel Gusztáv tette közzé: WENZEL Gusztáv: *A turini békekötés. Magyar Történelmi Tár*, 1862. XI. k. 19.

343 ECKHART Ferenc (1941) i. m. 112.

344 BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*. Budapest, Kosuth könyvkiadó, 1996. 146. SZENTPÉTERI Imre: *Az országos tanács 1401-ben*. In: *Századok*, 1904/8. 759.

A korona már nem a királyé, hanem az országé lett.³⁴⁵ Ekkor vált elfogadottá az az alkotmányos alapelv is, hogy király és az országgyűlés együttesen csak alkothat törvényt. Ott, ahol a Szent Korona egész teste jelen van.³⁴⁶

Albert (1437-1439) 1439. évi XVI. tc.-ben leszögezte:

*„A birtokokat és birtokjogokat nem idegeneknek, hanem csak országunk jól érdeemesült és Magyarország koronája alatt álló lakosainak fogjuk adományozni, nem pénzért, hanem érdemeikhez és szolgálataikhoz képest.
§ A királyi és koronajogokat pedig sem bárkinek tanácsával, sem a nélkül, örök áron el nem adjuk, sem zálogba nem vetjük.”*

Amikor Albert király a török elleni harcok során vérhasban megbetegedett és meghalt. Özvegye, az áldott állapotban levő Erzsébet anyakirálynő (1409 – 1442) a megszületendő gyermekének akarta biztosítani a trónt, ezért udvarhölgyével 1440-ben ellopatta a Szent Koronát Visegrád várából, és csecsemő fia koronázására használta fel azt. Közvetve ez a rendkívüli esemény is a Szent Korona közjogi jelentőségét erősítette, mert amikor a magyar rendek (köztök a köznemesek is) I. Ulászlót (1440–1444) királyukká választják, és a koronázáskor nincs jelen a Szent Korona, és ezért Szent István fejerekljetartójáról levett diadémmal koronázták meg a királyt, egyúttal deklarálják a Szent Korona eszme egyes fontos alapeleit. Az 1440. július 17-én kelt oklevélből³⁴⁷ kitűnik, hogy *„A királyok koronázása mindig az országlakók akarától függ, és a korona hatékonysága, valamint ereje az ő jóváhagyásukon alapul.”* Ekkor már tulajdonképpen szinte teljes egészében kibontakozott a Szent Korona-tan. A korona végérvényesen az országé lett. Ezt a gyakorlatot erősítette Hunyadi János

345 TRINGLI István: A rendiség és a Szent Korona-tan. In: DOBSZAY Tamás, FORGÓ András, ifj. BERTÉNYI Iván, PÁLFFY Géza, RÁCZ György, SZÍJÁRTÓ M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 29-30.

346 TIMON Ákos: A Szent Korona elmélete. In: SZÁSZ József: (szerk.): *Politikai Magyarország*. Budapest, Anonymus Történelmi Kiadó Vállalat, 1912. 17.

347 NAGY Gábor: (szerk.): *Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény)*. Budapest, Könyves Kálmán Kiadó – Nodus Kiadó, 1995. 329-332.

(1446–1453) kormányzósága is, amikor a főurakból álló országtanáccsal együtt a Szent Koronára hivatkozva gyakorolták a hatalmat.

I. Ulászlótól kezdve állandósul az a gyakorlat, hogy a trónra lépő királyok „az országnak régi törvényeit és szokásait”³⁴⁸ már írásban (hitlevélben) megerősítik. Károly Róbert részletesen megszövegezett feltételek mellett tett koronázási esküt.³⁴⁹ V. László 1453-ban, Mátyás 1464-ben. II. Ulászló koronázásakor már külön oklevelet is kiállíttatott. I. Ferdinánd oklevelét pedig az 1537. évi XXIX. tc. is megerősítette. A Hitlevélről (diploma inaugurale) rendelkezett az 1622. évi II., 1638. évi I., 1659. évi I., 1830. évi I. az 1867. évi II. tc.-ek.

Az 1440 évben kiadott oklevél egyes rendelkezései nem bizonyultak hosszú életűnek: az 1445. évi pesti országgyűlés – I. Ulászló király halálát követően – utólag érvényesnek fogadta el a csecsemő V. László koronázását, tovább erősítve ezzel a Szent Koronának a magyar királykoronázásban betöltött kizárólagos szerepét. Még a várnai csatában hősi halált halt I. Ulászló birtokadományait sem ismerték el.³⁵⁰

A magyar rendek által 1458-ban királlyá választott I. Mátyás uralkodása idején kiadott 1462. évi II. tc. nem csak a király, de a korona ellen támadókat is hűtlenségnek minősítette és a legsúlyosabb büntetéssel szankcionálta. 1464-ben Pozsony városához címzett meghívó levelében Mátyás külön kitért a Szent Korona jelentőségére azzal, hogy abban összpontosul az egész királyi méltóság ereje és összessége.³⁵¹

A XV. században tehát a Szent Korona már a magyar államot testesítette meg. Okleveleink több ízben is a Szent Korona joghatósága alatt álló terüle-

348 A hitlevél az egyik legfontosabb garanciális dokumentum, amelyben a király, megválasztása fejében megígéri a rendeknek, hogy az ország törvényeit és szokásait be fogja tartani. MEZEY Barna: (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 52.

349 KOVACHICH, Martinus Georgius: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum*. Budae, Regiae Universitatis, 1790-1801. 174.

350 I. Ulászló birtokadományai csak akkor voltak érvényesek, ha azt utóbb megerősítették. BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*. Budapest, Kosuth könyvkiadó, 1996. 147.

351 TELEKI József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. Oklevéltár. Pest, Erich Gusztáv Könyvnyomdája, 1855. XI. k. 81.

tekről, a Szent Korona országairól, a Szent Korona iránti hűségről, a Szent Korona jogairól, különösen a háramlási jogról, a Szent Korona élén álló királyról és a Szent Korona alattvalóiról beszéltek. A Szent Korona, ennek megfelelően a szuverén magyar államhatalom jelképe, a különféle állami cselekmények forrása. Már nem „*corona regia*”-ról (királyi koronáról), hanem „*corona regni*,” azaz az ország koronájáról szóltak az oklevelek.³⁵² Nagy valószínűséggel a Szent Korona-tan hatására jelent meg a királyi címeren is a Szent Korona ábrázolása.³⁵³

A teokráciát felváltotta a népfelség elve, amely szerint minden hatalom és jog forrása a nemzet, amely alatt akkoriban a kiváltságos rendeket értették. Az uralkodó a nemzet megbízásából gyakorolja a hatalmát és a nemzetnek felelős. A magyar nemesség büszke öntudattal képviselte az országot, de bizonyos értelemben az alávetett „*népet*” is. Az ország közjogi helyzetét, alkotmányát a király és a nemesi nemzet közötti hatalomátruházó szerződést Magyarországon egyedülálló módon fejezte ki a Szent Korona-tan.³⁵⁴ Werbőczy szerint a fejedelem a nemességtől nyeri hatalmát és kiváltságát. A magyar állami főhatalom a Szent Koronáé és csak ennek birtokában a királyé. Vagyis azok a királyi jogok, amelyeket a király ipso jure gyakorolt, csak a Szent Korona által illetik meg.

A Szent Korona-tan főbb tételei, amelyek Werbőczy Hármaskönyve (1514) alapján fogalmaztak meg

A Szent Koronához az évszázadok során hozzá kapcsolódott egy eszmei, gondolati, a-jogi- és szimbolikus jelentéstartalom, a Szent Korona-tan, me-

352 ECKHART Ferenc: *A szentkorona- eszme története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941. 255-257.

353 BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1996. 200.

354 ECKHART Ferenc (1941) i. m. TIMON Ákos (1907) i. m. BERTÉNYI Iván: *A magyar szent korona*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1996. 142. ZLINSZKY János (1999) i. m. 7. MÁTHÉ Gábor: *A Szent Korona- eszme az alkotmányfejlődésben*. In: MEZEY Barna: (szerk.): *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 212-218. MÁTHÉ Gábor: *A Szent Korona- eszme parafrázisa*. In: MEZEY Barna: (szerk.): *A szimbólumok üzenete*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2012. 321.

lyet Werbőczy István szokásjogi gyűjteményében, a Hármaskönyvében foglalt rendszerbe tette meg a magyar alkotmány alaptételévé. Eszerint:

1. A magyar állami főhatalom a Szent Koronát illette és csak a koronázás révén a királyé. Vagyis a királyi jogok csak a korona által illetik meg: a nemeség és a birtok adományozásának joga, a törvényhozás, az igazságszolgáltatás. A magyar állam fogalma, tehát a Szent Koronával azonos. Fontos eleme, szerves része a Szent Korona-tannak az ország szuverenitása.³⁵⁵

2. A főhatalom a nemzet akaratóból a korona átruházása révén jut a király birtokába. A főhatalom gyakorlásának végső oka tehát, a nemzet akarata.

3. A magyar állami hatalom megosztott hatalom. A király a nemzet (országgyűlés) közösen gyakorolja a törvényhozó hatalmat, az igazságszolgáltatást és a közigazgatást.³⁵⁶

4. Minden nemes tagja a Szent Koronának³⁵⁷ Werbőczy az egy és ugyanazon nemesi szabadság hangsúlyozásával jogi érvekkel segítette a szegényebb nemeseket abban a küzdelemben, hogy ne kerüljenek egy nagybirtokos főúr joghatósága alá. Ezzel is elősegítette a magyar nemzet fogalmának a kialakulását.³⁵⁸ A királlyal együtt a nemesek alkotják a Szent Korona testét (totum corpus Sacra Regni Coronae), melynek a király a feje (caput Regni) és a nemesek a tagok (Membra Regni).³⁵⁹ A király tehet valakit nemessé, de a nemesség tesz királlyá.

A Szent Korona alkotmányos erővel bíró jogi szimbólummá vált, ezért jelentésében jóval több, mint koronázási ereklye, mint ékszer, hanem azon túlmutató, racionális, irracionális, jogi, történeti gondolat jelentéshordozója lett,

355 ZLINSZKY János: A Szentkorona-eszme és története. In: MOLNÁR Tamás et al: *A magyar Szent Korona és a Szentkorona-tan az ezredfordulón*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 29.

356 SÁRI János: *Hatalommegosztás és a társadalmi-többségi elv*. In: DEZSŐ Márta – FÜRÉSZ Klára – KUKORELLI István – SOMODY Bernadette – SZEGVÁRI Péter – TAKÁCS Imre: (szerk.): *Alkotmánytan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 12.

357 Az 1848-as ún. áprilisi törvények révén a nem nemesek is – egyenjogú állampolgárként, – a Szent Korona tagjai lettek.

358 CSEKEY István: *Werbőczy és a magyar alkotmányjog*. In: *Werbőczy István*. Kolozsvár, Nagy Nyomda, 1942. 76.

359 ECKHART Ferenc (1941) i. m. BÓNIS György: *Magyar jogtörténet*. Kolozsvár, Méhkas Diák-szövetkezet, 1943. 113.

amely csodás erővel, kisugárzással bír (lásd az 1440. július 17-i oklevelet.) és ami miatt tisztelete minden más ereklét meghalad.³⁶⁰

A magyar koronázási szertartás sajátos ötvözete volt a magyar hagyományoknak és az európai koronázási rendnek. A tisztán vallási szertartásból egy sarkalatos alkotmányvédelmi intézmény lett.³⁶¹ A magyar szertartásrend, a koronázási ordo szigorú rendelkezéseket tartalmazott. Csak az lehetett magyar király, akinek jogcíme volt a magyar trónra és az esztergomi érsek a Szent Koronával koronázza meg.³⁶² A felsorolt feltételek között a Szent Korona szerepe a legfontosabb. A Képes Krónika miniátora is többször megfestette az ünnepi eseményt és azt a jelenetet, amikor a főpapok az uralkodó fejére teszik a Szent Koronát, ami bizonyítja, hogy az egész szertartás és a hatalom átruházás legfontosabb elemévé a korona feje tétele volt. Magyarországon összesen 55 királyt koronáztak meg és csak két király fejére nem tették a Szent Koronát!³⁶³

A Hármaskönyvben történt meg a Szent Korona-tan és az organikus államszemlélet összekapcsolása.³⁶⁴ Az organikus állameszme egyházi eredetű. Szent Pál tanítása szerint az Egyház Krisztus misztikus teste, Krisztus pedig a test feje: „*Ti Krisztusnak teste vagytok, s egyenként tagjai.*”³⁶⁵ „...*Krisztus feje az Egyháznak... (mi pedig) tagjai vagyunk testének.*”³⁶⁶ A kor gondolkodói az állam testét az emberi testhez hasonlították, s az emberi test részeit párhuzamba állították az államtest részeivel. John of Salisbury (1115/1120 – 1180)³⁶⁷ Plátón, Arisztotelész és Cicero által leírt elméleti alapvetéseket a bibliai tanítások alapján (Róm.12.5) továbbfejlesztve kifejtette, hogy az organikus állameszme

360 SZILÁRDFY Zoltán: *Szent István király följánlásának attributumai*. In: u. ö.: *Ikonográfia – kultusztörténet*. Budapest, Balassi Kiadó, 2003. 235.

361 BALOGH Arthur: *Az államélet főjelenségei tekintettel a magyar Szent Korona elméletére*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia kiadása, 1904. 30.

362 KOVACHICH György: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum*. Buda, typis Regiae Universitatis, 1790-1801. 150.

363 BARTONIEK Emma (1987) i. m. 25. oldaltól.

364 ECKHART Ferenc (1941) i. m. 176.

365 Korintusiakhoz írt levél, I. 12. 27.

366 Efezusiaknak írt levél, V. 23 és 30.

367 SALISBURY, John of: *Policraticus. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól*. (Válogatta, fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Somfai Anna, társfordító: Banyó Péter), Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1999.

szerint a fej a fejedelem, a lélek a papság, a szív a szenátus, a karok a hadsereg és az igazságszolgáltatás képviselői, a gyomor az adminisztráció, a lábak pedig a parasztság. Amennyiben a test bármelyik része megbetegszik, az az egész testet veszélynek teszi ki. A király feladata ilyenkor, hogy az orvos szerepét magára vállalva meggyógyítsa az államtestet.³⁶⁸

A magyar oklevelekben a XIV. századtól megjelentek olyan utalások, amelyek az államot is egy élő organizmushoz hasonlította. Gentilis di Montefiori bíboros, pápai követ 1309-ben figyelmeztette a magyar bárókat és prelátusokat, hogy miután megválasztották királyukká Róbert Károlyt, a magyarok kötelesek természetes uruknak és királyuknak engedelmeskedni, mivel a fejtől a tagoknak nem szabad elszakadniuk.³⁶⁹ Zsigmond 1435. évi II. dekrétuma bevezető részének 3. §-a így vezette be a rendelkező részt:

„Végre egybegyülekezésünk után, az ország egész testét a távollevők teljes hatalommal képviselő eme főpapjainknak, báróinknak és országunk nemeseinek egyértelmű óhajára, tanácsára, közös megbeszéléssel és beleegyezésükkel elhatároztuk, eltökéltük és jónak láttuk....” Ezután sok esetben találhatunk utalást törvényeinkben és országgyűlési határozatainkban arra, hogy az országgyűlés az ország egész testét (totum corpus regni Hungariae) képviseli. A király pedig a Szent Korona feje (caput sacrae regni coronae). Pl. 1547. évi V. tc. 3. § *„Ennélfogva könyörögnék a királyi felség, az ő legkegyelmesebb urok előtt, méltóztassék már valahára Magyarországba visszatérni és mint ennek feje, ezeket az ő lankadt tagjait felfrissíteni és feleleveníteni.”*

Az ország egész „testét” az országgyűlésen képviselték, ahol a Szent Korona tagjai részben személyesen (Felsőtábla), részben pedig követeik (Alsótábla) ré-

368 BÓDIG Máttyás – GYÖRFI Tamás: (szerk.): Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elmélettörténet. Miskolc, Bibor Kiadó, 2002. 97.

369 BARTONIEK Emma (1987) i. m. 79.

vén vettek részt. A király is csak az országgyűléssel együtt gyakorolhatta a Szent Korona hatalmát.³⁷⁰

Magyarországon működik Európa egyik legrégebbi parlamentje, hiszen az első országgyűlést még III. András hívta össze 1290-ben. Az 1608. évi k. u. I. tc. szabályozta az Alsó-és Felsőtábla szervezetét, ezzel stabilizálódott a kétkamarás országgyűlési rend.

Mivel az országgyűlés egyik legfontosabb jogosítványa az adómegajánlás joga, emiatt a királyok kénytelenek voltak rendszeresen, (általában háromévente) összehívni a diétát. Kialakult a törvényalkotás meghatározó alapelve: az országgyűlés által megszavazott törvényjavaslatot a király szentesíti, aláírja, lepecsételi, kihirdeti és megküldi a törvényhatóságoknak. Ezzel a törvény vált a legmagasabb szintű jogforrásnak és elfogadottá vált az az alapelv, hogy az alkotmányos jogokat törvénnyel szabad szabályozni.

A Szent Korona a nemzet közéletben résztvevő egységének szimbóluma. Werbőczy István Tripartitumában leírta, hogy a király és a rendek együtt gyakorolják a hatalmat. A központi hatalmat a király az ország főurai és főpapjai, a helyi hatalmat pedig a nemesség gyakorolhatja, amely egyenlő rangú a központi közigazgatási hatalommal. Ez az osztott hatalom, a helyi önkormányzat, még az alkotmányos ellenállás jogával is rendelkezett. Így a rendi alkotmány védőbástyájává Eckhart Ferenc által „*specifikus magyar intézménynek*” nevezett³⁷¹ nemesi vármegye vált. Az 1486. évi LX. tc. előírta, hogy a főispán csak a megyében lakó nemesek közül választhatott ezután alispánt. A jómó-

370 FERDINÁNDY Gejza: *Magyar közjoga. (Alkotmányjog)*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia kiadása, 1902. 53. A rendi országgyűlésről: SZIJJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708-1792*. Keszthely, Balaton Akadémia Kiadó, 2010. SZIJJÁRTÓ M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, Az Országgyűlés Hivatala – Országgyűlés Kiadó, 2016. DOBSZAY Tamás, FORGÓ András, ifj. BERTÉNYI Iván, PÁLFFY Géza, RÁCZ György, SZIJJÁRTÓ M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. POÓR János: *Adók, katonák, országgyűlések, 1796-1811/12*. Budapest, Universitas Kiadó, 2003. BÉRENGER, Jean – KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608-1918*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

371 HÓMAN Bálint: (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931. 309.

dú középnemesség soraiból választott vármegyei tisztikar mind anyagi, mind pedig egzisztenciális módon függetlenítette magát az abszolutizmusra törekvő Habsburg uralkodókkal szemben. Ezzel kapcsolatban alakult ki a vis iniertiae joga, amelyet a nemesi közvélemény az 1545. évi XXXIII. tc.-ből vezetett le. Eszerint a vármegye közönsége a törvénybe ütköző vagy az alkotmány szellemével ellentétes uralkodói vagy dikaszterialis (központi kormányzások által kibocsátott) normák végrehajtását megtagadhatta. Különösen az országgyűlés összehívása nélkül II. József (1780-1790) és Ferenc (1792-1835) által törvényszerűen kibocsátott adórendeletekkel szemben került sor jelentősebb megyei ellenállásra.³⁷² A bécsi kormányzatnak ilyenkor egyszerre 52 testülettel kellett volna felvennie a harcot. Ez az „52 piciny királyság” (Széchenyi István találó szavai) levelezésben állt egymással, programjaikat egymáshoz igazították, sőt a „vezérvármegye” Pest vármegye szerepe is meghatározónak bizonyult. Ezért is reagált olyan agresszívan a kamarilla, amikor Kossuth Lajos a megyék politikai fellépéseinek egységesítése érdekében szerkeszteni kezdte az ún. törvényhatósági tudósításokat. Kossuth ezért, mint az alkotmány védőbástyájáról írt a vármegyéről: *„Akárminő legyen bár a kormányforma,... a központi hatalomnak mindig municipiális intézmények által kell mérsékeltetni, különben centralizációvá fajul, ami akármilyen neve legyen is a kormányformának, nem egyéb mint vagy álcázott abszolutizmus.”*³⁷³

Az igazságszolgáltatást is a Szent Korona-tan alapján a király és a rendek megosztva gyakorolhatták. A királyi tábla nem vonhatta magához azokat a pereket, amelyek az úri széket, vagy a megyei törvényszéket illetik. A nemesek pereikben Istenbe vetett hitükre, a királynak és a Szent Koronának tartozó hűségükre kellett esküdniük.³⁷⁴

A Szent Korona-eszmének kezdettől fogva fontos eleme volt a területi elv. Már az 1298. évi XXI. tc. kimondta:

372 STIPTA István (1995) i. m. 9.

373 KOSSUTH Lajos: *Irataim az emigrációból*. Szerkesztette: HELFY Ignác – KOSSUTH Ferenc. Budapest, Atheneum, 1880-82. II. k. 181.

374 BARTONIEK Emma (1987) i. m. 81.

„És ha az ország valamely része bármely címen vagy ürüggyel bármely király által elidegenítettett volna, ugyanezen király úr is tartozzék (az ilyeneket) a királyi joghoz visszaszerezni, hogy Magyarország mint egy bizonyos jogi egész, örvendezhessen része sértetlenségének. S ha ezt a király úr, hacsak fontos akadály nem áll útjában, elhanyagolná jóvátenni: ugyancsak a kalocsai érsek (kiközösítési) ítélete alá essék, melyet az ország főpapjaival együtt mondjon ki.”

Akkoriban sok helyen az uralkodó magánbirtokának tekintették az országokat és ennek megfelelően még nem alakultak ki az országhatárok. A koronázási eskübe is viszonylag korán bekerült az az elv, hogy a király köteles az ország határait megvédeni. Magyarországhoz hosszabb- rövidebb ideig kapcsolt részek, társországok is tartoztak. Ezeket a Szent Korona országaiként sorolták fel. A horvát országgyűlési követek teljes joggal hivatkozhattak a Szent Korona-tanra, amikor sérelmeiket akarták orvosolni.³⁷⁵

Ugyancsak a Szent Koronára hivatkozhattak a magyarországi nemzetiségek is. Erre az elvre hivatkozhatott az 1868. évi XLIV. tc. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.

A Szent Korona-tan története mohácsi vész után

A mohácsi vész (1526) után, amikor az Magyar Királyság három részre szakadt és a Török Birodalom a középső részét elfoglalta, a Szent Korona az ország és a nemzet egységének a jelképévé vált. A Szent Korona-tan megőrző erejévé vált a magyar államiságnak, az ország újra egyesülésére irányuló törekvéseknek még akár a Habsburg házi királyokkal szemben is.³⁷⁶

Az erdélyi fejedelmek a magyar királlyal kötött szerződésekben több alkalommal is elismerték azt a kötelezettséget, hogy nem idegenítenek el a birtokukban lévő részekből, mert óvják a Szent Korona területét és deklarálták, hogy

³⁷⁵ ECKHART Ferenc (1941) i. m. 277.

³⁷⁶ TELESZKY, Kees: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Panonhalma, Bencés Kiadó, 2009. 83.

Erdély is a Szent Korona elidegeníthetetlen része. Az 1570. augusztus 16-án Miksa (1564-1576) és János Zsigmond (1540 – 1571) Erdély első fejedelme által megkötött speyeri szerződés kimondta: „...nem idegeníthető el semmi azokból a javakból, melyeket a fenséges fejedelem az ország koronájához tartozó jószágokból birtokol, bár szükség esetén neki is, utódainak is álljon szabadságukban elzálogosítani, vagy zálogjoggal terhelni azokat más javára (megtartva az örökös elidegenítés tilalmának záradékát.)”³⁷⁷ Hasonló egyezséget kötött Báthori Gábor erdélyi fejedelem (1608-1613) II. Mátyással (1608-1619): „Sem Erdélyt, sem más régtől fogva neki alárendelt megyéket, azok várait vagy véghelyeit másként, mint most birtokolja, Magyarország koronájától nem fogja elidegeníteni.”³⁷⁸

A királyi Magyarországon a Habsburgok központosítási törekvéseivel szemben is a Szent Korona-tan alapján érveltek. Még a Quadripartitum (1553) című, a magyar jogot rendszerező jogszabálygyűjtemény szerkesztői is az egyik legfontosabb tételnek a Szent Korona-tan alkotmányjogi elveinek elismerését tartották.³⁷⁹

Révay Péter (1568 – 1622) Turóc vármegyei főispán, aki 1608 és 1622 között őrizte és a történelem során egyedülálló módon öt alkalommal szemlélte és vizsgálta meg a Szent Koronát,³⁸⁰ *De Sacre Coronae Regni Hungariae fortuna*

377 SINKOVICS István: (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény (1526–1790)*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1968. II/1. k. 156–168. OBORNI Teréz: *Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575)*. In: FODOR Pál – PÁLFFY Géza – TÓTH István György: (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Budapest, MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, 2002. 291–306.

378 Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Budapest, VI. k. 269.

379 ILLÉS József: *A Quadripartitum közjogi interpolációi*. In: *Értekezések a filozófia és társadalmi tudományok köréből*. Budapest, 1931. BÉLI Gábor: *A Négyeskönyv 1573. évi interpolált változata és közjogi megoldásai*. In: MÁTHÉ Gábor: (szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2015. 302. BÓNIS Péter: *Ius commune és ius imperale a Quadripartitum szerint*. In: MÁTHÉ Gábor: (szerk.): *Quadripartitum kézirat azonosítása*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2015. 405.

380 SZILÁGYI Sándor: *Révay Péter és a szent korona*. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből*, V. k. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1875. BÓNIS György: *Révay Péter*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 43. TELESZKY, Kees (2009) i. m. 215. Legújabb tanulmánykötet: PÁLFFY Géza -TÓTH Gergely: (szerk.): *A Szent Korona első kutatója*. Tanulmányok Révay Péter koronaőréről és munkásságáról. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2024.

Commentarius. (Augsburg, 1613.)³⁸¹ című könyvében így foglalta össze a Szent Korona-tan lényegét:

*„Bizony, úgy vélik, hogy Magyarország királyai méltóságuk teljét, dicsőségüket a Szent Koronától kérik és kapják, neki tulajdonítják az üdvös és hasznos törvények kibocsátását, a fölöslegesek eltörlését. A Koronát mintegy a törvények törvényének tekintik, a magyarok neki szoktak fizetni büntetést és váltságdíjat, neki tesznek ünnepélyes esküt, neki hagynak és ígérnek egyházi és világi örökségeket, neki adják vissza minden vagyonukat, mint valami forrásnak, melyből minden ered, ezért számos várat és a szabad királyi városokat a Szent Korona tulajdonának nevezik, szentül és sértetlenül megtartják a törvényt, hogy ezeket sem magának a királynak, sem bárki más halandónak nem szabad más hasznára vagy javára fordítani vagy (ahogy mi mondjuk) elidegeníteni. Végül is akkora ereje van, hogy aki megsérteni szándékozik, nemcsak felségsértésben bűnös, hanem a vallás és az istenség ellen is vétkezik.”*³⁸²

A 18. században már a magyar törvények szerint is a Szent Korona egyértelműen a Magyar Királyságot jelentette. Erre példa a nemesi felkelést szabályozó 1741. évi LXIII. tc. preambuluma is.

A Szent Korona-tan vonatkozásában a magyar katolikusok és protestánsok is közös platformra jutottak. Pázmány Péter egyik legnevezetesebb művében, az Isteni igazságra vezérlő kalauzban, amely egy időben jelent meg Révay Péter koronaőr vezetés munkájával olvashatjuk: Szolimán török császár (1495-1566), „*Legelőször Nándor-Fejér-várat megvéve 1521. esztendőben az egyik ágát letöré a magyar koronának, ily erős végháznak megvételeivel.*”³⁸³ A Szent Korona tehát még a katolikusok és protestánsok közötti ellentétek elsimításában is fontos szerepet játszott. A koronaörök egy része a kezdetektől fogva protestáns, majd törvényeink is ennek megfelelően rendelkeztek, hogy a király „*az ország-lakók régi szokása és szabadságai értelmében, bizonyos, a maguk kebeléből, a két*

381 Magyar fordítása: RÉVAY Péter: *A Szent Korona eredete*. Budapest, Magyar Ház Kft, 2010.

382 KATONA Tamás (1979) i. m. 215 – 216.

383 PÁZMÁNY Péter: *Isteni igazságra vezérlő kalauz*. Pozsony 1613.

vallást követők közül egyértelműen megválasztott és arra kirendelt világi személyekkel az országban őrizteti.” (1622. évi II. tc. 16. §. Megerősítette az 1638. évi I. tc. 11. §-a.) Ez a rendelkezés a gyakorlatban is érvényesült.

Bocskai István (1505-1606) református fejedelemnek a Szent Koronához való viszonyulását legékebben a halála előtt röviddel magyar nyelven kiadott végrendelete tanúsítja:

„Isten megsegétvén [...] engemet is először kegyelmesen nemzetimtől, kik hiteknek és régi szabadságoknak megkereséséért mellém támadtak volt, fejedelmévé választván; azután egész Erdélyországa is hasonló állapotra fakadván, melyben annak utána csakhamar a két hatalmas császárok közül az egyik, a török, meg is koronázott, a másik ezen fejedelemségemben confirmálván, az imperiumi fejedelmek közibe vett.”³⁸⁴

Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet (1613–1629) a rendek 1620. augusztus 25-én királlyá választották. A választott királyi címet elfogadta, de nem koronáztatta meg magát, annak ellenére, hogy birtokában volt a Szent Korona.³⁸⁵

A későbbi magyar protestáns vallású politikusok, írók, költők – köztük Kazinczy Ferenc (1759 – 1831), Kölcsey Ferenc, Kossuth Lajos, Arany János (1817 – 1882), Perényi Zsigmond (1783 – 1849), Jókai Mór (1824 – 1904) és sokan mások – mindig hűséggel viszonyultak a magyar történelmi alkotmányhoz és a magyar Szent Korona nemzetegyesítő gondolatához.³⁸⁶

384 MAKKAI László – Cs. SZABÓ László (szerk.): *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről.* Budapest, Franklin Társulat, 1942, III. k. 116. SZIGETHY Gábor: *Bocskai István testamentumi rendelete.* Budapest, Holnap Könyvkiadó, 2001.

385 PÁLFFY Géza: A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában. (1619 – 1622). Egy korona – itineárium összeállításának lehetőségéről. In: SZIJÁRTÓ M. István: Szerk.): *A történelem mint hivatás. A Benda – emlékkonferencia előadásai.* 2013. november 27. Budapest, Balassi Kiadó, Ráday Gyűjtemény, 2015. 75. TÓTH Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban.* Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatócsoport Történettudományi Intézet, 2016. 47. KOMÁROMY András: *A Szent Korona és Bethlen Gábor.* In: Századok, 1898/10. 876-883.

386 PÁSZTORI KUPÁN István: *A Szent Korona és a magyar protestantizmus.* In: Keresztény Szó, 2010/5. https://epa.oszk.hu/00900/00939/00115/keresztenszo_EPA00939_2010_05_07.html

Kölcsey Ferenc 1830-ban így írt a Szent Korona-tanról:

„Mert jegy a mi koronánk, jegye a független akaratnak, melynek önkényű mozdulatából egy szabad bajnoknép fejedelmet választott magának, ohajtván a féketlenséget elfojtani, és emberi s nemzeti jogait egyetlenegy középpontban egyesíteni, nehogy széjjeloszlás által meggyengüljenek; zálog a mi koronánk, záloga a legfontosabb, legszentebb kötelességnek, mely fejedelmet nép, és népet fejedelem eránt viszonyos tartozások alatt feloldhatatlanul tart, s melyet a fejedelmi szent esküvés s a népi hódolás a vallás felséges körébe emel fel; pecsét a mi koronánk, pecsétje a fejedelem és nép kölcsönös egyezkedésének, ami, ha felbontatik, többé sem fénynek és érdemnek, sem életnek és boldogságnak, sem múltnak és jövődőnek becse nincs; s a tisztelet és szeretet imádott tárgyai köz átok alá vettetnek.”³⁸⁷

1833-ban, az országgyűlésben, a királyi válasz felvételekor folytatta a fenti gondolatsort, egyúttal összekötve a polgári alkotmány gondolatával:

„A nemzet, Tek. Karok és Rendek, szentnek nevezé a koronát, mert annak ideájával a nemzeti nagy egyesület legszentebb, legsarkalatosb alapjait kötötte együvé. Azért a koronának a nemzet érdekeitől különszakasztott jusiai nem lehetnek. Egyedül a polgári alkotvány feltételei alatt nyugszik a korona...”³⁸⁸

387 KÖLCSEY Ferenc: Követek visszaérkezésekor, koronázás után. In: Kölcsey Ferenc összes művei. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. II. k. 40.

388 KÖLCSEY Ferenc: A királyi válasz felvételekor. In: Kölcsey Ferenc összes művei. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. II. k. 81.
Mária Teréziának való felajánlást, – a „*vitam et sanguinem*” híres epizódját – 1831-ben Kölcsey Ferenc Mária Theresia című versében így örökítette meg: „*Sír vala, gyöngé fiát dobogó kebelére szorítván, / S álla borúlt napként Mária népe között. / Sírjon-e, mond a büszke magyar, fejedelme magyarnak? / Sírjon-e, kit nagy nép szent koronája födez? / S lángjai közt nem kérd ő múltkori sérvet, ölö kint; / Halni rohan, küzd, győz; s Mária védve vagyon.*”

Kossuth Lajos már egy fiatalkori művében értekezett a Szent Korona-tanról és már itt kifejtette, hogy a nem nemeseket is a Szent Korona tagjává kell fogadni.³⁸⁹

A protestánsok véleményét a Szent Koronáról talán Prohászka Lajos (1897–1963) fogalmazta meg a leghitelesebben:

*„Corpus sacrae coronae. Több ez, mint pusztá organisztikus alkotmányjogi fogalom, mint állami létünk alapelve, ahogy főként Werbőczy megformulázása alapján szoktuk tekinteni: az egész magyarságnak egységes, élő összeforradása ez egy szimbolikus erőben, amelyet úgyszólván önmagára fölé emelt, hogy soha ki ne szakadhasson belőle, valóban objektívtá, tárgyiasított, hogy vele megkösse magát. Az örök magyarság szimbóluma ez; a honi földre borulás, hit az örökké megtépett, örökké megcsonkított corpus végül mégis diadalmas restitúciójában.”*³⁹⁰

Amikor II. József 1790-ben meghalt, az ország Szent Koronáját a magyar nép ünneplése közepette Bécsből hazahozták. Ez az egész országot lázba hozó esemény jelképévé vált az abszolutizmus bukásának és a magyar rendi alkotmány visszaállításának. A magyar rendek ekkortól kezdték használni a latin „*constitutio*” szót, az alkotmány értelmében.³⁹¹ (Az alkotmány szót, a nyelvújítás jegyében – ahogy arról már szó volt, – Széchenyi István alkotta.³⁹²) Az „*ősi alkotmány*” kifejezés is ezután vált általánosan elterjedt kifejezéssé.

Az 1848. április 11-én szentesített törvények a történeti alkotmányt megőrizve, a jogfolytonosság és a jogkiterjesztés elvét követve megvalósították a törvény előtti egyenlőséget. A Szent Korona-tan magánjogi vonatkozásait

389 KOSSUTH Lajos: *A magyar főrendek 1833-ban*. In: BARTA István: (szerk.): *Kossuth Lajos ifjúkori iratok törvényhatósági tudósítások. Kossuth Lajos Összes Munkái*, VI. k. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 378. BARTA István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966. 214.

390 PROHÁSZKA Lajos: *A vándor és a bujdosó*. Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1936. 118.

391 MARCZALI Henrik (1907) i. m. I. k. 110.

392 BEÖTHY Zsolt (1893-1895) i. m. II. k. 43-44.

hatályon kívül helyezték, egyúttal a Szent Korona joghatósága alá vonták az ország összes honpolgárát.

Az 1867-es kiegyezés előkészítésekor Deák Ferenc is többek között a Szent Koronára hivatkozott³⁹³, és a Szent Korona-tan alapján épült ki Magyarországon az alkotmányos monarchia és a parlamentarizmus is, hiszen a korszak közjogászai Werbőczy tanítását a kor követelményeinek megfelelően modernizálták. Hajnik Imre jogtörténeti kutatásaival igazolta, egyben rendszerezte is a Szent Korona-tan legfontosabb alapelveit: Az ország területére, a hatalommegosztásra, az országgyűlésre vonatkozó tételeket.³⁹⁴

A Két világháború között a magyar állam továbbra is a történeti alkotmány és a Szent Korona-tan alapján működött. Horthy Miklós kormányzó (1920 – 1944) az ország régi hagyományainak megfelelően kezdetben csak ideiglenes államfő volt, az ország szuverenitását továbbra is a Szent Korona testesítette meg. Ebben mind a legitimisták, mind pedig a szabad királyválasztók teljes mértékben egyetértettek.³⁹⁵ Az 1920. évi I. tc. kibocsátása után került sor „Az állami hatóságok, hivatalnokok és intézmények elnevezése és az állami címereken a Szent Koronának alkalmazása” című rendelet kibocsátására.³⁹⁶ Ebben az is szerepel, hogy a magyar állami hatalom jelképeként továbbra is a Szent Koronát kell alkalmazni.

Ennek az elvnek megfelelően készült el az 1930. évi XXXIV. tc., melynek 1. §-a deklarálta: „A bírói hatalmat az állami bíróságok a Magyar Szent Korona nevében gyakorolják.” Zsitvay Tibor igazságügyi miniszter a törvényjavaslat tárgyalásakor, az előadó ajánlásához – többek között – a következőket tette hozzá:

393 DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das ungarisch – österreichische Staatsrecht.” A magyar Közjog történelmének szempontjából.* Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1865. 82-83.

394 HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt.* Pest, Heckenast Gusztáv, 1872. 210.

395 EGRESI Katalin: *A köztársasági eszme és a Szent Korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között.* In: FEITL István: (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. 244.

396 Budapesti Közlöny, 1920. március 21. 67. szám.

„Amikor ez a törvényjavaslat a magyar korona nevében fogja mondani az ítéleteket, akkor annak a bírónak mindaz a varázsereje meglesz, amely abból az első dekrétumból és Szent István koronájából minden magyar vérén keresztül rezdül: lesz akkor türelmetesség, tehát alaposság, lelkiismeretesség és szociális érzék; lesz törvénytevés, tehát a törvényhez való ragaszkodás és lesz abban igaz ítélet.”

A törvény e rendelkezését az alábbiakkal indokolták:

„az évszázadok folyamán kifejlődött közjogi felfogás szerint a Magyar Szent Korona az ezeréves magyar államiságnak, az uralkodót és az egész magyar nemzetet magábafoglaló szuverenitásnak megtestesülése. Az államfőhatalmi jogosítványok egyike a bírói hatalom, ennek a hatalomnak is a Szent Korona a gyökere. A bírói hatalom is külsőleg a Szent Koronában elevenedik meg a legtökéletesebben.”

A Szent Korona-tant és történeti alkotmányt a magyar nemzet mindig is nagy becsben tartotta. Az olasz fasizmussal és a német nemzeti szocialista eszmékkel szemben Mindszenty József (1892 – 1975), Pethő Sándor (1885 – 1940), Szekfű Gyula és a több jobboldali, konzervatív gondolkodó – többek között – a Szent Korona-tanra hivatkozva érveltek.³⁹⁷ Ezért is Magyarországon a szélsőséges eszméket valló pártok és mozgalmak (kommunista és fasiszta pártok), melyek szembe helyezkedtek az ország alkotmányával és történeti tradícióival, a lakosság jelentős részének támogatását nem nyerhették el.³⁹⁸

397 NAGY László: A névváltoztatás háttérében – Mindszenty a pángermán mozgalom ellen. In: *Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához. Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára.* Budapest, Hittel a Nemzetért Alapítvány, 2015. 165. GRIGER Miklós: *A legitimizmus és a magyar feltámadás: aktuális-e a királykérdés?* Budapest, Nádor Nyomda, 1936. 40. PETHŐ Sándor: *A magunk útján.* Budapest, Deák Ferenc Társaság, 1937. 71-73. SZEKFŰ Gyula: *Szent István a magyar történet századaiban.* In: SERÉDI Jusztnián: (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938. III. k. 76.

398 A nyilas szellemiségű pártok az 1939-es választásokon, a náci Németország támogatásával 19%-ot értek el. Lásd: PINTÉR István: *Kényszerpályára szavazó ország – 1939.* In: FÖLDES

Szent Korona javai (*bona et proventus Sacrae Coronae*)

A kulturális örökségünk részét képező ingatlanokra vonatkozóan történeti alkotmányunk szabályai ismerték a Szent Korona javai (*bona et proventus Sacrae Coronae*), nevű intézményt. (1439. évi VI. tc., 1439. évi XVI. tc., 1514. évi I. II. III. tc.-ek, 1596. évi XIX. tc. 1608. évi k.e. XXII. tc., 1609. évi LI. tc., 1514. évi III. tc., 1638. évi XLVIII. tc. 1790. évi VII. tc., 1868. évi V. tc., 1869. évi XXV. tc., 1870. évi XXVI. tc., 1873. évi XV. tc., 1877. évi XXV. tc., 1925. évi VIII. és IX. tc.-ek, 1936. évi XXVI. tc. stb.) A Koronajavak a közönséges forgalom tárgyát nem képezhetik s ezáltal forgalmon kívüli dolgokat (*res extra commercium*) is képezhetnek, hiszen elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva a Szent Koronához. A 15. század derekától az Országgyűlés beleegyezése nélkül nem lehetett a Koronajavakat elidegeníteni, elcserélni, felosztani és elzálogosítani, következésképpen nem képezhették adásvétel tárgyát sem. Kizárólag bérbe lehetett adni, de azt is csak magyar állampolgároknak. (A külföldiek ingatlanszerzésének tilalmát (1439. évi VI. és XVI. törvénycikkek) tartalmazzák.) A tilalom dacára történt elidegenítés érvénytelen. Ha valaki örökös vagy zálogos joggal, illetve bármilyen más módon szert tett rájuk, akkor elvileg nemcsak a javakban lévő pénzt veszítette el, hanem – s ez főleg a nyereszkes birtokosokat érintette – a koronabirtok becsértékéhez igazodó bírságot is fizetni tartozott, amelyet a kincstár ügyvédjei hajtottak be. (Az illetékes bíróság a Kúria.) 1848 után a kormány felügyelete alá kerültek a Koronajavak. A funkciójuk is már a királyi méltóság díszének fenntartására szolgált. (A Koronajavak közül a leginkább közismert az 1868. évi V. tc. alapján megvásárolt gödöllői Grassalkovich-kastély.)

György – HUBAI László: (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920-1998*. Budapest, Napvilág, 1999. 202. Az 1945-ös választásokon a Magyar Kommunista Párt a Szovjetunó támogatása ellenére is csak 16.85%-ot ért el. Lásd: BALOGH Sándor: *Szabad és demokratikus választás – 1945*. In: FÖLDES György – HUBAI László: (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920-1998*. Budapest, Napvilág, 1999. 228.

A Szent Korona története a II. világháború után.

A szovjet hadsereg elől 1945 márciusában a koronaőrök Ausztriába menekíteték a Szent Koronát, majd az amerikai hatóságoknak adták át.³⁹⁹ Az Amerikai Egyesült Államok kormánya Kentucky államában levő Fort Knox katonai támaszponton őriztette szent ereklyénket, majd 1978-ban juttatták vissza a magyar nemzetnek.⁴⁰⁰

Az 1989-1990-ben lezajlott rendszerváltozáskor a szovjet megszálló csapatok elhagyták Magyarország területét és Magyarország újra alkotmányos állam lett. Ennek egyik szimbolikus lépéseként először visszaállították a magyar címet (1990. évi XLIV. tv.), majd a Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szóló 2000. *évi I. tv.* a Szent Koronát, mivel az megtestesíti a magyar nemzet szuverenitását a Nemzeti Múzeumból a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá helyezte és a Parlament kupolacsarnokában állította ki, ahol bárki megtekintheti és leróhatja tiszteletét.

A 2012. január 1-vel hatályba lépett Alaptörvény pedig deklarálta: *„Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”*

8. Jogásznemzet

Magyarországon nem alakult ki külön jogászrend, hanem a nemesség vált jogásszá, illetve aki jogi végzettséget szerzett, az is nemesi rangot kaphatott. Szekfű Gyula írja, hogy a magyar nemesség köreit folyamatosan bővítette, erősítette azokkal, akik munka, katonáskodás, tehetség vagy szerencse révén kiemelked-

399 HARANGHY Miklós: *A Szent Korona viszontagságai 1944-45-ben.* Budapest, M. Koronaőrök Egyesülete, 2012. HARANGHY Miklós: *A Szent Korona viszontagságai, 1944-1945: A visszaemlékezések tükrében.* In: Rubicon, 2011/1. 4-22. old

400 GLANT Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Könyvtár, 2018. Rajkova, Marta: *A Szent Korona Amerikában.* In: Jogtörténeti Szemle, 2013/3-4. 61. RING Orsolya–Soós Viktor Attila: *A Szent Korona átadás-átvétele 1978-ban.* In: ArchivNet, 8. évfolyam (2008) 3. szám. http://archivnet.hu/diplomacia/a_szent_korona_atadasatvetele_1978ban.html

tek.⁴⁰¹ Apáczai Csere János (1625–1659) Akadémiai tervezetében (1658) javasolta, hogy akik egyetemet végeztek, azokat a király automatikusan nemesítse.⁴⁰² A 18. században már az olyan nemest, aki nem tudott írni-olvasni, nem szívesen látták jobb társaságokban.⁴⁰³ A kor gondolkodására jellemző, hogy Kitionich János⁴⁰⁴ Quintus Mucius Scaevola (Kre. 142-82) római jogtudóst idézte: „*turpe est patritio et nobili vivo jus, in quo verstatutur ignorale.*” (Szégyen az előkelő és nemes emberre, ha jogát nem ismeri.)⁴⁰⁵ Szinte mindegyik nemes ifjú, ha tehette, jogot tanult. 1667-től működött Pázmány Péter által alapított egyetem jogi kara, amely mellé a XVIII. században felsorakoztak a Katolikus, Református és Evangélikus Egyházak által alapított jogakadémiák.⁴⁰⁶

A magyar nemesség legnagyobb része nem praktizált, hanem jogi ismereteit birtoka igazgatásában, a vármegyei és az országos politikában hasznosította. A jogászok lettek a lelkészek mellett a magyarországi értelmiség legszélesebb rétege.⁴⁰⁷ Kiterjedt számuk révén befolyásolni tudták a magyar társadalom értékrendjének alakulását. Így a nemesség mindig jogrendszerben gondolkodott, az évszázados rendi küzdelem mindig jogi síkon folyt. Érdekes, hogy a Habsburg ház a legtöbb esetben elfogadta ezt a harcmódot. Amikor a bécsi kormány mégis a túlerőben levő fegyveres erejét vetette be, Deák Ferenc így összegezte a magyar politikai irányvonalat: „*Mellettünk jog és törvény állnak és a szerző-*

401 SZEKFÜ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, (1935) 70.

402 OROSZ Lajos: (szerk.): *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpccajpcgclcfndmkaj/https://mek.oszk.hu/07300/07334/07334.pdf 104.

403 TÓTH István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1996. 117.

404 Kitionich János jogász, Moson vármegye alispánja majd királyi jogügyi igazgató és korona ügyész. A perjogról írt munkáját a Corpus Juris Hungarici-hez csatolták.

405 Idézi: *Erdély országának három könyvekre osztott törvényes könyve, mely approbata, compilata constitutiokból, és novellaris articulusokból áll*. Kolosvárat, Királyi Lyceum, 1815.

chrome-extension://efaidnbmnnnibpccajpcgclcfndmkaj/https://real-r.mtak.hu/866/1/000903614.pdf

406 PAULER Tivadar: *A budapesti magyar királyi tudományegyetem története*. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1888. ECKHART Ferenc: *A jog-és Államtudományi Kar története 1667–1935*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936. 41. o

407 HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme*. Pest, Franklin –Társulat, 1871-73. VIII. k. 499.

dések szentsége, ellenünk az anyagi erő:⁴⁰⁸ Ezért nevezte a magyar nemzetet Kossuth Lajos „jogásznemzetnek.”

Támadások a történeti alkotmány ellen

A Habsburgok abszolutisztikus törekvéseinek alátámasztása érdekében Kollár Ádám Ferenc (1718–1783) császári és királyi tanácsos az 1764-65-ös országgyűlésre való előkészületként *De originibus et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra Apostolicorum Regum Hungariae*⁴⁰⁹ címmel egy olyan közjogi munkát készített, amellyel elsősorban a magyar klérus privilégiumait igyekezett elvitatni, de egyúttal megtámadta a magyar történeti alkotmányt. I. (Szent) István szerint korlátlan hatalmára hivatkozott, az Aranybullát pedig Bonfini (1434? – 1503) kitalációjának minősítette. Werbőczy István Hármaskönyvét pedig mivel a király nem szentesítette, ezért szerint nem érvényes. Ennek következtében vissza kell térni a fejedelmi abszolutizmushoz, mint természetes államrendszerhez. A királynak jogosultsága van az egyházi vagyona és a klérusnak is adót kell fizetnie. A magyar rendi országgyűlés elítélte a könyvet és szerzője megbüntetését követelte. Olyan mértékű volt a magyar rendek felháborodása, hogy Mária Terézia megtiltotta a könyv magyarországi forgalmazását.⁴¹⁰

Richvaldszky György (1723 – 1779) esztergomi kanonok *Vexatio dat intellectum*⁴¹¹ című névtelen röpirattal⁴¹² válaszolt Kollár támadására. Az egyház és a nemesség nevében összefoglalta az álláspontját a magyar történeti alkotmányról. Még reformokat is javasolt. Szerinte a Helytartótanácsot az országgyűlésnek kell megválasztania és ezzel is korlátozhatják az uralkodó hatalmát.

408 KÓNYI Manó: (szerk.): *Deák Ferenc beszédei*. Budapest, 1889. III. k. 16.

409 Libellus singularis. Vindobonae, 1764.

410 CSIZMADIA Andor: *Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára. A „Kollár contra status et Ordines.”* In: Jogtudományi Közlöny, 1964/4. 214. STEFANCSIK Benedek Konrád: *Az 1764/65-i pozsonyi országgyűlés*. Kassa, Szent Erzsébet Nyomda, 1942. 18. CSÓKA Lajos: *Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira*. In: Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. évf. Budapest, 1935. 152.

411 Richvaldszky Györgyről lásd: BORÓVI József: *A XVII. századi magyar egyházmegye-szervezés ismeretlenje*. In: Vigilia, 1967/3. 158.

412 CONCHA Győző: *A „Vexatio dat intellectum” című röpirat 1765-ből*. In: Századok, 1880/7. 590.

A Szent Korona révén a szuverenitás megoszlik a király és a rendek között. Ezért a rendi jogok ellen fellépők felségsértést követnek el. A könyvet Pozsonyban a hóhér égette el. A szerző után is nyomoztak, de nem tudták kideríteni, hogy ki volt.⁴¹³

Kollár barátja, Benczur József (1728-1784) először egy rövidebb értekezésében azt bizonygatta, hogy a magyar rendek nem korlátozhatják a király hatalmát. Ennek a műnek a megjelentetését az 1764-1765. évi országgyűlésre időzítette.⁴¹⁴ Majd a bécsi kormány utasítására egy összefoglaló művet is készített *Institutiones juris publici Hungaricae*, 1768.⁴¹⁵ címmel, amelyben szintén cáfolni igyekezett a történeti alkotmány egyes tételeit.

II. József uralkodásának időszakában Francisci Rudolphi Grossing (1751? – 1830) botrányos viselkedése miatt kegyvesztett lett, ezért hogy visszanyerje a bécsi kormányzat kegyét tette közzé a magyar alkotmányt támadó tanulmányát, amely latinul és németül is kiadtak.⁴¹⁶ A mű címe egy „rendszeres” munkát ígért. Valójában csak a magyar alkotmánytörténet egyes részeit emelte ki és próbálta megcáfolni. Például, hogy az Aranybulla érvénytelen, mert a magyar nemesség csellel és erőszakkal kényszerítette ki és egyébként is a királynak joga van a nemese privilégiumokat eltörölni. Ráadásul az 1231. évi dekrétum alapján egyébként is hatályát veszítette.⁴¹⁷ Werbőczy pedig csak kitalálta a nemesi kiváltságokról szóló tételeit. A közjó érdekében pedig az uralkodónak hatályon kívül kell helyeznie a magyar alkotmányt.⁴¹⁸

413 BALLAGI Géza (1888) i. m. 83. KOSÁRY Domokos (1983) i. m. 299.

414 *Ungaria semper libera, suique juris et nunquam vel Principi vel genti alicui externae obnoxia*. Bécs, 1764.

415 Az Egyetemi Könyvtárban megtalálható a mű kézírata.

416 *Jus publicum Hungariae unica complexum de dissertatione*. Halae, 1786. Valójában Pesten Eggenbergernél jelent meg; a szerző állítása szerint Mária Terézia királynőnek 1777. júl. 3. vett megbízásából írta. Valójában csak átdolgozta Benczur József tanulmányát. *Ungarisches allgemaine Staats-und Regiments-Recht*. Wien, 1786.

417 GROSSING, Francisci Rudolphi: *Ius Publicum Hungariae*. Halae Saxonum, Helleriana, 1886. 138. SZŐCS Tibor: Egy negyedévezredes vita az Aranybulla körül. Franz Rudolf Grossing Aranybullakoncepciója és az ellenreakciók. In: *Belvedere Meridionale*, 2022. 127.

418 BALLAGI Géza (1888) i. m. 77. H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus (1763-1795)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 46.

A kiváló forráskutató, Kovachich Márton György (1744-1821) cáfolta ezeket az állításokat az 1790-91-es országgyűlésnek készített rendkívül alapos munkájában.⁴¹⁹ Hálából Zemplén vármegye táblabíróvá választotta a kiváló jogtörténész.⁴²⁰ A Corpus Iurisra hivatkozva cáfolta Grossing állításait Barics (Barits) Adalbert (1742-1813) pesti egyetemi tanár is *Dissertatio statistica, de forma legali regiminis hungarici* (Cassoviae, 1790) című művében és Potkonitzky Ádám (?-1820), a késmárki evangélikus gimnázium tanára: *Freimüti-ge Untersuchungen über die Krönung in Ungarn und andere damit verknüpfte Gegenstände des Ungarischen Staatsrechts. Nach Veranlassung des Grossingischen darüber herausgegebenen Aufsatzes*. (Pressburg, 1790.) című művében szintén Grossing történelemhamisításait cáfolta. *Animadversiones in ius publicum Hungariae a Franc. Rudolf Grossing editum*. (1786.)⁴²¹ című mű szerzője egyrésztől leköszölte Grossing szövegét majd csatolta hozzá a megfelelő ellenérveket, tényeket.⁴²²

Petrovics József (1751 – 1818) az 1776-ban alapított zágrábi jogakadémia tanára *Introductio in ius publicum regni Hungariae*. (Viennae, 1790.) című írásában a bécsi udvar utasítására, a jozefinista kormányzat szempontjai szerint értelmezte a magyar alkotmányfejlődést.⁴²³

Anton Wilhelm Gustermann (1750-1823) császári és királyi könyvcenzor viszont kicenzúrázta a magyar történeti alkotmány legfontosabb sarkalatos törvényeit, így az Aranybullát is.⁴²⁴ Úgy vélte, hogy az uralkodó végrendelete is a magyar alkotmányjog jogforrásai közé tartozik. A magyar szerzőket pedig „üresfejűeknek” nevezte. Gróf Cziráky Antal (1772-1852) országbíró, az MTA alapító és igazgatótagja nagysikerű közjogában tette közzé a „helyreigazítást”.⁴²⁵

419 KOVACHICH [Márton György], Martinus Georgius: *Vestigia comitiorum apud hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem celebratorum*. Pest, 1790. 82-127.

420 V. WINDISCH ÉVA: Kovachich Márton György, a forráskutató. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998. 113.

421 Szó szerinti második kiadása más címen jelent meg: *Refutatio iuris publici a Franc. Rud. Grossing editi*. Pestini, Budae ac Cassoviae 1790.

422 A további vitairatokat ismerteti: KOSÁRY Domokos (1983) i. m. 596.

423 KOSÁRY Domokos (1983) i. m. 595.

424 GUSTERMAN, Anton Wilhelm: *Ungarisches Staatsrecht*. Wien, Doll, 1818. I. k.

425 CZIRÁKY, Moysem Antonium: *Conspectus juris publici regni Hungariae*...Viennae, Typis

Báró Izdenczy József (1733-1811) államtanácsos a *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes, und von den Rechten ihrer Könige*. (Wien, 1790) vérszerződést, az Aranybullát, a Tripartitumot és a királyi hitleveleket úgy próbálta értékelni, hogy azok valójában az uralkodó abszolút hatalmát igazolják.⁴²⁶ Gróf Batthyány Alajos *Tausend und ein Irrthum des Verfassers der ungrischen Irrthümer*. (H. n. 1791.) című művében kiváló alkotmányjogi ismeretekről tanúságot téve igazította ki a „bértollnok” 141 tévedését.⁴²⁷

Ürményi József (1741-1825) országbíró Miksa főhercegnek, a későbbi kölni érseknek előadásokat tartott a magyar közjogból, melyet egy könyvben össze is foglalt. Ezt a művet aztán Lakits György (1739-1814) a pesti egyetem egyházjogi tanára Stephani Rosemann álnéven adott ki: *Jus publicum regni Hungariae ex combinatione veterum, recentiorumque legum: in compendium systematicum redactum et usibus maxime scholasticae juventutis adcommodat*. (Vienne, 1791)⁴²⁸ Ez a magyar alkotmányjogot tudományos alapossággal bemutató tankönyvszerű mű meghatározta egy időre a magyar jogászok és politikusok közjogi felfogását. Az 1795. évi egyetemi tisztogatásig még tankönyvként is használták. Ezután már nem lehetett különböző csúsztatásokkal, hamis értelmezéssel olyan egyszerűen félrevezeti a magyar közvéleményt.⁴²⁹

Joannis B. Wallshausser, 1851. I-II. k. (magyarul: *A magyar közjog alapelvei* címmel Hegedűs Lajos adta ki 1861-ben. HEGEDŰS Lajos Kandid: *A Magyar Közjog alapvonalai* Gróf Cziráky Antal Mózes nyomán. Pest, Hekenast Gusztáv, 1872. 12.

426 STRADA Ferenc: *Izdenczy József az államtanács első magyar tagja*. In: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, 1940. 60.

427 PRUZSINSZKY Sándor: *Természetjog és politika a XVIII. századi Magyarországon*. Batthyány Alajostól Martinovicsig. Budapest, Napvilág Kiadó, 2001. 60-65.

428 Németül is kiadták: *Staatsrecht des Königreichs Hungarn. Nach der heutigen Verfassung dieses Reichs bearbeitet*. Wien, Aloys Dollischen, 1792. Ezután ez a mű még 14 kiadást megért németül és angolul.

429 PRUZSINSZKY Sándor: *Ürményi József*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. 237.

10. Az angol és a magyar történeti alkotmány

Montesquieu (1689 – 1755) járt Magyarországon, részt vett az 1728-as országgyűlés néhány ülésén is és igen jó véleménnyel volt a magyarokról és a magyar alkotmányról. A *Törvények szelleméről* című műve a magyar nemesség egyik kedvelt olvasmánya lett.⁴³⁰ Különösen 1785 és 1794 között hivatkoztak rá több magyar, német és latin nyelven megjelent műben.⁴³¹ Nem csak Montesquieu⁴³² tekintette követendő példának az angol alkotmányt, hanem a magyar jogászok, politikusok is ekkor ismerték fel a két történeti alkotmány formai hasonlóságát.⁴³³ Aranka György (1737 – 1817) az *„Anglus és a magyar igazgatásnak egyben-vetése”* cím alatt megjelent művében mielőtt az összehasonlításhoz fogna erősen hangsúlyozta a magyar állam függetlenségét. Majd kijelentette, hogy a magyar alkotmányban a patrimonális felfogásnak nyoma sem volt. A korábbi szakirodalom⁴³⁴ a magyar államfejlődés legkorábbi, XI-XII. századi korszakát jelölte így, amely elmélet szerint az uralkodó hatalmának alapja a magánbirtoka, patrimoniuma. Természetesen Aranka György nem erre az el-

430 PÉTER László: *Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmány, 1790-1990.* In: Holmi, 1991/11. 1523. BALÁZS Péter – PENKE Olga: *Montesquieu gondolatainak fogadtatása a 18. század végétől napjainkig Magyarországon.* In: Irodalomtörténeti Közlemények, 2012/1. 3–21, 4–8. SZIJÁRTÓ M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése.* Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2016. 231, 239–240, 279. Montesquieu járt Magyarországon és külön kitért művében a magyar politikai viszonyok elemzésére is. Lásd: *A törvények szelleméről.* Budapest, Osiris – Attraktor, 2000. 197.

431 BARANYAI Zoltán: *Első Montesquieu-fordításaink.* In: Egyetemes Philológiai Közlöny, 1920, 3.

432 MONTESQUIEU: *A törvények szelleméről.* Budapest, Osiris Kiadó, 2000. 197.

433 ARANKA György: *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése.* Kolozsvár, Nyomtatott Kolosváran Hochmeister Márton ... által, 1790. CONCHA Győző: *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén.* In: Erdélyi Múzeum, 1880/2. ANDRÁSSY Gyula: *Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődése.* In: Budapesti Szemle, 1927. FEST Sándor: *Magna Carta – Aranybulla.* In: Budapesti Szemle, 1934. FEST Sándor: *Párhuzam az angol és a magyar alkotmány között a XIII. században.* In: Budapesti Szemle, 1941. HAENDEL Béla: *Volt-e párhuzam az angol és a magyar alkotmányfejlődés között a középkorban?* In: Századok, 1942/1-3.

434 Lásd: MÁLYUSZ Elemér: *A patrimonális királyság.* In: Társadalomtudomány, 1933. 37.

méletre utal, hanem a XVIII. századi viszonyokat vetíti vissza a korábbi évszázadokra és a Szent Korona főtulajdonjogát hangsúlyozta. Hangsúlyozta, hogy míg Ausztria császára magánbirtokának tekinti birodalmát, addig az angol és a magyar királynak csak annyi birtoka lehet az országában, amennyit pénzért megvásárolt. Aranka a legfőbb hasonlatosságot az angol és a magyar alkotmány között abban látta, hogy mindkét országban a főhatalmat megosztották a fejedelem és az ország rendjei között.

Aranka művét – többek között – az ugyane tárgyban, de először latin nyelven megjelent röpirat a *Conspectus regimis formae regnorum Angliae et Hungariae* (h. n. 1790) ihlette, melynek szerzője Gróf Török Lajos (1748 – 1810), Kazinczy Ferenc hivatali főnöke, majd apósa.⁴³⁵ Ez a tanulmány magyarul is kiadták: *Anglia és Magyar Ország igazgatások' formájának elő-adása*. Írta Hazafi-Társunk Gróf ..r. ..j...”címmel a Kazinczy Ferenc szerkesztette Orpheus című irodalmi folyóiratban, 1790-ben.⁴³⁶ A *Conspectus* egy füzetben, két különböző kiadásban azonban egy másik értekezés is olvasható: „*Dissertatio statistica de potestate exequente regis Angliae*.” (h. n. 1790)⁴³⁷ szerzője, Barics (Barits) Adalbert pesti egyetemi tanár Angliát, mint az alkotmányosság követendő mintáját mutatja be, azzal a céllal, hogy Magyarország is ezt a példát kövesse. Nem minden célzatosság nélkül hangsúlyozta, hogy az angolok polgári javaikkal korlátlanul rendelkezhetnek. A parlamentben rendi különbség nélkül választott képviselők tanácskoznak, és nem csak hogy korlátozzák a király hatalmát, hanem az országgyűlés a hatalom egyetlen forrása. A királyt ugyan nem lehet felelősségre vonni, de a kormány tagjai a parlamentnek felelősek.⁴³⁸

Aranka művét Szrogh Sámuel (1763 – 1829), Borsod vármegye táblabírája lefordította német nyelvre: *Vergleichen zwischen Engellands und Ungarns Re-*

435 HARSÁNYI István: *XIII. századi nyomtatványok eddig ismeretlen szerzői*. In: Magyar Könyvszemle, 1939/2. 188. KÓSA János: *Török Lajos irodalmi munkásságához*. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 1948/1. 48.

436 Bika-hava, 327-342.

437 Szrogh Sámuel (1763 – 1829) Borsod vármegye táblabírája magyarul Nagy-Szebenben, németül Pesten adta ki.

438 ZÁVODSZKY Géza: *Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője*. In: Magyar Könyvszemle, 1987/1. 10. BALLAGI Géza (1888) i. m. 526-529.

girungsform. Oder: Ein Wort an diejenigen, von welchen die Ungarn für unruhige Köpfe gehalten werden. Aus dem Ungarischen übersetzt und vermehrt. (h. n. 1791.) címmel.

Az Aranybulla mintájának az 1790-es évek röpiratirodalmának korától kezdve a 1215. június 15-én Földnélküli János angol király által kibocsátott Magna Carta Libertátumot tartották.⁴³⁹ Az 1790-es évek röpiratainak hatására írta gróf Széchenyi István a 1832. október 15-én a naplójába: „*Magna Carta és Aranybulla a kereszteshadjáratok következményeképpen úgyszólván egyazon agyból születtek.*”⁴⁴⁰ Az angol és a magyar alkotmány közti vélt, vagy valós hasonlatosságaira⁴⁴¹ a Rákóczi- szabadságharc államelméletében található az első utalás. II. József alkotmányellenes intézkedéseivel szemben Zemplén vármegye felirattal tiltakozott és kijelentette, hogy nem is lehet más nemzetet szabadnak tekinteni, csak az angolt és a magyart.⁴⁴²

Az angol-magyar alkotmány hasonlatosságának divatossá vált nézetére támaszkodva írta Berzeviczy Gergely, hogy a Habsburgok helyett, – mivel ők egyoldalúan megszüntették az uralkodó és a rendek közötti konszenzust,⁴⁴³ – egy an-

439 FEST Sándor: *Magna Carta – Aranybulla: szellemi érintkezések angolok és magyarok között III. Béla és II. Endre korában.* In: Budapesti Szemle, 1934. 273-289. FEST Sándor: *Párhuzam az angol és a magyar alkotmány között a XIII. században.* In: Budapesti Szemle, 1941. 105-134. HAENDEL Béla: *Volt-e párhuzam az angol és a MAGYAR alkotmányfejlődés között a középkorban?* In: Századok, 1942/1-3. 123-128. SZÁNTÓ Sámuel: *Az aranybulla keletkezése összehasonlítva az angol magna chartával.* In: Erdélyi Múzeum, 1881/5. 129-159. CONCHA Győző: *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén.* In: Erdélyi Múzeum, 1881/2. 33-44. SAYOUS, Édouard: *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 à 1815.* Paris, Germer-Baillière, 1872. LASZLOVSKY József: *Magna Carta és Aranybulla.* In: BÁRÁNY Attila – LASZLOVSKY József – PAPP Zsuzsanna: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban.* Gödöllő-Máriabesnyő, Attraktor Kiadó, 2008. I. 203.

440 SZÉCHENYI István: *Napló.* Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 636.

441 ARANKA György: *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése.* Kolozsvár, Nyomtatott Kolosváran Hochmeister Márton ... által, 1790. CONCHA Győző: *Az angolos irány politikai irodalmunkban a múlt század végén.* In: Erdélyi Múzeum, 1880/2. 33-44. ANDRÁSSY Gyula: *Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődése.* In: Budapesti Szemle, 1927. 161-178. ZÁVODSZKY Géza: *Zinner János, az angol alkotmány első hazai ismertetője.* In: Magyar Könyvszemle, 1987/1. 10-18.

442 PÉTER László: *Montesquieu paradoxonja a szabadságról és a magyar alkotmány, 1790-1990.* In: Holmi, 1991/11. 1523.

443 Az 1790-es politikai röpiratok az Aranybullát is olyan társadalmi szerződésként említették, amelyet az uralkodó és a nemzet kötött. Lásd: KOSÁRY Domokos (1983) i. m. 158.

gol herceget kellene magyar királynak megválasztani.⁴⁴⁴ „Ezen a részen Anglia, ez a régi idő óta uralkodó boldog, szabad ország így természetes szövetségbe jutna velünk. Megfelel egymásnak a két ország kormányformája, jellemünk is lényegében megegyezik, és így könnyű lesz a királynak szokásainkhoz alkalmazkodni.”⁴⁴⁵

Kállay Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia tagja is megjegyezte az angol alkotmány bemutatása kapcsán: „...ön status- alkotmányunkat leginkább az angolokéval szoktuk összevetésbe hozni...”⁴⁴⁶

Az angol és a magyar történeti alkotmány hasonlatossága beépült a XIX. századi iskolai tananyagba is, hiszen például Losontzi István több mint hetven kiadást megélt tankönyve hivatkozott az Aranybulla és a Magna Charta párhuzamos történetére.⁴⁴⁷

Az angol minta követésének gondolata még az 1867-es kiegyezés után is tovább élt a magyarországi narratívákban. Ifjabb gróf Andrássy Gyula (1860 – 1929) több alkalommal is hivatkozott az angol parlamentarizmusra.⁴⁴⁸ Háromkötetes nagy munkájában együtt taglalta Anglia és Magyarország történelmét. II. András dekrétumáról pedig így nyilatkozott: „Az Aranybulla hatalmas nemzeti alkotás, az ősi nemzeti szabadságot újjáteremti. Nagy céljai a rendek főérdekeit mind fölkarolják. E részben páratlan és magasabbra helyezhető, mint az angol Magna Charta.”⁴⁴⁹ Concha Győző (1846 – 1933) egyetemi

444 Berzeviczy Gergely Göttingában megismerkedett több angol herceggel is, akik aztán Londonban vendégül is látták. BERZEVICZY Gergely: *Ausztria uralma Magyarországon*. Magyarul megjelent: BALLAI Károly: *A magyar függetlenségi nyilatkozatok története*. Első kötet. Okmányok, iratok, jegyzőkönyvek és törvények. 20 hasonmással. Budapest, Merkantil Nyomda, 1935. 54.

445 MARCZALI Henrik (1907) i. m. I. k. 251. H. BALÁZS Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 154.

446 KÁLLAY Ferenc: *Az angol alkotmány eredetében, következtetéseivel, némi tekintettel Magyarországra*. In: *Tudománystár*, 1834/3. 5.

447 LOSONTZI István: *Hármas kis tükör, mely Magyar I. Legújabb földleírását, II. Régibb és legújabb polgári állapotát, III. A magyar nemzetnek régibb és legújabb történetét híven ábrázolja*. Pest, Trattner és Károlyi tulajdona, 1849. 41-42.

448 ANDRÁSSY Gyula: *Az 1867-iki kiegyezésről*. Budapest, Franklin-Társulat, 1896. ANDRÁSSY Gyula: *A parlamentáris kormányzat*. Budapesti Hírlap, 1905. augusztus 12-13. 1-2.

449 ANDRÁSSY Gyula: *A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai*. Budapest, Franklin Társulat, 1901. I. k. 152. V. ö.: ANDRÁSSY Gyula: *Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődése*. In: *Budapesti Szemle*, 1927, 206. k. 597. sz. 161.

tanár, (négy hónapig magánúton tanította ifjabb Gróf Andrássy Gyulát) inkább az angol parlamentáris intézmények átvételének nehézségeire hívta fel a figyelmet. Különös tekintettel az általános választójogra.⁴⁵⁰

Az egyes tanulmányokban, jogi szakkönyvekben folyamatosan visszatérő érvelésként jelent meg az angol-magyar párhuzam. Például Kautz Gyula (1829 – 1909) a pesti egyetem egyetemi tanára,⁴⁵¹ Nagy Ernő (1853 – 1921) a nagyváradi jogakadémia tanára,⁴⁵² Barabási Kun József (1875-1945) a Debreceni Tudományegyetem jogtanára,⁴⁵³ Deák Albert (1864 – 1924) jogi szakíró két kötetes könyvében.⁴⁵⁴ Lányi Bertalan (1851 – 1921) igazságügyminiszter *A Fejérváry-kormány kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban* című művében harminc oldalon keresztül taglalta az angol-magyar párhuzamot a darabont kormány alkotmányos védelme érdekében.⁴⁵⁵

A Parlament tervezésekor is részben az angol mintát követték. A historizáló építési stílus a történeti alkotmányt szimbolizálta.⁴⁵⁶

Grosschmid Béni még a magánjog terén is talált hasonlatosságot a magyar és az angol jog között. *Werbőczy és az angol jog*⁴⁵⁷ című művében kifejtette, hogy az angol jogban Werbőczy Hármaskönyvéből sokkal több elem található, mint az 1848 előtti magyar jogban.⁴⁵⁸ Folytatta a megkezdett gondolati sort ifj. Szla-

450 CONCHA Győző: *Jogi intézmény-e a parlamenti kormány?* In: Budapesti Szemle, 124. szám, 1905. 424., 428.o. CONCHA Győző: *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon.* In: Budapesti Szemle, 433. szám. 1913. 69. 72.

451 KAUTZ Gyula: *Az angol alkotmány általános jellemzéséhez.* In: Budapesti Szemle, 1879. 37. szám. 20.

452 NAGY Ernő: *A magyar alkotmány állandósága.* In: Jogtudományi Közlöny, 1896/25. 174.

453 BARABÁSI KUN József: *Anglia kormányzata.* In: Budapesti Szemle, 1909. 392. szám 174.

454 DEÁK Albert: *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Váallata, 1912. I-II. k.

455 LÁNYI Bertalan: *A Fejérváry-kormány kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban. (1905. június 18-1906. április 8) kormányzatpolitikai és alkotmányjogi megvilágításban.* Budapest, Benkő Gyula Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, 1909. 253-286.

456 GÁBOR Eszter: *Az állandó Országház tervpályázata 1883-ban.* In: GÁBOR Eszter – VERŐ Mária: (szerk.): *Az Ország háza. Budapesti országház-tervek 1784-1884.* Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2000. 138. Ez a tanulmánykötet is stílszerűen angol és magyar nyelven jelent meg.

457 Budapest, Franklin Társulat Nyomdája, 1928.

458 GROSSCHMID Béni: *Werbőczy és az angol jog.* Budapest, Franklin Társulat Nyomdája, 1928. 1.

aits Károly 1937-ben megjelent tanulmánya, amely *Az angol jog kútííi* címmel adott ki.⁴⁵⁹ Villányi (Fürst) László a mű előszavában is utalt erre: „Történeti jellege folytán ez a jogrendszer sok rokonvonást mutat a mi jogunkkal; e hasonlóságok vizsgálatának magánjogunk legnagyobb mestere, Grosschmid „Werböczy és az angol jog” című munkáját szentelte.”⁴⁶⁰

Az angol magyar alkotmány hasonlatosságára külföldön is felfigyeltek. Lipcsében jelent meg a magyar alkotmányról név nélkül a *Geschichtliche Fragmente und das ungarische Staatsleben neueren Zeit* című mű.⁴⁶¹ Angliában pedig az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hatására született meg Joshua Toulmin Smith (1816 – 1869) alkotmányjogász: *Parallels between the constitutions of England and Hungary* című könyve.⁴⁶² A. Lawrence Lowell (1856-1943), a Harvard Egyetemen az államtudományok professzora a korszak legtekintélyesebb tudósára, James Bryce (1838-1922) akadémikusra hivatkozva állította párhuzamba az angol és a magyar jogot.⁴⁶³

11. A reformkor

A reformkor kezdetét sokan az 1825-27-es országgyűléstől számítják, amikor gróf Széchenyi István kezdeményezése folytán az országgyűlés törvénybe iktatta: az 1827. évi XI. tc.-et „A hazai nyelv művelésére föllállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról” címmel. Az új intézmény figyelmének középpontjában eleinte a nyelvművelés állt. Működése első maradandó eredménye a magyar helyesírás egységesítése és a nyelvtan rögzítése volt. Kiadta az első helyesírási szabályzatot (1832), a leíró nyelvtant (1846) és az értelmező szótárt (1862). A nagynyilvánosság előtt megjelent műveiben, beszédeiben

459 Ifj. SZLADITS Károly: *Az angol jog kútííi*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1937.

460 Ifj. SZLADITS Károly: *Az angol jog kútííi*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1937. III.

461 Leipzig, Karl Franc Köhler, 1846. I. k. 8. A szerző a 46. oldaltól kezdve külön kitért az Aranybulla taglalására is.

462 London, Ticknor, Reed, and Fields, 1849. A mű egy évvel később Bostonban is megjelent.

463 LOWELL, A. Lawrence: *Die englische Verfassung*. Leipzig, Veit & Comp., 1913. I. k. 5.

Széchenyi viszonylag keveset foglalkozott a közjogi kérdésekkel. Ezen a téren rövid távon nem remélte, hogy jelentősebb reformokat lehetne végrehajtani. Leginkább attól tartott, hogy a hagyományos közjogi sérelmi politikai akciók hatására a bécsi kormány megtorló intézkedéseket vezet be és abszolutista rendszert vezet be. Ezek a félelmek nem voltak alaptalanok. Metternich és több osztrák vezető politikus több esetben is tettek ilyen megjegyzéseket. Báró Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos és az országgyűlési ifjak elleni felségsértési perek is egyértelmű fenyegetést jelentettek.

Széchenyi István barátja Wesselényi Miklós viszont vakmerő módon nyilatkozott közjogi kérdésekben is. Nemes társait arról akarta meggyőzni, hogy a „*nemesi demokráciából*” polgári demokráciát alakítsanak.⁴⁶⁴

A reformkorban taktikai megfontolásból, inkább a magánjogi és a büntetőjogi javaslatokkal foglalkoztak. Természetesen ezek a reform javaslatok szorosan kapcsolódtak az alkotmányjog által is szabályozott területekkel: nem nemesek birtokbírhatása, magántulajdon biztosítása, törvény előtti egyenlőség, büntetőjogi garanciák és a büntetőjog humanizálása. Ennek eredményeként születettek meg az 1939-40-es országgyűlés által elfogadott kereskedelmi törvények⁴⁶⁵ és készült el Deák Ferenc vezetésével az 1843-as büntetőjogi reformjavaslat.⁴⁶⁶

Az ezernyolcszáznegyvenes években már bátrabban foglalkoztak alkotmányjogi kérdésekkel is. Vita bontakozott ki pl. a magyar vármegyék jövőjéről. Kossuth Lajos és a köré csoportosuló ún. municipalisták szerint a parlamentnek felelős kormány önmagában nem ad elegendő védelmet a hatalom esetleges visszaéléseivel szemben. A vármegyék alkotmányvédelme – amint ezt a több évszázados gyakorlat is bizonyítja – további biztosítékot adhat. Kossuth Lajos nyilatkozatát az óta is többször idézték:

„...megyei istitutio, ha képviseleti rendszerre alapítva a népszabadsággal összhangzásba hozatik s hivatásainak gyakorlatában a kor igényeihez idomíttatik, a kor individuális jogélvezetének leghatályosabb orgánuma,

464 TRÓCSÁNYI Zsolt: *Wesselényi Miklós*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965. 133-134.

465 HORVÁTH Attila (2006) i. m. 377.

466 FAYER László: (szerk.): *Az 1843-iki büntetőjogi anyaggyűjteménye*. Bp., 1896. I-IV. k.

*úgy nemzetünknek semmi európai intézményért, semmi szabatos papírgondolatáért cserébe nem adható, becses drága kincse lehet.*⁴⁶⁷

A centralisták önálló hatáskörű, de a parlamentnek felelős kormányt és garantált szabadságjogokat követeltek és úgy vélték, hogy ezzel szemben nem tartható tovább a magyar vármegyéknek a rendi alkotmány által biztosított széles körű jogosítványai. Természetesen a megyéket nem szüntetnék meg csak alaposan átalakítanák.⁴⁶⁸

Az 1843-44. évi országgyűlés részeredményei (magyar államnyelv 1844. évi II. tc., nem nemesek birtokképesége 1844. évi IV. tc., nem nemesek hivatalviselése 1844. évi V.tc.) után, az 1847-ben összehívandó országgyűlés előtt tették közzé az Ellenzéki nyilatkozatot, amely bevezetőjében megemlékezett az alkotmányos és nemzeti sérelmekről és leszögezte, hogy ezek megismétlődése csak a következő alkotmányos reformok megvalósulása zárhatja ki: Közteherviselés, törvény előtti egyenlőség, kötelező úrbéri megváltás, az ősiség megszüntetése, a költségvetésnek az országgyűlés általi ellenőrzése, a népképviselet, az országgyűlésnek felelős kormány kinevezése.⁴⁶⁹

12. Az 1848-as áprilisi törvények

Az 1848-as forradalom lehetővé tette, hogy a rendi képviseleti monarchiát alkotmányos monarchiává alakítsák át. Nem teljesen új, kartális alkotmányt készítettek, hanem a jogfolytonosságot megőrizve, a korábbi alkotmányt módosították. Ez azért is volt lehetséges, mert nem egy abszolút monarchiával szemben kellett megfogalmazni az új jogszabályt, hanem az utolsó rendi országgyűlés nyilatkozta ki, hogy nem a kiváltságos osztályok, hanem az egész

467 STIPTA István: *Kossuth Lajos önkormányzat koncepciója*. In: BALOGH Judit: (szerk.): *Európai Magyarországot! – Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója című országos jogtörténeti konferencia (Debrecen, 2002. október 3-4) tanulmányai*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2004. 111.

468 STIPTA István (19959 i. m. 12.

469 KÓNYI Manó: (szerk.): *Deák Ferenc beszédei, 1829-1847*. Budapest, Franklin – Társulat, 1882. I. k. 611.

nemzet képviselőjében jár el. Szemere Bertalan (1812 – 1869) erről az elvről a francia közvéleménynek szánt könyvében⁴⁷⁰ erről így írt: „... ezek a törvények nem voltak mások, mint olyan jogok tiszta és egyszerű megerősítése, amelyeket régtől fogva meglévő törvényeink szavatoltak.”⁴⁷¹ A rendszerváltozás tehát nem jogfosztással történt, mint a francia forradalom esetében, hanem jogkiterjesztéssel. Továbbra is megőrizték a történeti alkotmány „vívmányait” és a jogfolytonosságot. Pl. az 1848. évi XVIII. tc. a sajtótörvény is arról nyilatkozott, hogy a sajtószabadságot „visszaállította.”

A Szent Korona joghatósága alá vonták a nem nemeseknek minősülő állampolgárokat is. Ennek jelentőségére jellemző adat, hogy Magyarország minden öt lakosából négynek alapvető jogviszonyai változtatták meg az áprilisi törvények.⁴⁷²

Az 1790-óta elhangzott javaslatok és külföldi példák, elsősorban az angol és az 1831-ben kiadott belga alkotmány⁴⁷³ alapján három hét alatt készültek el a korszakalkotó törvények.

Az alkotmányosság követelményeit a legfőbb vonásokban teljesítették:⁴⁷⁴ Garantálták a magántulajdon szentségét (1848. évi III. tc. 32. §). A népképviselői választójog és az országgyűlés szabályozásával megvalósították a népszuverenitás és a népképviselő elvét (IV. és V. tc.-ek).

A hatalmi ágak elválasztása, a független, az országgyűlésnek felelős kormány felállítása az 1848. évi III. tc.-el történt meg. Ennek a jogszabálynak az indokolásánál jól látható, hogy miként illeszkedett egymáshoz a történeti alkotmány és az 1848-as áprilisi törvények megalkotásakor figyelembe vett Nyugat-európai alkotmányjogi minták követése. Deák Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz* című művében kifejtette:

470 Szemere Bertalan III. Napóleonnak is küldött egy tiszteletpéldányt.

471 SZEMERE, Barthélemy de: *La question hongroise (1848-1860)*. Paris, E. Dentu Libraire-Éditeur, 1860. 88.

472 SOMOGYI Éva: *Abszolutizmus és kiegyezés*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1981. 16.

473 CONCHA Győző: *Újkori alkotmányok*. Budapest, Hornyánszky Nyomda, 1884. I. k. 18.

474 Az alkotmányosság követelményeit lásd: Kukorelli István: (szerk.). *Alkotmánytan*. Budapest, Osiris Kiadó, 1994. 17-19.

„Vannak újabb törvényeink között olyanok, melyek nem elvben és lényegében, hanem inkább formában újak s csak tisztább, határozottabb és rendszeres alkalmazását írják körül a régibb törvényekben előforduló elveknek. Ilyen például a miniszteri felelősség. Mindazt, ami az erről szóló 1848. évi törvényben foglaltatik, ily alakban hiába keresnők akár Magyarországnak, akár más országoknak régibb törvényeiben. De az elv maga nem volt új Magyarország törvényhozása előtt s már a XVI. században világosan és határozottan kimondta a magyar törvény: az 1507:7. t.-c. stb.”⁴⁷⁵

Valóban felvázolható egy több évszázados jogfejlődés, amelyre, mint előzményre tekinthettek az 1848. évi áprilisi törvények megalkotói. Ferdinándy Gejza szerint már a Vérszerződésben is megtalálható a végrehajtó hatalom felelősségének elvi felvetése: „Hogyha valaki Álmos vezér és a többi fejedelmi személyek utódai közül az esküvel kötött megállapodásokat meg akarná szegni, örök átok sújtsa.”⁴⁷⁶ A történeti alkotmánnyal kiemelten foglalkozó alkotmányjogász hozzátette, hogy a törzsek vezetőinek be kellett számolniuk arról, hogyan hajtották végre a törzsgyűlés határozatait. Ennek révén történhetett volna meg a felelősség megállapítása is.⁴⁷⁷ Szent István Intelmeiben pedig arra utasította fiát, Imre herceget, hogy mindig a jó és bölcs férfiak tanácsára hallgasson.⁴⁷⁸ Megemlíthető a sorban az 1222. évi Aranybulla 14. és 31. cikkelye is.⁴⁷⁹ Az 1231. évi Aranybulla 3. cikkelye pedig arról rendelkezett, hogy ha a nádor rosszul intézné a király és az ország ügyeit, akkor ezért a székesfehérvári törvénylátó napon felelősségre lehet vonni. A III. András által kiadott 1298. évi XXIII. tc.

475 DEÁK Ferenc (1865) i. m. 88.

476 PAULER Gyula – SZILÁGYI Sándor: (szerk.): *A magyar honfoglalás kútjai: a honfoglalás ezredéves emlékére*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900. 399.

477 FERDINANDY Gejza: *A felelősség elve a magyar alkotmányban. Közjogi tanulmány*. Budapest, Horánszky Nyomda, 1895. 15.

478 *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat az Apostoli Szent-szék könyvkiadója, 2002. 30.

479 V. ö.: HORVÁTH Attila: Az 1222. évi Aranybulla, mint a történeti alkotmányunk sarkalatos törvénye. In: VARGA Zs. András – PATYI András – ÁBRAHÁM Márta: (szerk.): *Bulla Aurea 800: Nyolc évszázad közjogi üzenete*. Budapest, Kúria, 2022. 96.

a főpapokból és főurakból álló (praelati et barones) királyi tanácsot háromhavonta változó két püspökből és az országgyűlésen választott nemesi tagokból választott testülettel cserélje fel, akiket a királyi kincstárból megfelelő fizetéssel látnak el. Ezután a „*mellérendelő tanácsosok tanácsa nélkül, a fontosabb birto-kadományok és méltóságok eladományozása vagy más nagyobb dolgok tekintetében...*” meghozott döntést nem kell végrehajtani. Ezek az intézkedések érvénytelenek. Az 1386-ban Székesfehérvárott, az uralkodó nélkül tartott országos gyűlésen kiadott III. tc. a rossz tanácsosok kizárásáról rendelkezett. A korabeli források tanúskodása szerint az 1298. évi törvényeket csak rövid ideig alkalmazták, az 1386. évi jogszabályt pedig nem érvényesülhetett a gyakorlatban, a bennük lefektetett jogelvek azonban a köztudatban tovább éltek. Már az 1397. évi temesvári országgyűlésen⁴⁸⁰ az 1222. évi Aranybullát módosító törvénycikk a nádor, az országbíró, a tárnokmester és a várispánok felelősségéről intézkedett.⁴⁸¹ Az 1492. évi VI. tc. előírta, hogy a király tanácsosai magyarok legyenek, mint László király idején.⁴⁸² 1492. évi VII. tc. előírta, hogy a király Magyarországon dolgairól magyar tanácsosokkal tanácskozzék.⁴⁸³ Ugyanezen országgyűlés XXXIII. tc.-e szerint rendelkezett arról, a király a nádort a főpapok és bárók és az ország nemeseinek tanácsára, velük egyetértőleg válassza ki.⁴⁸⁴ Minden fontosabb tisztségre megválasztott személynek esküt kellett tenni.⁴⁸⁵ Tovább részletezte ezt a szabályozást az 1498. évi VII. tc.

A törvényességet biztosító jogi felelősség szabályozására tett kísérletet az 1507. évi országgyűlésen megalkotott V., VII., és VIII. tc.-ek. Meglepően modern elveknek megfelelően próbálták szabályozni a „*kormány*” felelősségét és a király sérthetetlenségét. Deklarálták, hogy a király olyan intézkedései,

480 GERICS József: Az 1397. évi országgyűlés helye az országgyűlések történetében. *Haditörténelmi Közlemények*, 1998/3. 618–622.

481 KNAUZ Nándor: Az 1397. évi országgyűlés végzése. In: Magyar Történelmi Tár III. kötet 191–242.

482 V. ö.: 1495. évi II. tc., 1222. évi Aranybulla 26. cikke, 1439. évi XVI. tc.

483 V. ö.: 1439. évi V., XII. tc., 1559. évi VIII. tc., 1569. évi XXXVIII. tc., 1608. évi IX. és X. tc., 1622. II. tc., 1655. évi XX. tc., 1741. évi XI. tc.

484 V. ö.: 1439. évi II. tc., 1485. évi nádori cikkelyek, 1526. évi II. tc., 1723. évi IV. tc.

485 V. ö.: 1351. évi XIII. tc., 1405. évi XIII. tc., 1486. évi XLIX. tc., 1868. évi XI. tc.

amelyeket a tanácsosok tudta nélkül hozott érvénytelenek. Mindemellett a tanácsosok a királynak adott tanácsaikért az országgyűlésnek tartoznak felelősséggel. A felelősségre vonás módjáról úgy rendelkeztek, hogy a királyi tanács emel ilyen esetben vádat, az országgyűlés lesz az ítélkező fórum. A legfőbb büntetés: hivatal, – birtok- és jószágvesztés, illetve száműzetés. A büntetés végrehajtásáról a királynak kell gondoskodnia. Amennyiben ez nem történik meg, akkor a vármegyék és az ország főméltóságai teszik meg ezt.⁴⁸⁶ A rákosi országgyűlés 1525-ben ezekre a jogszabályokra hivatkozva követelte, hogy vonják felelősségre Szerencsés Imre alkincstárnokot, akit aztán a király a budai Csonkatorony tömlőcébe zárattott.⁴⁸⁷ A hatvani országgyűlésben pedig megfosztották nádori tisztségétől Báthory Istvánt (1571 – 1586).⁴⁸⁸ Az 1526-os országgyűlésen pedig Werbőczy Istvánt.⁴⁸⁹

A Habsburgok ezt a gyakorlatot nem kívánták folytatni ezért is történt az, hogy az 1608. évi k. e. X. tc. 2. §-a ismételten elrendelte, hogy magyar ügyekben csak magyar tanácsosokkal értekezzen a király. Ugyanezen törvény bevezető részében pedig a magyar tanács hatáskörének megerősítését írta elő. Mária Terézia megkoronázása utáni első országgyűlésben az 1741. évi XI. tc. 2. §-a újra rendelkezett arról, hogy a „*király tiszte szerint, hű magyar tanácsosainak segítségével és tanácsával fog élni.*” A 4. § pedig arról határozott, hogy A Helytartótanács intézi az „*országon belül pedig minden közigazgatási és az ország közállományát illető ügyeket...*” Az ország törvényeiben meghatározott módon.

A törvény előtti egyenlőséget nem deklarálták kifejezetten, de erről szoltak a VIII-XIII. tc.-ek.

Az emberi jogok közül az egyesülési-és gyülekezési jogra úgy tekintettek, mint amelyeket már szokásjogi úton már megvalósítottak,⁴⁹⁰ emellett ezeket

486 VUTKOVICH Sándor: *A miniszteri felelősség*. Pozsony, Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1894. 32.

487 HARASZTI György: *Az „igazi” Fortunatus*. In: *Történelmi Szemle*, 2005/3-4. 233.

488 KUBINYI András: *Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523-1525-ben*. In: NEUMANN Tibor – RÁCZ György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. MTA Történettudományi intézete – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Budapest – Piliscsaba, 2009. 140-146.

489 FRAKNÓI Vilmos (1899) i. m. 210.

490 HORVÁTH Attila: *A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig*. In: *Jogtörténelmi Szemle*, 2007/1. 4.

a szabadságjogokat szabályozó törvényjavaslatokat a király valószínűleg nem szentesítette volna, ezért csak a sajtó, – vallás- és a tanszabadságot deklarálták (XIII-XX. tc.-ek).⁴⁹¹

A vallásszabadságról már korábban is születtek törvények: Erdélyben 1557-ben az evangélikusokat, 1564-ben a reformátusokat és 1568-ban pedig az unitáriusokat emelték a bevett vallások közé. Magyarországon az 1608. évi k. e. I. tc. deklarálta a protestánsok vallásszabadságát, de bevett vallássá az 1790. évi XXVI. tc.-el lettek, egy időben a görögkeleti vallással (1790. évi XXVII. tc.). Az izraelita vallást az 1895. évi XLII. tc. tette bevett vallássá. (V. ö.: az 1895. évi XLIII. tc.-el a vallás szabad gyakorlásáról).

13. Országbírói Értekezéslet

A solferinói vereség után, a gazdasági és a politikai válság enyhítése érdekében Ferenc József kiadta az Októberi diplomát (1860) Magyarországon újra felállították az 1848 előtti intézményeket: a Kancelláriát, a Helytartótanácsot, a Kúriát és a régi vármegyéket. Visszacsatolták a Temesi Bánságot, és a Vajdaságot. Ezzel Magyarország (Erdély és Horvátország nélkül) igazságszolgáltatási autonómiához jutott, anélkül, hogy az alkotmányjogi önállóságát visszanyerte volna. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy milyen jogszabályok szerint éljenek ezután. A magyar bíróságok az osztrák jogszabályokat nem ismerték, de nem is szívesen alkalmazták volna. A magyar jog szerint szerettek volna eljárni, de ezek a megváltozott körülmények között már teljes mértékben nem voltak alkalmazhatók. Ezért hívta össze az uralkodó gróf Apponyi György (1808 – 1899) országbíró elnöklete alatt az ún. Országbírói Értekezésletet (1861. január 23-tól március 4-ig ülésezett) Ferenc József (1830 – 1916) a következő kéziratot intézte báró Vay Miklós (1802 – 1894) magyar kancellárhoz:

491 GERGELY András: *Az 1848-as magyar polgári államszervezet*. In: PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György: *A magyarországi polgári államrendszerek*. Budapest, Tankönyvkiadó 1981. 50. KÁROLYI Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1936. 58. NAGY Miklós: *Ghyczy Kálmán mint nádori ítélőmester*. In: Budapesti Szemle, 1930. 10.

„Kedves báró Vay! Minekutána szándékom, Magyarországon összes köz-törvénykezési ügyét ismét ezen ország határai közé visszahelyezni, ennél-fogva országbíráim Nekem több alkalmas egyéniségeket fog kijelölni a ki-rály Curia tagjaival, kik az ő elnöklete alatt, más alkalmas egyéniségek közbejöttével, mindenek előtt a magyar igazságszolgáltatásnak szervezése felett tanácskozandván, ebbéli javaslataikat magyar kir. Kancelláriám út-ján haladéktalanul Elém terjesztendik, mire nézve önként értetődik, mi-szerint a birtok biztosságának és a magánjogi viszonyok állandóságának érdekében, a polgári és a büntető jognak minden határozmányai és intéz-kedései mindaddig teljes hatályban maradnak, míg azok iránt a netaláni változások törvényhozás útján meg fognak állapíttatni. Bécs, október 2. 1860. Ferenc József m. k.”⁴⁹²

Apponyi György főrendeket, főpapokat, a hétszemélyes tábla tagjait (23), ügyvédeket (19) és a polgárság képviselőit egy táblaügynököt és két kereskedelmi kamarai tisztségviselőt hívott össze. Az elnök a kereskedelmi vonatkozású ügyek tárgyalására további 5 kereskedőt, illetőleg kereskedelmi és ipar-kamarai alkalmazottat hívott meg. Köztük Deák Ferencet, Horvát Boldizsárt (1822 – 1898), a későbbi igazságügyminisztert, Tóth Lőrincet (1814 – 1903), több jogtudományi munka szerzőjét, Ghyczy Kálmánt (1808 – 1888), az 1848-as törvények egyik megfogalmazóját, Wenzel Gusztávot (1812 – 1891) a pesti egyetem jogász professzorát.⁴⁹³

Az Országbírói Értekezlet 1861. január 23-tól, március 4-ig 18 ülést tartott, mégis e rövid idő alatt rendkívül jelentős munkát végzett, és bőven túlterjeszkedett eredeti megbízatásán, amikor elkészítette az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat.⁴⁹⁴

492 KÓNYI Manó: (Szerk.): *Deák Ferenc beszédei*. Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1886. II. k. 280.

493 *Az értekezletek jegyzője RÁTH György országbírói elnöki titkár volt, aki az értekezlet hiteles anyagát Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában. Pest, Landerer és Heckenast, 1861. címmel közzétette.*

494 *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*. Pest, Landerer és Heckenast, 1861.

Az alkotmányellenesen kibocsátott rendeletekkel szemben a történeti alkotmányból indultak ki. Fő feladatuknak azt tekintették, hogy a neoabszolutizmus idején kibocsátott rendeleteket összhangba hozzák a magyar gazdasági, politikai és kulturális viszonyokkal, megteremtve ezzel az igazságügyi kiegyezést, ami alkotmányjogi tekintetben csak 1867-ben valósult meg.

A neoabszolutizmus idején életbeléptetett pátensek azért is érvénytelenek, mert nem a törvényesen megválasztott országgyűlés fogadta el, és nem a magyar alkotmány szerint megkoronázott király szentesítette. A magyar közvélemény is ellenszenvvel fogadta ezeket a rájuk erőltetett pátenseket. Az 1848-as áprilisi törvények azonban a magyar magánjog egy jelentős részét hatályon kívül helyezte, de az új polgári törvénykönyv elkészítésére a szabadságharc leverése miatt nem kerülhetett sor. A többi jogág vonatkozásában pedig a jogegyenlőség kimondása utáni helyzetet kellett volna rendezni. Ezt a jogalkotási vákuumot használta ki a bécsi kormányzat és léptette életbe Magyarországon az osztrák polgári,- büntető, polgári eljárásjogi,- büntető eljárásjogi,- kereskedelmi jogi,- váltó,- csőd stb. törvénykönyveket.

Végül is az értekezlet hosszas vita után azt az álláspontot fogadta el, hogy a magyar jogszabályokat visszaállítják, de a jogfolytonosság és a helyzet szükségé által megkívánt pótlásokkal. Ezek közül a legjelentősebb a Telekkönyvi rendtartás (1855) és az Osztrák Polgári Törvénykönyv (1853) ide vonatkozó részei, amelyek az ingatlantulajdont, illetve annak forgalom és hitelképességét biztosították. Ennek megfelelően három csoportba foglalhatók a rendelkezések. Az első csoportban lévők hatályon kívül helyezték a császári pátenseket, és helyettük visszaállították a magyar jogot. Így nyerte vissza érvényét pl. az 1839-40. évi országgyűlés által alkotott váltó- és csődtörvény. A második csoport alaki joghatállyal ruházta fel az abszolút kor rendeleteinek azt a részét, amelyek elősegítették a magyar gazdaság fejlődését. Ilyenek voltak például az ősiségi, az úrbéri, a telekkönyv stb. pátensek. A harmadik csoportba a módosítások kerültek – elsősorban az öröklési és a házassági vagyoni jogi szabályok. A magyar öröklési jognak ekkor vált speciális intézményévé az ági öröklés. Törvényes öröklés esetén, leszármazók hiányában különbséget kell tenni az ingatlanok vonatkozásában a „szerezményi vagyon” (amit az örökhagyó szerzett) és az „öröklött vagyon”

között. A szerzeményi vagyont ugyanis a hitvestárs örökli, az örökölt, ún. „ági vagyon” azonban az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok értelmében visszaszáll arra az ágra, ahonnan az örökhagyó azt korábban örökölte.

Az Országbírói Értekezlet tagjainak modern gondolkodásmódját bizonyította az, hogy „*az ész szüleményeit*” (a szellemi alkotásokat) szintén a jog olta alá helyezte. Negatívumként említhető, hogy továbbra is fenntartották a hitbizományokat.

Rendkívül kényes politikai, jogi problémát jelentett az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok jogforrási minősítése. Az Országbírói Értekezlet nem rendelkeztet jogalkotó hatalommal, még csak az országgyűlés egyik bizottságának sem számított, hanem csak, mint egy önkényesen összehívott 60 tagú testület rendezte a fennálló joganyagot. Mire az 1861-ben összehívott országgyűlés megkezdte az ülésezését, már be is fejezték a munkájukat, így az országgyűlés csak igennel vagy nemmel szavazhatott róla. Ezért kezdetben arra gondoltak, hogy a képviselőház, mint törvényjavaslatot fogja tárgyalni. A képviselők ez ellen tiltakoztak, hiszen nem volt törvényes az országgyűlés („*csonka parlament*”) és az államfői tisztség sem volt alkotmányos módon betöltve. Ezért kompromisszumos megoldásként azt javasolták, hogy „*Addig is, amíg az alkotmányos törvényhozás a kodifikáció rendszeres művét befejezhetné*” az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat „*ideiglenes kisegítő gyanánt használhatónak tekinti*”. Mindezt Ferenc József is megerősítette, anélkül, hogy formális törvényi szentesítéssel ellátta volna az. A végső megoldást – akárcsak a Hármaskönyv esetén – a bírói jogalkalmazás révén, a szokásjog jelentette. A Kúria 1861. július 23-án tartott teljes ülésén az Ideiglenes Törvénykezési Szabályokat a törvényhozás intézkedéséig ideiglenesen „*állandó zsinórmértékül*” elfogadta, a bíróságoknak hatályos jogként ajánlotta. A továbbra is fennmaradó joghézagokat, jogalkalmazási problémákat pedig vagy a jogtudománynak vagy a bíróságoknak kellett megoldaniuk.

14. A jogfolytonosság visszaállítása és a kiegyezés

A magyar történeti alkotmány egyik legfontosabb sajátossága a jogfolytonosságra való törekvés. Ennek az elvnek megfelelően az 1848-49-es forradalom és szabadságharc leverése után bevezetett abszolút kormányzati rendszerrel szemben Deák Ferenc egyezséget ajánlott a Habsburg dinasztiának.⁴⁹⁵ Szerinte a kiegyezés kiindulópontja a Pragmatica Sanctio⁴⁹⁶ lehetne. Össze kell hívni a magyar országgyűlést (az erdélyi és a horvát képviselőkkel együtt) és elismerni a jogfolytonosságot, majd megkoronázni Ferenc Józsefet. A közjogi kiegyezést végül az 1867. évi XII. tc.-be foglalták, amely lényegében a magyar korona országai és a többi Habsburg uralom alatt álló országok közötti „közös érdekű viszonyokról s ezek intézéséről” rendelkezett. A Pragmatica Sanctio és ennek a kiegyezési törvény általi értelmezése szerint Magyarország és az osztrák tartományok a közös uralkodó által „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul együtt birtoklandók.” Ebből következett, hogy „a közös biztosság együttes erővel leendő védelme és fenntartása közös és viszonylagos kötelezettség.” A Pragmatica Sanctio ugyanakkor biztosította, „hogy Magyarország alkotmányos közjogi és belkormányzati önállósága sértetlenül fenntartassék.”

A közös és együttes védelem eszközei a hadügy és a külügy, így ezek közősek és közös az ezekre vonatkozó pénzügy is. A közös ügyeket az uralkodó által kinevezett közös miniszterek irányították, akiknek az ellenőrzését a két országgyűlésből választott 60-60 tagú delegáció végezte. A delegációkat az uralkodó hívta össze, felváltva Bécsbe és Budapestre.⁴⁹⁷

495 DEÁK Ferenc (1865) i. m.

496 JÁSZI Viktor: *A pragmática sanctio és a házi törvények*, Franklin-Társulat könyvnyomdája, Budapest, 1902.

497 ANDRÁSSY Gyula: *Az 1867-iki kiegyezésről*. Budapest, Franklin, 1896. 5. GALÁNTAI József: *A dualizmus kialakításának egyes kérdései*. In: PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György: *A magyarországi polgári államrendszerek*. Budapest, Tankönyvkiadó 1981. 140. SOMOGYI Éva: *A kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában*. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézete, 1996. 15. KOZÁRI Mónika: *A dualista rendszer, (1867-1918)*. Budapest, Pannonica Kiadó, 2005. 31.

A törvények primátusát az 1790. évi XII. tc. már deklarálta. A közigazgatás és bíraskodás egyértelmű elválasztását és a bírói függetlenséget a későbbiekben az 1868. évi IV. tc. rendezte.⁴⁹⁸ A magyar bíróságok már az 1869. évi IV. tc. 19.§-a jogosultak voltak a kormányrendeletek törvényessége felett ítéletet mondani, de ez mindig csak a konkrét ügyre vonatkozhatott, általános elvként nem határozhattak az ominózus jogszabályról.

A törvények uralmát és a jogállamiságot azonban csak a közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXVI. tc. valósította meg. A Közigazgatási Bíróság a legfontosabb különbíróság lett. Ez a testület tette lehetővé, hogy az állampolgárok a közigazgatási hatóságok esetleges visszaéléseivel szemben bírói úton keressenek jogorvoslatot.⁴⁹⁹

Először az 1883. évi XLIII. tc. felállította a pénzügyi közigazgatási bíróságot, majd az 1896. évi XXVI. tc. által már általános Közigazgatási Bíróságot hoztak létre. A Közigazgatási Bíróság a jogállam egyik fontos garanciájaként a közigazgatási határozatokat, aktusokat a jog feltétlen és egyenlő érvényesülésének biztosítása érdekében felülbírálhatta, ha az törvénybe ütközött. A Közigazgatási Bíróság tehát a természetes és jogi személyek közjogi alanyi jogait és a tárgyi jogrendet egyaránt védelmezte.⁵⁰⁰

A Közigazgatási Bíróság közel fél évszázados működése során komoly tekintélyre tett szert a hazai közéletben. Hatáskörét is ennek megfelelően fokozatosan bővítették. Jelentős szerepet töltött be a jogvédelem, de még az alkotmányvédelem terén is, amelynek révén történeti alkotmányunk szerves részévé vált.⁵⁰¹ Nem lett a mai értelemben vett Alkotmánybíróság, de többféle alkotmányvédő funkciót is ellátott.⁵⁰² Alkotmányjogi bíróként járhat el a Közigazga-

498 MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása, 1867-1875*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982. 35.

499 STIPTA István (1997) i. m. 150.

500 MAGYARY Zoltán: *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1942. 624. KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, Politzer Kiadás, 1900. 204.

501 STIPTA István (2020) i. m. 51.

502 Lásd erről ugyanebben a kötetben a PATYI András: *A magyar közigazgatási bíraskodás elmélete és története* című tanulmányt.

tási Bíróság az Országgyűlés két házának szervezeti kérdéseiben. Határozatot hozhatott mind a felsőházi tagok mind az alsóházi képviselők választása ellen előterjesztett panaszok esetén. Ítélezhetett a választói névjegyzék elleni panaszok tárgyában, (1925. évi XXV. tc.) az önkormányzati testületek szervezeti kérdéseiben, a törvényhatósági és a községi választások ügyében. Panaszt lehetett a Közigazgatási Bírósághoz benyújtani, ha a kormány valamelyik törvényhatósági bizottságot feloszlatta. (1929. évi XXX. tc. 1930. évi XVIII. tc.) Megsemmisíthette a kormánynak vagy bármely közegének a törvényhatósággal vagy más önkormányzati testülettel (Magyar Nemzeti Múzeum, Mérnöki és Orvosi Kamara stb.) szemben kibocsátott törvényellenes rendeletét. (1907. évi LX. tc.) Ifj. Andrássy Gyula belügyminiszter a törvény indoklásában hangsúlyozta: „...a törvényhatóságok jogainak biztosítója a nemzet szabadságának is egyik főbiztosítója a Parlamentarizmus mellett legerősebb pillére az alkotmánynak és az élet-erős önkormányzat előfeltétele.”⁵⁰³

A második kamarát a későbbiekben először a főrendiházi törvénnyel (1885. évi VII. tc.), majd a felsőházi törvénnyel (1926. évi XXII. tc.) szabályozták.

A főrendiházi törvény szerint elveszítették tagságukat a szegényebb – évi 3000 Ft-nál kevesebb föld- és házadót fizető – főrangúak, a címzetes katolikus püspökök és a főispánok. Főrendiházi tagságot kaptak a református és az evangélikus egyház 3-3 püspöke, továbbá 3-3 főtisztviség viselője és az unitáriusok egyik elnöke, a Királyi Kúria elnöke, a budapesti Ítéletábrla elnöke és megalakulásától kezdve a Közigazgatási Bíróság elnöke és másodelnöke. Emellett a király – a kormány javaslatára – 50 főrendiházi tagot élethosszig tartó ideig delegálhatott a főrendiházba.⁵⁰⁴

A felsőházi reform céljaként megfogalmazták, hogy „az első kamarában érvényesülő politikai pártszempontok mellett hivatásos képviselket adjon a szaksze-

503 Az 1906. év május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Főrendiházának Irományai. Budapest, Pesti Nyomda Részvény-társaság, 1908. X. k. 515. szám 2-dik melléklet 84.

504 VÖRÖS Károly: A főrendiház 1885. évi reformja. In: Á. VARGA László: (szerk.): *Rendi társadalom – polgári társadalom. I.* Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 1987. 397. PÜSKI Levente: A liberális alkotmányosság és az 1885. évi főrendiházi reform. In: L. NAGY Zsuzsa – VERESS Géza: (szerk.): *Történeti tanulmányok I.* Debrecen, 1992. 67. SZALAI Miklós: Az 1885-ös főrendiházi reform. In: PÖLÖSKEI Ferenc – STEMLER Gyula: *Múltból a jövőbe. Tanulmányok.* Budapest, ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1997. 41.

rűségnek és egyes társadalmi osztályok érdekeinek.” Ezért örökös jogon a Habsburg-Lotharingiai ház állandóan Magyarország területén lakó, 24 esztendőnél idősebb férfitagjai. Hivatal és méltóság alapján felsőházi tagok lettek egyes magas állami tisztségviselők: koronaörök, a legfőbb bíróságok vezetői, a koronaügyész, a honvédség vezérkari főnöke és rangidős tábornoka stb. Az ún. bevett vallásokat a katolikus, református, evangélikus, unitárius, görög keleti és az izraelita egyház vezetői. Választás útján kerültek be a felsőházba a legalább 2000 pengő földadót fizető főnemesi családok 24. évnél idősebb férfitagjai, a területi és testületi önkormányzatok, az Országos Vitézi Szék, a Magyar Tudományos Akadémia, az egyetemek és főiskolák, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a Budapesti Áru- és Értéktőzsde kiválasztott reprezentánsai.⁵⁰⁵

15. A jogfolytonosság helyreállítása az I. világháború után

Az Osztrák Magyar Monarchia I. világháborús vereségének hatására IV. Károly 1918. november 13-i eckartsau-i nyilatkozatában nem a trónról mondott le, hanem a királyi hatalom gyakorlásáról, az államügyek vitelében való részvételről, de még ez sem volt érvényes, mert hiányzott a miniszteri ellenjegyzés. Károly uralkodói jogainak megszűnését csak az 1921. évi XLVII. tc.-ben mondta ki a magyar Nemzetgyűlés. Együttal deklarálták, hogy *„hatályát vesztette és ezzel a királyválasztás joga a nemzetre vissz szállt.”*

A belpolitikai helyzet stabilitása és a politikai rendszer legitimitása érdekében a jogfolytonosság elvére hivatkoztak. Visszatértek az 1918 őszi jogállapothoz, hiszen akkor oszlatta fel magát az országgyűlés és mondott le a király *„az ügyek viteléről.”* Az ezután következő időszakot, (az ún. őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság időszakát) nem ismerték el legitimnek, mivel nem tartottak demokratikus választásokat és az időközben meghozott jogszabályokat a forradalmi jogtudattal próbálták igazolni.

505 PÜSKI Levente: *A magyar felsőház története, 1927-1945.* Budapest, Napvilág, 2000. 19.

Az államfői hatalom ideiglenes gyakorlásáról szóló 1920. évi I. tc. az alaki jogfolytonosságot nem állította vissza, hiszen az lehetetlen lett volna. Az anyagi jogfolytonossá deklarálása viszont megerősítette a történeti alkotmányt. Az ország ideiglenes államfője a kormányzó lett. A kormányzót a Nemzetgyűlés titkos szavazással a magyar állampolgárok közül választja, aki kezdetben a királyt helyettesítette, de az 1921. évi XLVII. tc. életbelépése után már a trón nem volt betöltve, így a kormányzó nem a királyt helyettesítette, hanem a királyi intézményt, tehát a kormányzó tényleges államfővé vált.

16. Az alapjogok a történeti alkotmányban

Magyarországon sarkalatos törvények⁵⁰⁶ fokozatosan alakították ki a bevett valások rendszerét, és szabályozták a személyes szabadságjogokat. A reformkor idején az egyesülési és a gyülekezési jogot szokásjogi úton vívták ki. Az 1848. évi áprilisi törvények⁵⁰⁷ deklarálták a sajtószabadságot, a tanszabadságot, és még szélesebb körben biztosították a vallásszabadságot. A kiegyezés után lendült fel az emberi jogok védelme. Az 1878. évi V. tc. a Büntető Törvénykönyv és az 1896. évi XXXIII. tc. a Büntető perrendtartási törvény a személyes szabadság és sérthetetlenség elvét volt hivatva megvalósítani. 1895-ben törvény született a vallásszabadságról, 1914-ben pedig a sajtószabadságról.

A Horthy korszakban a szociális kérdés lett a magyar kormánypolitika egyik sarkalatos kérdése. A menekültek, a munkabér, az életszínvonal kérdése, a munkanélküliség kezelésére, a társadalombiztosítás, a gyermekvédelem és egészségügy, a lakáskérdés és a mezőgazdasági dolgozók helyzetére vonatkozóan igyekeztek megoldást találni.⁵⁰⁸

506 HORVÁTH Attila: A magyar történelmi alkotmány tradíciói. *Alkotmánybírószági Szemle*, 2011/1. 45-57.

507 GERGELY András: Az 1848-as államszervezet. In: PÖLÖSKEI Ferenc – RÁNKI György: (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981. 50. Nagy Miklós: Ghyczy Kálmán mint nádori ítélőmester. *Budapesti Szemle*, 1930. 10.

508 EGRESI Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

A II. világháború után az 1946. évi I. tv. preambuluma vette számba az emberi jogokat:

„A köztársaság polgárai részére biztosítja az ember természetes és elidegeníthetetlen jogait, a magyar nép számára a rendezett együttélést s a más népekkel való békés együttműködést.

Az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogai különösen: a személyes szabadság, jog az elnyomatástól, félelemtől és nélkülözéstől mentes emberi élethez, a gondolat és vélemény szabad nyilvánítása, a vallás szabad gyakorlása, az egyesülési és gyülekezési jog, a tulajdonhoz, a személyi biztonsághoz, a munkához és méltó emberi megélhetéshez, a szabad művelődéshez való jog s a részvétel joga az állam és önkormányzatok életének irányításában.

Ezekről a jogokról egyetlen állampolgár sem fosztható meg törvényes eljárás nélkül és e jogokat a magyar állam valamennyi polgárának minden irányú megkülönböztetés nélkül, a demokratikus államrend keretein belül, egyformán és egyenlő mértékben biztosítja.”

Amennyiben ezeket az emberi jogokat egy közhivatalnok megsértené, azt egy külön jogszabály, az 1946. évi X. tc. öt évig terjedő szabadságvesztéssel szankcionálta volna. Mind köztudott az elkövetkezendő évtizedekben számtalan ilyen jogsértésre került sor, az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló törvényt mégsem alkalmazták egyetlen egy esetben sem.

Vallásszabadság

A katolikus vallás I. (Szent) István korától államvallásnak számított, ami elvileg azt jelentette volna, hogy minden más vallás gyakorlása törvénybe ütközik, és büntetendő cselekedetnek számít. Magyarországon azonban a tolerancia hagyományai egészen a középkorig vezethetők vissza, hiszen hazánk a különböző vallások találkozási pontja volt. Tőlünk keletre már nincs olyan ország, ahol a lakosság többsége katolikus lenne, tőlünk nyugatra pedig alig található görög

keleti vallású személy. Nálunk északabbra nem jutott el az iszlám és délebbre a protestáns vallás.⁵⁰⁹

Már a honfoglaló magyarság sem üldözte a más vallást követő népeket. I (Szent) István pedig kifejezetten az idegenek befogadását szorgalmazta. Szent Imre hercegnek ezeket írta:

„A vendégek és külhonból érkezők oly nagy hasznót hajtanak [...] Mert a vendégek, minthogy különféle tájakról és országokból jönnek, ennek megfelelően különféle nyelveket, különféle ismereteket és fegyveres erőt hoznak magukkal, s mindezek díszére válnak az országoknak, emelik az udvar tekintélyét, és elriasztják a külföldiek pökhendiségét. Mert az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny.”⁵¹⁰

Magyarországban háborítatlanul működhettek a görögkeleti monostorok, és gyakorolhatták hitüket a korabeli oklevelekben izraelitának és izmaelitának nevezett népek. A Szent Inkvizíció eljárását a magyar királyok nem engedélyezték Magyarországon, a világi bíróságok jártak el az egyébként ritkán előforduló vallás elleni bűncselekmények esetén. Így bár az úgynevezett nyilvános eretnekséget hűtlenségnek minősítették, és fej- és jószágvesztéssel büntették, ezt a törvényhelyet nagyon ritkán kellett alkalmazni.

Az 1606. évi bécsi béke biztosította ugyan a protestáns rendek és végvárak szabad vallásgyakorlatát, ám házassági ügyeikben meghagyták a katolikus szentszékek bíraskodási jogát. Az 1608. évi koronázás előtti I. tc. megerősítette a szabad vallásgyakorlatot, valamint a protestánsoknak is egyházi önkormányzati jogot adott. Közjogi elismerésüket a király azáltal fejezte ki, hogy a nádori tisztségre a két katolikus főúr mellett két protestánst is hívott (1608. évi (k.e.) III. tc.). Ezzel a római katolikus vallás már nem államvallás, hanem uralkodó vallás lett, ami azt jelentette, hogy privilégiumait megtarthatta, de már nem számított kizárólagos vallásnak.

509 HORVÁTH Attila: A vallásszabadság és az egyházjog története Magyarországon az államalapítástól a II. világháborúig. *Hét-Hárs*, 2011/3-4. 12-20.

510 *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Budapest, Szent István Társulat, 2002. 28-29.

Erdélyben vallási szempontból európai összehasonlításban is a legvegyesebb volt a lakosság. Itt János Zsigmond uralkodásának idejétől már nem számíthatott államvallásnak a katolikus vallás. 1550-ben először az evangélikus, 1564-től a református és 1568-tól pedig az unitárius vallás is bevett vallás (recepta religio) lett.⁵¹¹ Ebből következett, hogy az erdélyi fejedelem minden egyház patrónusa lett. Az 1568. évi törvény híres passzusa kimondta:

„...a prédikátorok minden helyen az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerint, és a község, ha venni akarja, jó, ha nem, senki rá ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, kinek tanítása neki tetszik. Ezért senki a szuperintendensek közül, se mások a prédikátorokat ne bánthassák, ne szidalmaztassék senki a vallásért senkitől, az előbbi constitutio szerint, és nem engedtetik meg senkinek, hogy a tanításáért bárkit is fogsággal vagy helyéből megfosztással fenyegetsen, mert a hit Isten ajándéka, ez hallásból léssen, mely hallás Isten ígéje által van.”

Az 1791. évi XXVI. és XXVII. tc.-ek rendezték a vallásszabadságot, a felekezeti jogokra vonatkozó szabályozást. Az ország függetlenségének védelme és az abszolutizmussal való szembenállás közel hozta egymáshoz az egyes felekezeteket. Az evangélikus, református és görögkeleti egyházak erdélyi mintának megfelelően tulajdonképpen bevett vallási státuszt kaptak, hiszen biztosították számukra a teljes polgári és vallási szabadságot. Szabadon építhettek templomot és iskolát. A katolikus egyház semmiféle felügyeletet nem gyakorolhatott felettük. E törvények visszaállították a felekezeti bíráskodást, a protestánsok felett elismerték saját egyházi székeik hatáskörét, valamint a vegyes házasságok megítélésénél a kánonjog alkalmazását írták elő. Ennek következtében a vegyes házasságban született gyermekeknek, ha apjuk katolikus volt, akkor követniük kellett atyjuk vallását, ha anyjuk katolikus, akkor legalább a lányok követték vallását.

511 BOTÁR Imre: *A vallásszabadság és Dávid Ferenc*. Budapest, Magyar Unitárius Egyház, 1929.

Az utolsó rendi Országgyűlés 1848 márciusában–áprilisában a vallás gyakorlásának szabadságát szem előtt tartva megtette azt az első, ám döntő lépést, amelyre korábban évszázados küzdelmek során nem volt képes a hazai politika.⁵¹² „*E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosság* állapotát” rögzítette álláspontját a vallásszabadság kérdésének szabályozásakor az országgyűlés az 1848. évi XX. tc. elfogadásával. Ezzel a katolikus egyház elvesztette uralkodó vallási státuszát.

A 19. század végén néhány hónapon belül alkották meg azt az öt egyházpolitikai törvényt, amelyeket a korszakban betöltött fontosságuk sorrendjében fogadtak el: a kötelező polgári házasságot az 1894. évi XXXI. tc. vezette be; a vegyes vallású házasságokban, illetve a házasságon kívül született gyermekek vallásáról az 1894. évi XXXII. tc., a születések, házasságok és halálozások állami anyakönyvezéséről az 1894. évi XXXIII. tc. rendelkezett; a következő évben fogadták el az izraelita vallás bevett vallássá nyilvánításáról az 1895. évi XLII. tc.-et, valamint a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. tc.-et.

Míg az elfogadott törvények egésze elsősorban a katolikus⁵¹³ és az izraelita felekezet életében hozott lényeges változásokat, addig a magyarországi viszonyok között szokatlanul hosszú ideig, 1895. november 26-tól elvileg 1990. február 11-ig hatályban lévő 1895. évi XLIII. tc. az egyes, addig kialakult felekezeti kategóriákat értelmezte újra, és nyitotta meg a kisegyházak előtt is a törvényes működés lehetőségét.

Sajtószabadság

Az 1831-es belga alkotmány szabályozását figyelembe véve készült el az 1848. évi XVIII. tc. a sajtótörvény, amely arra hivatkozott, hogy Magyarországon alkotmányellenesen működött a cenzúra ezért kijelentették:

512 MESZLÉNYI Antal: *Az egyház a forradalmak korában*. Pázmány Péter Irodalmi Társaság, Budapest, 1941. MESZLÉNYI Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Szent István Társulat, Budapest, 1928.

513 HANUY Ferenc: *A katolikus autonómia főbb problémái*. Budapest, Stephaneum Nyomda, 1918.

„Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre, s a sajtószabadság visszaállíttatván, ennek biztositékául ideiglenesen rendeltetnek: 1. § Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, és szabadon terjesztheti.”

Szögezte le a törvény bevezető gondolata.

A kiegyezés után a magyar sajtó nagyarányú fejlődésnek indult, és egy sor olyan új kérdés merült fel, amelyet az 1848-as törvény alkotói nem láthattak. Ezért az 1848-as törvények „születésnapján”, 1914. április 11-én életbe léptették az új sajtótörvényt, a XIV. tc.-et. Az 1914-es sajtótörvény már a modern kor követelményének megfelelően meghatározta a sajtótermék és az időszakos lap fogalmát, kimerítő részletességgel szabályozta a sajtórendészeti eljárást, rendelkezett a helyreigazításról és a sértett kártérítési igényének megállapításáról.

A tanítás és a tanulás szabadsága

Az 1848. évi XIX. tc. az egyetemet közvetlenül az oktatási miniszter alá rendelte, így biztosította függetlenségét a helyi hatóságoktól. A hallgatók szabadon választhatták meg, hogy mit és bizonyos határokon belül azt is, hogy kitől akartak tanulni. Az egyetemi tanárokon kívül mások is oktathattak, ha megfeleltek bizonyos (később rögzítendő) kritériumoknak. A hivatkozott törvény csak keretszabályozást hozott, s részletes szabályozást a tárcavezetőre bízta, amire a szabadságharc miatt már nem került sor.

Nemzetiségi jog

A magyar köznyelvben a nemzetiség kifejezés a mai terminológiával hasonlatos tartalommal a reformkorszaktól kezdve terjedt el. Eszerint a nemzetiség egy adott állam területén az államalkotó nemzethez vagy nemzetekhez képest kisebbségben élő, elsősorban a közös nyelv, közös eredet, származás, közös hagyományok, az ősök által hagyományozott közös történelmi emlékek, cselekedetek, szimbólumok, erkölcsi szabályok és kultúra alapján összetartozó népcsoport. Ezzel szemben a kisebbség fogalma az I. világháború után vált –

leginkább a győztes országok révén – általánosan ismert fogalommal (angolul: minority, franciául: minorité, németül: Minderheit). Ez utóbbi kifejezés azonban csak a számszerűen kifejezhető arányokra utal, és a nemzetiségekre nézve a többséggel szemben örökös alárendeltséget, tehát jogfosztottságot jelez, többségi nemzet saját szempontjait, asszimilációs szándékait. Emiatt pejoratív jelentéssel bírhat, ezért használjuk a nemzetiségi jog elnevezést a kisebbségi joggal szemben.

A magyar országgyűlés ezekre a kihívásokra Európa első nemzetiségi törvényével, az 1849. évi VIII. tc.-kel válaszolt.⁵¹⁴ A törvény keletkezésének története cáfolja azt a vélekedést, hogy a törvény rögtönzésen alapult, vagy csak a vereség elkerülése érdekében alkották volna meg. A törvény első szakasza a frankfurti német nemzetgyűlés 1848 végi határozatához hasonló módon kimondta, hogy „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődése következőekben ezennel biztosítottatik”. Ezután a nemzetiségi jogok részletes felsorolása következett. A nemzetiségek a községekben, megyékben és városokban használhatták nyelvüket, sőt az helyi szinten hivatalos nyelv lett. A nemzetiségek előterjeszthetik sérelmeiket, melyet a kormánynak orvosolnia kell, és a fegyvert letevő felkelők amnesztiában részesültek.⁵¹⁵

A kiegyezés után az első lépés a nemzetiségek ügyének rendezésére az Eötvös József (1813 – 1871) által megalkotott 1868. évi XLIV. tc., a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában megalkotott törvény volt.⁵¹⁶ Szólt a nemzetiségek önálló kultúraápolási jogáról, illetve a közigazgatásban és az oktatásban is lehetőséget biztosított a nemzetiségi nyelvek gyakorlására, ha az adott körzetben

514 EGYED Ákos: *Kossuth Lajos szerepe az 1849-es nemzetiségi törvény előkészítésében*. In: Debreceni Szemle, 10. évf. 2002/4. 560–569. GERGELY András: *Az 1849. évi magyar nemzetiségi törvény*. In: GYÁNI Gábor – PAJKOSSY Gábor (szerk.): *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1999. RUSZOLY József: *Az 1849. július 28-i nemzetiségi törvény (határozat) létrejöttéhez*. *Jogtudományi Közöny*, 54. évf. 1999/7-8. 285–292. SPIRA György: *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1980.

515 DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás.” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1960.*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.

516 SCHLETT István: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája. 1868.* (Vál., szerk., bev. tanulmány.) TTKF Kortárs, Budapest, 2002.

a nemzetiségi lakosok aránya elérte a 20%-ot. A törvény mindenképp óriási lépés volt a nemzetiségek fejlődéséhez szükséges feltételek megteremtésében.

Az 1868. évi XXXVIII. tc. a népiskolákról vonatkozásában deklarálta, hogy „*minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást*”. Csak az 1879. évi XVIII. tc. mondta ki, hogy tegyék kötelezővé a magyar nyelv oktatását. Az 1891. évi XV. tc. ugyanezzel próbálkozott az óvodák esetében. Ezekre az intézkedésekre azért volt szükség, mert a korabeli (1891-es) népszámlálás szerint például a románok 8,9%-a tudott magyarul.

Az úgynevezett Lex Apponyi, az 1907. évi XXVII. tc. is csak azt írta elő, hogy a nem magyar nyelvű iskolák akkor kapnak államsegélyt, ha a nemzetiségi tanuló a negyedik évfolyam végeztével gondolatait magyarul előszóval és írásban ki tudja fejezni. Az addigi gyakorlat szerint 2387 népiskolában egyáltalán nem vagy sikertelenül tanították a magyar nyelvet. Még 1900-ban is az ország össznépességnek csak 60%-a tudott magyarul.⁵¹⁷

517 KÉRI Katalin: Az 1879: XVII törvénycikktől a „Lex Apponyi”-ig. (Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez). In: HANÁK Péter (főszerk.): *Híd a századok felett: Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Universitas Press, Pécs, 1997. RÉVÉSZ T. Mihály: Nemzetiségi törvényhozás fejlődése Magyarországon (1848–1945). In: Révész T. Mihály: *Jogtörténeti dolgozatok*. Győr, 2000.